

Severin Christensen

RÄTTSSTATEN

Riktlinjer för ett rationellt statsliv
på rättsmoralisk grund

grundskyld.dk

Severin Christensen

Rättstaten

Stockholm 1934

*

Originalens titel

Retsstaten

En fremstilling af det

offentlige livs etik

til svensk ved

Fil.lic. G. Nordstrand

Digitaliseret 2010

af grundskyld.dk

INLEDNING

Så långt mänsklighetens historia går tillbaka i tiden har det funnits tänkare, vilka ägnat sig åt begrundandet av lagarnas och institutionernas beskaffenhet. Aldrig någonsin slå människorna sig till ro med att endast följa blotta befallningar eller med att underkasta sig statsinrättningar, som verka uteslutande genom tvång. Även om formen för de gamla lagböckernas bestämmelser oftast är ett "du skall", så stödde sig dock dylika absoluta bud på ett tänkt sammanhang med en gudomlig världsordning, som man i dess helhet godtager, och man finner mycket ofta dessa bud uttryckligen motiverade med de hänsyn, som den enskilde är skyldig att taga till denna världsordning.

På ett något senare stadium uppstår ett tänkande, som ställer sig mera självständigt till de faktiska lagbestämmelserna och underkastar dessa en närmare kritik. Man upptäcker, att det råder en väsentlig skillnad mellan de olika lagbudena; några gälla endast för en del mindre områden och måste därför ofta förefalla synnerligen godtyckliga, medan däremot andra gå oförändrade igen hos de mest olika folkslag och visa sig vara utomordentligt seglivade. Man får en egendomlig respekt för dessa senare och blir benägen att ställa dem i ett särskilt intimt förhållande till gudomen; man börjar till och med att förstå, att de äro djupt rotfästa i själva den mänskliga naturen.

Ungefär sådan var uppfattningen i kulturländerna under antiken. Och uppenbart är, att en sådan kritisk undersökning av lagarnas väsen är ett utslag av ett växande individualistiskt behov att frigöra sig från samhällsmaktens fasta grepp om personligheten. Det gällde då att visa, att alla dessa lokala "du skall" endast voro godtyckliga maktyttringar från tillfälliga härskares sida. Påvisandet av att det vid sidan av - ja, ovanför - detta område finnes något som "man skall" eller något som "man bör" och som måhända icke ens härskaren kan undandraga sig, är i själva verket en frigörelse ur godtyckets grepp. Under antiken var staten allt; de små stadssamhällena befunno sig i ett tillstånd av "allas krig mot alla", och krigets lagar voro grymma. Om en stad blev erövrad, kunde varje invånare vänta att bli dödad eller såld till slav. Här fanns icke någon plats för den enskildes åsikter om vad man skall eller icke skall; individen hade att böja sig för samhället och lägga hela sin person i dettas händer. Och vad tolkarna av det allmänna, gemensamma intresset funno för gott att påbjuda, det genljöd i samvetena såsom ett "du bör". Den enskilde hade icke någon

fristad för de intressen, som han till äventyrs kunde finna på att uppställa gent emot statens. - Men, såsom redan framhållits, tänkandet hade dock allredan under antiken börjat peka på ett rättesnöre, som låg på ett högre plan än den enskilda statens intressen och som till och med visade tillbaka till själva den mänskliga naturen, din och min egen natur.

Medeltidens officiella kristendom åtog sig visserligen uppgiften att genom sina kyrkliga myndigheter för den enskilde avgöra vilken självständighet som skulle utvecklas gent emot statsmakten; men man kan därför icke påstå att kristendomens införande icke haft någon betydelse för individens frigörelse. Sinnet för den enskilda människans betydelse, för alla individers likaberättigande och lika stora värde är så intimt förenat med den ursprungliga kristendomens lära, att intet kleresi i längden kunde få bukt med detsamma. Och då påvekyrkans ok var sönderbrutet, såtillvida som tänkandet tordes våga sig ut på egen hand, så kastade sig människotanken med frisk energi över de så länge tillbakaträngda frågorna. I vilken utsträckning, frågade man sig, kunna utomstående uppdraga rättesnören för mina handlingar? När det i min själ uppstår en föreställning om vad som är det rätta handlingssättet, är den då helt enkelt ett eko av vad statsmakten och dess tillfälliga innehavare kräva? Eller är den endast en upprepning av vad prästerna uppställt för mig såsom gudomliga bud? Och är jag ingenting annat än ett redskap, som har att tjäna andras intressen, dessa må sedan vara aldrig så vackert smyckade med tilltalande namn?

Det gives intet så skicksedigert i den mänskliga andens historia som att man på detta sätt ställde sig spörjande inför moralens bud och dristade sig att uppställa individen såsom en självständig faktor, vilken också måste tagas i betraktande. Man kunde icke låta sig nöja med hänvisningar till religionen, ty det fanns - i synnerhet efter reformationen - en hel mängd religioner; och hänvisade man till statens eller till samhällets intressen, så tillät individen sig att fråga, om man nu också kunde vara säker på att dessa sammanföll med hans egna intressen; han hade icke längre lust att låta uppsluka sig med hull och hår. Något för något; han kände sig såsom part i sa-ken, icke såsom offerlamm. Överallt möter han ett "du bör": ja, vem är det som talar så? Måhända kunna vi genom underhandlingar komma till rätta och i godo få en ordning till stånd?

Allt detta såg ju betänkligt nog ut, men utvecklingen stod icke till att hejda. Man har under tidernas lopp gjort alla möjliga försök att hypnotisera den bångstyriga individen till ro. Makten har använt alla möjliga förklädnader, men till och med såsom "folket självt", dvs. flertalet, har den

blivit igenkänd, och man har börjat ställa den till räkenskap och fordra en gräns för dess ingrepp. Det lyckades en tid att narra det godtrogna folket med ett sådant slagord som "sammhällsfördraget" (contrat social); och man var naiv nog att gå in på skämtet, ända tills man en vacker dag gjorde den häpnadsväckande upptäckten, att det vid avslutandet av ett fördrag eller ett kontrakt måste finnas tvenne parter. Nästa gång det blir tal om kontrakt, kommer individen att anmäla sig.

Förgäves har den offentliga makten satt sina moralfilosofier att skriva försvarsskrifter för de rådande maktägarnas godtycke i form av etiker (moralläror med vetenskapligt snitt). Men även detta har blivit genomskådat. Till och med läran om att det är den enskildes "plikt" att uppoffra sina dyrbaraste intressen för det största möjliga antal människors välfärd, denna lära, vilken uppkom såsom det nödvändiga, teoretiska försvaret för den enväldiga flertalsmakten, är nu sakligt underminerad.

Det lönar icke mödan att närmare ingå på alla de olika moralläror, vilka skjutit upp som svampar ur marken. Ty det är lätt att förstå, att största delen av dem måste gå ut på att stödja de offentliga tvångssystemen i alla deras olika schatte-ringar och möta individen med nya argument, nu då religionernas och auktoriteternas icke längre voro tillräckligt starka att stå emot de närgångna angreppen.

Karakteristiskt är, att de tvenne moralsystem, vilka vunnit den största anslutningen i vår tid, båda grunda sig på den förutsättningen, att individen har att obetingat underordna sina personliga intressen under hänsynen till något utanför honom. Både utvecklingsmoralen och välfärds-moralen utgå ifrån, att det gives hänsyn, vilka, om nödvändigt är, kräva en obegränsad insats från individens sida, nämligen respektive släktets biologiska främjande och det största möjliga antalets välfärd.

Från välfärds-moralens sida uttryckes detta på följande sätt: Plikten bjuder individen att sträva efter - och om nödvändigt är att offra sig fullständigt för - skapandet av den största möjliga lyckokänsla i världen. Den enskilde tillerkännes alls icke något område, över vilket han har fullständig bestämmanderätt; och något principiellt uppdragande av gränserna mellan personligt och "allmänt" inlåter sig välfärds-moralen icke på.

Den moderna demokratin har, som man lätt kan tänka sig, genom denna lära fått vatten på sin kvarn. Ty vad man i dess kretsar mest av allt fruktade var att flertalets maktområde skulle begränsas. Nu fick man icke endast intyg på att flertalets intressen kunna kräva alla offer av den enskilde utan

också, att samma flertal, t.ex. en befolkningsklass, som är i majoritet, sitter inne med den enda sanna tydningen av vad som länder till allmänhetens fromma; det "stora flertalet" måste väl dock självt bäst veta det, heter det. Detta flertal är därför i besittning av allt vetande om vad som överhuvud är riktigt, och dess lagar äro därför - icke maktspråk - ingalunda; de åsyfta att befrämja samhällsmedlemmarnas lycka; och själva betrakta sig demokratins makthavande alls icke såsom representanter för någon våldspolitik utan som vänliga förmyndare, vilka förstå att tillvarataga medborgarnas intressen på ett långt bättre sätt än de själva.

Huru länge denna, den senaste och farligaste av maktens alla förklädnader, kommer att göra verkan är det icke lätt att profetera om. Man torde emellertid kunna förmoda, att människans samvete icke skall skrumpna ihop till ett organ, vilket endast är i stånd att inregistrera den demokratiska flertalsviljan. Individens torde näppeligen fortfara att låta tränga sig upp i ett hörn, ansatt av obegränsade krav på offer för andra människors ideal och intressen. Antingen vilja vi undanbedja oss att någonsin mera höra ordet plikt nämnas, eller också vilja vi ha en annan motivering. Vi vilja icke längre böja oss för krav, vilka endast grunda sig på auktoritet och vilka nu synas oss vara synnerligen godtyckliga. Vårt personliga jag fordrar en ställning såsom part i saken; och för att kunna vara detta, så att det tjänar något till, måste vi fordra, att kraven skola vara objektivt, klart och tydligt formulerade, så att alla kunna se deras räckvidd. Och vi fordra även bevis för, att individen genom att biträda en sakernas ordning, där dessa krav respekteras, skall kunna hävda sin ställning i samhället.

De tidigare morallärorna ha missbrukat individen. De ha appellerat till känslor hos honom och förstätt att anslå strängar, vilka ofta kunde förmå honom till offervilliga handlingar. Men genom att samtidigt låta skina igenom att de sutto inne med bud och krav såsom trumf på hand prigsåvo de honom åt godtycket. De lassade bördor på honom och nödgade honom att åtaga sig förpliktelser, vilkas räckvidd ingen kunde beräkna. Aldrig kunde någon vara säker på att han själv gjort sin plikt till fyllest, och man hade icke någon möjlighet att protestera mot vad som pålades från andras sida.

Skall det i framtiden ligga någon mening i ordet plikt, så måste det innebära kravet på en bestämd, begränsad insats i vårt förhållande till våra medmänniskor, ett krav, vars betydelse individen är i stånd att på ett självständigt sätt bedöma och värdera. Förutsättningen härför är en individ

med en självständig ståndpunkt, från vilken han kan fritt överskåda och välja sina chanser.

Välfärds- eller nyttighetsmoralen har ett långt syndaregister, som det icke lönar sig att i dess helhet framdraga, då detta gjorts tillräckligt ofta. Den negativa kritiken har varit tidigt framme och måste objektivt sett betraktas såsom absolut fällande. Huvudinvändningen mot denna morallära, som hela den moderna politiska utvecklingen stöder sig på, är dess fullständigt subjektiva (dvs. personligt-godtyckliga) karaktär. Då ingen människa vet vari en annan människas lycka består, emedan var och en skapar sin egen lycka på grundvalen av sina personliga förutsättningar, så kan man nog uppställa regeln att människorna skola söka skapa den största möjliga lycka, men det är omöjligt att härpå grunda bestämda krav, bland annat därför att givare och mottagare icke kunna undgå att värdera prestationen alldeles olika. Ännu mindre kan denna princip uppställas såsom politiskt rättesnöre, ty då kunna de styrande icke undgå att utnyttja detta subjektiva godtycke i och för maskerandet av sina intressen. Statens styrande måste då till sitt väsen bliva förmynderskap och leda till tvångsinsgrepp.

Det är icke för mycket sagt att den välfärds-moral, varmed politikerna mer eller mindre uppenbart utsmyckat sina handlingar under det förra århundradet, demoraliserat all inre politik och, vad utrikespolitiken beträffar, lett ända ut i världskatastrofen. Den "Benthamska eran" är ett uttryck, som ofta användes i England för att beteckna det tidsskede, vars lagar präglats av nyttighetsmoralens upphovsman. Men det kunde med samma rätt användas om politiken i snart sagt vilken som helst av kontinentens stater, ty den har, i skydd aven och samma formel, under århundradets lopp ombildat dem till förmyndarstater, i vilka den enskildes rätt åsidosatts till förmån för flertalets intressen. I stället för att staten skulle se sin huvuduppgift i att - såsom rättsstat - tillförsäkra alla sina undersåtar personlig frihet och ett omistligt verksamhetsfält, har den blivit en fördelningsanstalt, där den härskande klassen söker komma ifrån uppgiften genom att utplundra den ena delen av befolkningen för att tilldela den andra delen rovet ofta i form av direkta allmosor; en "kulturinstitution", där en majoritets-regering "befrämjar" den kultur, som den är i stånd att fatta och som tjänar dess intressen, samt gynnar densamma på all individuell och självständig kulturs bekostnad; en tvångs- och forbudsstat med övergrepp på alla möjliga personliga områden. I stället för att staten skulle vara ett skydd för rätten föregår den nu medborgarna med de mest oblyga exempel

på förfördelande handlingar. Även om socialdemokraterna med den största begärligheten tillägna sig dessa tendenser, därför att de gå i stil med deras förmyndarideal, har dock intet parti undgått att smittas av dem; intet av dem har något principiellt motstånd att bjuda; alla lura de på sin tur att bli förtryckare.

Det är alldeles uppenbart att mänskligheten för närvarande i politiskt avseende befinner sig vid en skiljeväg. Den kan sjunka ned till bikupans plan, där individen instinktivt offerar sig för kupans, dvs. dess härskares intressen, eller också kan det utveckla sig självständiga individer, vilka bliva självtänkande och självbestämmande. Den förra möjligheten är ett ödesdigert återfall; den är prövad på alla primitiva utvecklingsstadier, både i Grekland och Rom: I Egypten, i Kina, i Indien, i Mexico och Peru. Kort sagt, i alla civilisationer under deras första tid är principen för det mänskliga samhället densamma som för djuren: individen tillhör sitt samhälle liksom biet sin kupa och myran sin stack; han är blott organ i en organism.¹ Så måste det vara, så länge småstaterna voro fullt upptagna av ideliga krig med grannarna; det gällde helt simpelt att vara eller icke vara. Men att man skulle vanda tillbaka till detta kulturstadium endast för att avlägsna all ekonomisk risk ur människolivet på det sätt socialisterna kräva det, är en orimlig tanke. Om man genom en reglering från högre ort söker hämma alla individuella källsprång och alla personliga motiv till nyskapande verksamhet, så kommer detta otvivelaktigt att minska produktionen i oerhörd grad. För självständiga naturer ter sig den möjligheten mera tilltalande, att statens reglerande verksamhet inskränkes till att för alla säkerställa ett lika stort arbetsfundament och det fulla utbytet av vad var och en kan utvinna ur detsamma.

Nu finns det ju en del människor, framför allt privatpersoner - politikerna äro professionellt förhindrade att tänka självständigt - som hysa betänkligheter inför denna sakernas utveckling och som resonera på följande sätt: Någon gräns måste det dock finnas för den utplundring eller de tvångsingrepp, som ett flertal kan göra sig skyldigt till. Måste vederbörande nödvändigt löpa linan ut, ända tills de stöta på fysiskt motstånd? Skulle man icke genom att undersöka själva samhällets struktur i tid kunna enas om att upprätta naturliga gränser, så att den sociala freden kunde bevaras? Hittills har det icke lyckats; det politiska tänkandet befinner sig ännu i sin barndom; sett vid sidan av de enorma framsteg, som gjorts på

¹ H. Taine: La France contemporaine, Paris 1885.

nästan alla andra områden, ter sig "statsmännens" tänkande som det mest hårresande diletantan. Man rör sig icke utanför ögonblickets behov eller de mest utslitna fraserna; alltjämt är man hypnotiserad av den Benthamska principen att det är bäst "att överlämna den suveräna makten åt det största möjliga antalet av dem, vilkas största lycka det är det särskilda ändamålet att främja". Och man finner sig fortfarande i att flertalet utan att låta hindra sig av den ringa kunskap, som det kan ha om mänskliga handlingars fjärrverkningar, företager alla de diktatoriska ingrepp och frihetsinskränkningar, vilka kunna härledas ur lösa antaganden om "nyttan".

Men det är måhända framför allt i fråga om förhållandena på utrikespolitikens område som ögonen öppnats för att synpunkten "nästan välfärd" innebär den farligaste formen av förtryck. Man igenkänner den ögonblickligen, när man betraktar den faderliga förmyndarståndpunkt, som stormakterna ställa sig på gent emot de mindre folken. Det förklaras för en välgärning, när man påtvingar dem ett större folks "högre kultur", mera utbredda språk och speciella sedvänjor. Ja, det skulle i grund och botten vara en välgärning mot hela mänskligheten, menar man, om det lyckades att göra den delaktig av denna högre kulturutveckling, även om det skulle ske med makt. När en författare som v. Bernhardi filosoferar, är det icke Kant utan välfärds-moralisterna som leverera tankarna. Det är statens uppgift, säger han, att bringa de gemensamma andliga och sedliga krafterna till den högsta utveckling och att förskaffa dem det inflytande i världen, vilket tillkommer dem med hänsyn till mänsklighetens hela utveckling mot något högre. Det är därför en välgärning mot de främmande folken, om man kan "påtrycka en stor del av mänskligheten den tyska andens prägel".

Men detta är ju maktfilosofi, torde man invända, och man kan ju omöjliggen sammanslå välfärds-moralen med den imperialistiska maktfilosofin! Härtill måste svaras, att den enda synbara skillnaden är arten av de maktmedel, som föreslås till användande. Utrikespolitiken opererar med den brutala krigsmakten, medan man i den inre politiken når sitt mål med hjälp av röstantalet. Motiven äro desamma, och bristen på respekt för individens självbestämmanderätt precis densamma.

Om det icke lyckats att med hjälp av välfärds-moralen nedbryta aktningen för den enskildes personlighet och oinskränkta rätt och att utbreda en allmän suggestion om samhällets och statsmaktens allt överskyggande gudomliga väsen, som man är skyldig allt och som alla böra underkasta sig i slavisk vördnad, då kunde Europa blivit förskonat för ett folkkrig av den omfattning som världskriget hade. Bland annat är det

alldeles tydligt, att den allmänna värnplikten är tänkbar endast från en synpunkt, som fullständigt underordnar individen under hänsynen till statens nytta. Om demokratin icke offrat individens intressen för verkliga eller inbillade välfärdshänsyn eller flertalsintressen, så skulle man icke kunnat föra krig med miljonhärar för uppnåendet av ändamål, om vilka folken i det stora hela svävade i okunnighet. Oinskränkta monarker med deras heliga rätt skulle icke förmått mobilisera hela befolkningar. Denna utveckling har endast demokratin kunnat fullborda genom att framställa militärtjänsten som en plikt och genom att göra själva pliktbegreppets betydelse fullständigt svävande. Nu sitter folkens stora massa fast i det nät, som de själva knutit. Riktade med kulturens alla tekniska uppfinningar, med all möjlig intellektuell bildning och konstnärlig förfining ha de blivit slavar under sin teknik och låtit släpa sig till avgrundens rand, till krig och revolutioner, emedan de försummat det enda nödvändiga: att finna en socialt ordnande princip, som kunde utgöra en säkerhet för fredligt samarbete och trygg jämvikt.

Är en allmängiltig morallära möjlig?

Så snart en människa börjat upptäcka, att vad som dittills presenterats för henne såsom moralens bud till stor del varit förklädnader för de härskandes maktlystnad (behändigt draperade av moralfilosofer, som ville vara de maktägande till lags) och att även ett sådant slagord som "kulturens befrämjande" ofta fått tjäna till skydd för egoistiska intressen eller att ett ord som plikt använts till förskönandet av ett tvång, som en härskande samhällsklass utövat mot sina medborgare (jämför sådana uttryck som värnplikt och medborgarplikt t.ex.!), så är det ganska naturligt, om hon slår ned på detta lilla ord, ordet plikt, för att underkasta det en noggrann analys. Och det är intet att undra över, om hon då betraktar det med en misstro så stor, att denna kanske rent av frestar henne till fullständig förnekelse. Med en sak är hon emellertid helt på det klara: skall hon fortfarande inlägga någon mening i detta ord, och skall hon erkänna vissa krav från sina medmänniskors sida såsom plikt, såsom något som hon bör rätta sig efter, så tjänar det ingenting till, om man på förhand vill fränkänna henne rätten eller förmågan att självständigt bedöma dessa kravs betydelse för hennes egna intressen. Det okritiska följandet av blotta befallningar och bud är ett tillryggalagt stadium, och "moralens" senaste fas, ett förmynderskap, som ser henne över axeln såsom självständig individ och fordrar offer av hänsyn

till sådana vaga ideal som mänsklighetens väl eller det stora flertalets lycka, genomskådar hon såsom förblommerade maktspråk.

Villkoret för social fred och ordning ser hon nu i sådana krav, vilkas omfattning hon är i stånd att bedöma och själv kan taga ställning till, vissa bestämda, begränsade fordringar, som kunna utgöra grundvalen för en frivillig ordning. En social, fredsstiftande princip kan därför räkna endast med sådana storheter, som tvenne parter kunna värdera på ett ensartat sätt och som med andra ord måste kunna objektivt fastställas. Skal begreppet plikt bevara sin livsduglighet och framdeles kunna upprätthållas såsom ett begrepp, vilket har betydelse för män-niskornas samliv, så måste det ha en dylik fast och objektivt bestämbar kärna. Ty framtidens moral måste stå i överenskommelsens, i förbundets tecken. Vad man skulle kunna kalla "blott vi ha rätt"-ståndpunkten är för alltid övergiven.

Sådant begreppet plikt uppfattats icke endast av folk i allmänhet utan också av politiker, ja, även av lärare och moral-filosof, har det visat sig vara i hög grad vagt och mångtydigt.

Man skulle kort och gott kunna säga, att plikt under tidernas lopp kommit att betyda allt det, som människorna under återopande av en eller annan auktoritet önskat eller krävt av varandra. Har man icke talat om "martyrskapets plikt", om plikten att sörja för sig själv, om plikten att visa den yttersta offervillighet, om allmän värnplikt, om plikten att dö för fosterlandet, plikten att icke gå ut i krig och många andra plikter? Det synes kort sagt icke finnas någon möjlighet att bilda sig en gemensam uppfattning om detta begrepps innebörd och omfång.

På engelska heter plikt duty och detta ord är genom sin släktskap med ordet debt (skuld) helt annorlunda ägnat att beteckna det moraliska grundbegreppet, så länge nämligen denna släktskap icke förgätas och betydelsen icke förskjutes från the thing due till det vaga the good. Så länge betydelsen av ordet duty håller sig i närheten av innebörden i handelsuttrycket debt (debet), anger duty ett grundmurat begrepp, vilket är väl ägnat att vara en hörnsten i en objektiv moralbyggnad.

Det svenska språket äger i skuld ett ord, vilket är som skapat till att träda i stället för det vaga ordet plikt. Ty skuld är ett begrepp, som i sig rymmer en storleksbestämmelse. Vad som är min "plikt" mot skräddare A, därom kunna både han och jag sväva i stor ovisshet. Ett fredligt samarbete med honom under, låt oss säga, den Höfddingska förutsättningen, att han i en eller annan situation skulle kunna vänta "ett yttersta offer" från min sida, skulle vara byggt på lösan sand. Däremot veta vi båda mycket väl vad vi

äro skyldiga varandra, och vi äro båda villiga att fortsätta vår affärsförbindelse, därest prestation och motprestation uppväga varandra. Ingen kan finna det rimligt att av sin skräddare fordra mera än att han skall oklanderligt utföra den gjorda beställningen, och ingen skräddare torde finna det affärsmässigt att fordra ett större belopp än det överenskomna. På dessa förutsättningar kan man grunda det mest fruktbara sociala liv i världen. Att betala sin skuld, att uppfylla sina löften (löften äro endast en särskild form av skuld), det anses överallt på vår jord vara tillräckligt att möjliggöra ett samlivs- och tillitsförhållande. Det är här frågan om krav, vilka ha en helt annan karaktär än de, som blott vädja till vänliga, välvilliga känslor eller åberopa sig på auktoriteter. Det är krav med fasta gränser, fordringar, vilkas nödvändighet såsom minimikrav för fredligt samhällsliv envar kan förstå. Socialt liv kan ju äga bestånd utan kärleksgåvor och välgärningar, men det kan icke fortgå där skuld icke erkännes och löften icke hållas. I begreppet skuld äga vi således det sökta objektiva moralbegreppet. Det är uttrycket för ett krav, vilket dels framstår såsom en kvantitet, som båda parterna känna till, dels vädjar till individens självständiga värdesättande. Detta begrepp innehåller följaktligen den nödvändiga minimibetingelsen för fredlig samverkan.

Genom att infria sin skuld utför man just den handling, som alltifrån urminnes tid ansetts vara rättfärdig. Redan antikens filosofer, framför allt Aristoteles, började utforma rättfärdighetsbegreppet i dess huvuddrag, men även detta ord blev förvanskad och förlorade liksom ordet plikt sina fasta konturer. De falska betydelse, vilka man nu för tiden inlägger i ordet rättfärdighet, när man t.ex. gör det liktydigt med nytta, humanitet eller en lika fördelning av detta livets goda, visa nogsam på vilka avväger moralen råkat in. Det gäller därför att uppliva rättfärdighetens nästan bortglömda särdrag, att nå in till dess innersta kärna och väsen samt att därefter ställa rättfärdigheten på den plats, vilken den förtjänar såsom etikens centralbegrepp. Denna plats har den nämligen ännu icke fått intaga. Flertalet moralfilosofer behandla på sin höjd rättfärdigheten såsom sidoordnad med andra moraliska begrepp, och de ge, var och en på grundvalen av sin personliga uppfattning av det etiska, detta begrepp en vag och konturlös tolkning. Även Stuart Mill, som i sin "Utilitarianism" betraktar rättfärdigheten såsom något jämförelsevis självständigt, behandlar den dock närmast som ett bihang. Men vår uppgift är att i det följande visa, att om något avsnitt av etiken skall ha möjligheten att bli en allmängiltig och objektiv vetenskap, så måste det vara ett sådant, där det rättfärdiga kan

ställas i centrum såsom den bärande principen, ett avsnitt, vilket förtjänar att avsondras och bli en självständig helhet samt att bära namnet rättsmoralen.

En oklarhet i fråga om rättfärdighetens väsen, vilken har ägt bestånd från antikens allt intill våra dagar, är den, som bland andra Paul Ree² lägger i dagen, då han säger, att rättfärdighetskänslan är något avlett, en följd av statens straff, ett slags historisk konstprodukt. Handlingar, vilka staten hotar att straffa med lidanden, bli härigenom "orätta" och "förbrytelser". På så sätt skulle den uppfattningen bildas, att vissa handlingar "förtjäna" att straffas med lidanden. Vilka dessa handlingar äro, det är snart sagt likgiltigt; värderingsvanan betecknar, allt efter omständigheterna, vilken handling som helst såsom "orätt", menar han.

Är icke detta alldeles samma tankegång som den, vilken filosofen Timon ett par tusen år tidigare formulerade sålunda: "Intet är enligt naturen gott eller ont men anses vara det i enlighet med människornas gottfinnande." Och känna vi icke från våra dagars diskussioner igen de argument, vilka redan Karneades anförde till stöd för denna tankegång: lagarna äro olika i olika land, föränderliga i alla stater, och människornas meningar om rättens natur äro lika litet överensstämmande.

När det trots detta skall utgöra en av våra huvuduppgifter att i föreliggande skrift visa, att denna lika gamla som moderna uppfattning av rättfärdigheten såsom härledd från det lagenliga är oriktig, så kunna vi bl.a. åberopa oss på det historiska faktum, att det ända från antikens dagar förts en aldrig vilande strid mellan den positiva rätten och den s.k. jus naturale, vilken just var uttrycket för det oavhängiga, folkliga rättsmedvetandet. Redan i den romerska staten nådde man, under inflytandet från grekisk filosofi, till klarhet om att det gavs en över rum och tid upphöjd absolut och enda rätt, vilken blott ytterst ofullkomligt tog sig uttryck i den positiva, nationella rätten.

Redan de äldsta grekiska filosoferna hade skapat begreppet to dikaion, det rättfärdiga, som de betecknade såsom en del - men en mycket väsentlig del - av det sammansatta hela, vilket kallas det etiska. Detta senare kallade de det sköna och goda. Vad var då det rättfärdiga?

Enligt Pythagoras var det vedergällning, dvs. ett handlingssätt, genom vilket likhet eftersträvas mellan angrepp och försvar ifråga om både kvantitet och kvalitet.

² Paul Ree: *Die Entstehung des Gewissens*, Berlin 1885.

Sokrates talar om "oskrivna lagar", vilka gälla överallt, icke blott i Grekland utan också i främmande land. Till sådana lagar räknar han bland annat att barn ära sina föräldrar, men framför allt den lagen, att välgärningar, vilka andra låtit oss erfar, vedergällas. Den beskaffenhet, som utmärker en lag sådan som denna, nämligen att överträdarna av densamma straffas genom själva konsekvenserna av sina förseelser, förlänar åt den en i hans ögon så säregen karaktär, att den "röjer en högre lagstiftare än människan", menar han.

Det är dock först hos Aristoteles som man påträffar en utförligare beskrivning av det rättfärdiga. Han uppfattar rättfärdigheten icke såsom sammanfallande med dygden utan såsom en särskild del av denna. Det gives hos honom tvenne yttringsformer av rättfärdighet: 1) en fördelande rättfärdighet, som vakar över den rätta fördelningen mellan samhällets medlemmar av ära, rikedom och andra sådana ting och 2) en utjämnande rättfärdighet, som verkar återupprättande vid de olika mellanhavandena man och man emellan.

Vad den förra, den fördelande rättfärdigheten, angår, så innebär den, att samhällsmedlemmarna icke skola få samma erkänsla, därest de ej gjort sig förtjänta därav. Det rättfärdiga är här det rätta förhållandet mellan vad man gjort sig förtjänt av och vad man erhåller.

Annorlunda förhåller det sig med den utjämnande rättfärdigheten. När den gör sig gällande, kommer icke personens individuella förhållande i betraktande. Vid en olaglig handling, ett röveri t.ex., råder icke någon skillnad, vare sig det begåtts aven god man mot en ond eller aven ond man mot en god. Lagen ser allenast till den skillnad, som uppstått genom oförrätten, och behandlar i övrigt upphovsmännen lika samt låter straffet syfta till att återupprätta det ursprungliga egendomsförhållandet. I båda fallen går således den rättfärdiga handlingen ut på att erkänna skuld och att ge passande vederlag för sådan.

När det nyss sades, att rättshistorien vittnade om att rättsbegreppet icke kunde vara ett av positiv rätt avhängigt eller från densamma härlett begrepp, så var det icke meningen att endast peka på det faktum, att grekiska och romerska filosofer vora av en annan uppfattning. Man kunde också anföra talrika exempel på att dessa filosofiska tankar verkat nyskapande och befruktande på lagstiftningen. Så ger sig inom den förbenade romerska lagstiftningen kravet på en rättfärdig utjämning till känna exempelvis vid förändrandet av de en gång för alla fastställda gottgörelserna och genom att tvinga lagstiftningen att taga hänsyn till de

individuellt olika förhållandena. När t.ex. de tolv tavlornas lagar bestämma gottgörelsen för ett fällt träd till 25 ass, så låter den senare lagstiftningen domarens gottfinnande få ett visst spelrum, varigenom det individuella värdet kommer mera till sin rätt. Den positiva lagstiftningen är därför så långt ifrån skaparen av vad som anses rättfärdigt, att filosofiska ideer om rätt och rättfärdighet tvärtom gång efter annan gripit ledande in i densamma.

Ideer! - Och dock äro de väl icke gripna ur luften, ty i så fall skulle vi stå utan förklaring till ett förhållande, som redan grekerna upptäckte: att de äro allmängiltiga och att de gälla för alla tider. Finns det emellertid icke någon förklaring härtill, som ligger närmare till hands än den grekiska, att de skulle vara gudomliga tankar? Leder oss deras allmängiltighet icke till att undersöka om de ej skulle kunna vara uttrycket för en överallt rådande naturtendens? På denna fråga skola vi dock först senare närmare ingå.

Vi ha nu sett, att skuld och rättfärdighet stå i det allra närmaste förhållande till varandra. Min skuld till A är det värde, på vars erhållande A har ett rättfärdigt krav. Begreppen skuld och skyldighet, vilka ge en noggrann, både kvantitativ och kvalitativ bestämning av vad jag i ett givet tillfälle bör göra, äro därför de enda begrepp, vilka äro ägnade att utgöra grundbegreppen i en objektiv morallära.

Skuld förekommer under två olika former. Antingen är vederlaget, som jag är skyldig, utlovat, eller också är det icke utlovat. I de fall, då det är frågan om förut givna löften, är det lätt att finna skuldens storlek, om man endast gör tillräckligt klart för sig vad det är som lovats. Det andra slaget av skuld uppstår exempelvis vid förluster och kränkningar, vilka människorna tillfoga varandra. Även i sådana fall kan man i enlighet med de ovan anförda principerna resa ett rättmätigt krav på utjämning. Icke endast nyttiga utan även skadliga handlingar kunna nämligen kräva vederlag.

Här äro vi emellertid framme vid en fråga, som fordrar närmare förklaring. Är man skyldig att ersätta alla förluster, som man tillfogar en människa? Om man t.ex. tillfogar henne en förlust genom att beröva henne en sak, som hon frånrovat en annan, är man då skyldig henne vederlag? Eller om man i egenskap av konkurrent skadat henne genom att leverera bättre varor eller genom att utföra ett visst arbete bättre?

Nej, ty det visar sig nämligen, att skuld ej kan sägas vara fullt infriad, förrän den sak det gäller återställts till den, som vi kunna kalla dess rätte ägare, eller förrän sakens rätte ägare fått vederlag för sin förlust. Vi kunna icke nöja oss med att uppsöka den person som faktiskt var i besittning av

saken, ty det kunde, såsom jag nyss nämnde, förhålla sig så, att han stulit den. Han måste uttryckligen kunna bevisa, att han är den rätte ägaren; han skall kunna bevisa sin äganderätt. Och detta kan han göra endast i kraft av den rättfärdighets- och rättsprincip, som vi redan godkänt såsom det centrala i moralen, nämligen vederlagsprincipen. Till grund för en äganderätt i moralisk - icke i juridisk - mening kan endast tjäna påvisandet av att en värdet motsvarande insats gjorts.

Vi få härigenom en giltig förklaring på vilka förluster vi äro skyldiga att ersätta och varför man exempelvis icke är skyldig att ge en konkurrent ersättning, om man förorsakar honom förluster genom förändret av bättre varor. I klar belysning framträder med andra ord vad man moraliskt sett måste betrakta som övergrepp (ingrepp, som fordra vederlag). Vi kunna nu svara, att med övergrepp måste förstås ingrepp i nästans rättmätiga egendom och att ingen affärsidkare äger sina kunder. Endast ingrepp i det rättmätiga ägandet kräver vederlag. Skadliga ingrepp, som icke kunna betraktas som övergrepp, fordra ej ersättning.

Grunden för den objektiva moralen ligger nu bergfast och utan luckor eller smyghål. Den fundamentala förutsättningen är, att man erkänner ett moraliskt äganderättsbegrepp, baserat på principen vederlag för prestation. Senare skola vi se, att denna uppfattning leder till synnerligen viktiga konsekvenser.

Vi ha redan framhållit, att juridiska bestämmelser om äganderättsförhållanden icke kunna vara av någon betydelse i detta sammanhang. Att exempelvis *besittningstagandet* av herrelösa ting eller innehav på grund av hävd skulle i och för sig kunna konstituera en äganderätt eller ge befogenhet till nya egendomsförvärv är något, som omöjligt kan försvaras. Lika litet är överlåtandet aven sak något tillfyllestgörande bevis, ty därvid förutsättes just, att den sak, som jag överlåter, är min.

Det är blott ett enda i lag stadgat förvärvssätt som utgör ett undantag: nedläggandet av arbete på en sak. Och varför? Emedan detta sätt är det enda, som är ett direkt uttryck för "intäkt för utgift". Om vi överföra samma regel, som gäller vid bytes- och växeltransaktioner i allmänhet, nämligen lika för lika, till det ursprungliga förvärvandet aven produkt, så konstituera vi därigenom en etisk äganderätt, enligt vilken en människa har etisk rätt till att äga den produkt, som är ett uttryck för hennes verksamhet, hennes flit och skicklighet. Principen för värdebytet har en fast grund, endast om den har den etiska äganderätten till förutsättning.

Den moraliska äganderätten, som alltså grundar sig på vederlagsprincipen, har till förutsättning en önskan att skapa största möjliga personliga frihet för alla medlemmarna i samhället. Med personlig frihet förstås här autonomi (självstyrelse) eller handlingsfrihet, vilken måste betraktas såsom det ändamål eller det värde, för vars skull man söker fastställa en bindande ordning. Det är nämligen alldeles tydligt, att obetingad ömsesidig handlingsfrihet skulle vara något absurt i en verklig gemenskap. Handlingsfriheten måste begränsas genom en allmänt acceptabel princip; "jagen" och deras rådrum måste avgränsas. Spörsmålet blir då följande: Vilken är den allmänna regel, som har de största naturliga förutsättningarna att säkerställa största möjliga handlingsfrihet för samhällets alla medlemmar? Svaret härpå måste bli: Regeln om etisk (eller naturlig) äganderätt, grundad på vederlagsprincipen, är den formel, som kan på förhand tillförsäkra alla ett maximum av självstyrelse. Frihet i denna bemärkelse måste byggas på en naturenligt baserad äganderätt; denna är den enda verkliga garantien för en sådan. En politisk diskussion kan endast röra sig om dessa ramar för friheten; huru de utfyllas är icke någon politisk fråga. Den "personliga friheten" är säkerställd endast där, varest klarhet råder beträffande den personliga äganderät-ten, dess gränser och dess grundvalar.

Om all enskild äganderätt såsom varande en företrädesrätt grundar sig på en insats av fullt motsvarande storlek, vilken endast kan bestå av produkter, frambringade medelst arbete, så är det tydligt, att man i fråga om naturvärdena icke kan göra någon företrädesrätt gällande. Där någon företrädesrätt icke kan stödjas, där råder ingens rätt, ty ingen kan där hänvisa till någon personlig insats, eller också råder där, sett från den andra sidan, lika rätt, i det att rätt här tages i den ändrade betydelsen av ett sådant dispositionsförhållande till ett gemensamt område, varvid man icke kan tillerkänna den ene något företräde framför den andre.

Det inses lätt, att den lika rätten, uppfattad på detta sätt, är villkoret för att den rättfärdiga företrädesrätten (vederlagsrätten) skall kunna bestå och utveckla sig. Om man nämligen skulle tillerkänna några enskilda en företrädesrätt till naturvärdena, så måste de andra, för att överhuvud prestera något, köpa tillträdet till dem och alltså på förhand lida avbräck i sitt utbyte.

Styrkan i den här antydda rättsordningen är den, att dess egendomsförhållanden överallt grunda sig på objektiva ömsesidighetsförhållanden. Den tillåter lika litet att man tillägnar sig något

genom överlägsna maktmedel som genom rent personliga företräden, därest dessa icke taga sig uttryck i positiva prestationer. Till arbetsfundamentet (naturvärdena) förläna särskilt framstående egenskaper icke någon företrädesrätt, när deras förefintlighet icke står i något som helst förhållande till mänsklig verksamhet. Den stora förmågan kommer till sin fulla rätt, när prestationen föreligger. Rättsordningen skall just giva envar möjlighet att visa vad han kan prestera, och den likställer alla med hänsyn till vissa förutsättningar, som den bestämmer över. Den företager icke någon värdering, förrän resultatet finns. Och några villkor för att få vara med vid starten uppställas icke.

Därför är denna rättsordning också ägnad att bli en fredsordning. Den erkänner nämligen likställda, självständiga individer med handlings- och arbetsfrihet såsom utgångspunkten för utbytesmöjligheter, vilka hålla dessa individer och deras områden okränkta, och den avlägsnar därigenom nödvändigheten av all våldsamt trängsel. Då den åsyftar att hindra alla ingrepp in över dessa personlighetsgränser, lägger den sålunda den enda möjliga grunden till en stabil freds jämvikt.

Makten verkar förfördelande antingen på grundvalen av subjektiva motiveringar (känslor, sympatier, idealer) eller genom att helt enkelt underlåta att ge några skäl (våld, förtryck). Rätten kräver till grundval en allmän objektiv princip, vilken är ägnad att skapa trygga och fredliga former för samlivet. Om människorna icke önska tvångsjämvikt, dvs. att ständigt leva i det riskabla tillståndet att omväxlande utöva eller vara föremål för tvång, och om de önska att betrygga en viss handlingsfrihet, så måste de inrikta sig på att erkänna fridlysta områden, hägnade av den lika rättens och det jämbördiga vederlagets grundsatser.

Det råder icke något tvivel om att C. Lambek³ har rätt i, att om den tänkande individen skall åvägabringa ordning i sina personliga förhållanden, så måste han också intressera sig för fasta principer för de förhållanden, varav hans medmänniskor beröras. Och då allmaktstanken är hopplös, finns det icke någon annan väg till personlig frihet än det sociala byggnadsarbete, som heter rättsstiftandet, varvid individerna tilldelas rörelsefärer, inom vilkas gränser vars och ens personliga frihet har sitt spelrum.

Då rättsordningen är en inbördes ordning, inom vilken kravet på att något skall vara mitt icke har någon mening, om jag icke erkänner något

³ C. Lambek: *Om Vurderingsproblemet*, København 1921.

som är ditt, och där det alltså måste råda förståelse för upprätthållandet av äganderätten och för dess sociala betydelse, så är det tydligt, att djuren icke kunna inordnas i ett rättssamfund, sådant människorna måste uppfatta det. Vårt förhållande till djuren måste betingas av våra syften och bero på vår allmänna kulturella ståndpunkt och vår religiösa uppfattning om tillvarons värden. Det kan emellertid näppeligen betecknas som ett framsteg, när västerns folk mer och mer betrakta djuren som kraftmaskiner och skogarna som timmer i motsats till exempelvis hinduerna, vilka bevarat känslan av vördnad inför själva livet i alla dess yttringar.

Principen för ett rättsenligt handlingssätt måste alltså formuleras såsom den princip, vilken går ut på att vid alla sociala mellanhavanden avväga prestation och motprestation så, att de motsvara varandra med hänsyn till sitt värde, och vidare så, att resultatet blir, att envar får och behåller sitt, sin genom jämbördig prestation förvärvade egendom.⁴

Problemet om en etisk äganderätt är därmed gjort till det grundläggande i etiken. De som förneka, att man kan skilja mellan ting, vilka ägas med rätta, och ting, vilka icke ägas med rätta, mellan ting, som kunna göras till enskild egendom i kraft av lagen om den jämbördiga prestationen, och ting, som icke kunna göras till enskild egendom, emedan denna lag icke kan användas i fråga om dessa ting - de kunde lika väl förneka, att det överhuvud gives gemensamma etiska synpunkter. De moralfilosofer, vilka icke till grund för sitt system lägga en undersökning av den etiska äganderätten, måste ofelbart hamna i subjektivism.

Av det föregående framgår vidare, att det finns två olika sätt att uppträda omoraliskt: 1) genom underlåtenheten att infria en skuld, som beror på ett löfte, och 2) genom övergrepp, som gå ut över andra människors rättmätiga, materiella eller andliga egendom.

I det förra fallet har man genom att ha direkt eller indirekt avgivit ett löfte själv uttryckligen i vederbörandes hand lagt befogenheten att uppställa rättskravet. I det senare fallet är det först den omoraliska handlingen, som skapar ett sådant krav. I båda fallen måste den moraliska handlingen vara en sådan, som uppfyller vad äganderätten kräver.

⁴ Den belgiske författaren Henri Lambert har i en artikel "La morale et l'échange internationaux" (i Journal des économistes 1916) definierat rättfärdigheten på ett sätt vilket starkt påminner om ovanstående, som framställdes i "Naturlig Ret" 1907. Han säger nämligen: "Rättfärdigheten har uppstått ur nödvändigheten att värdera föremål och tjänster, vilka utbytas mer eller mindre fritt, och att mottaga vederlag för dem. (L'équité a pour origine l'équivalence)."

Moralbegreppet, sådant det här skisserats, är ett betydligt trängre begrepp än de gängse systemens. Men då det för oss endast gällde att finna normen för det uppförande, som nödvändigt måste krävas, när man har grundvillkoren för social samverkan för ögonen, och som alltså måste vara i överensstämmelse med sociala naturlagar, så kunde vi icke bli varse andra etiska grundbegrepp än rättfärdig ersättning och skuld. De hit hörande fenomenen bilda även en naturligt avgränsad grupp, som utgör den väsentliga kärnan i alla tiders föreställningar om det moraliska. I motsats härtill måste allt, som kan räknas till individuella eller sociala klokhets- och nyttighetsregler, allt som endast berör personliga ideal eller önskningsregler, skarpt utsöndras såsom något, som - vilken berättigad och betydelsefull roll det än spelar i livet - hör till alla andra områden än moralens.

Vederlagslagen som social naturlag.

Vi ha alltså bestämt det rättfärdiga såsom den princip, som går ut på att vid alla sociala mellanhavanden avväga prestation och motprestation så, att de uppväga varandra (dvs. så, att vederlagets värde är lika stort som den mottagna prestationens) och vidare så, att resultatet blir att envar får och behåller sitt eller vad som i värde motsvarar detta. Äro de presterande flera, så bestämmer principen, att om de alla presterat det samma, få de samma vederlag; äro deras prestationer olika, blir vederlaget i förhållande till prestationen. Att den, som har gjort en förlust eller erfarit en kränkning, kräver vederlag av den, som är skuld till förlusten eller kränkningen, är likaledes i överensstämmelse med rättsprincipen. Denna är således en princip, som kräver användande av både kvalitativa och kvantitativa värderingar. ("Rättmätighet" betyder det rätta måttet.) Det berättigade i att uppställa denna princip om jämbördig gengäld eller lika vederlag såsom definition på det rättfärdiga och därmed såsom etikens grundprincip torde framgå därav, att den kan visas vara uttryck för en fullständigt konstant social naturlag, som härskar med oinskränkt giltighet överallt, varest samliv finnes, och som varit rådande under de mest olika tidsperioder och på de mest olika platser.

Detta behov av kvalitativ och kvantitativ utjämning har i själva verket djupa rötter i den animaliska naturen, ja, det kan spåras långt ned i den omedvetna, organiska världen. Går man till grunden av vad som ligger i sådana begrepp som ersättning, reparation eller regeneration i den organiska världen, så kan man måhända finna en anvisning till begripandet av det länge oförklarade sakförhållandet, att föreställningen om det lika

(lika för lika) tilltvungit sig en så framskjuten och vidsträckt plats i det mänskliga samhällslivet.

De första tecknen till förefintligheten av ett utjämningsbehov torde kunna spåras i den organiska cellvävnaden hos växter och djur.⁵ Om en organisk varelse tillfogas en skada, så sätta sig genast krafter i rörelse för att reparera skadan. Uppstår t.ex. en förlust av vävnadsdelar, bildas nya sådana och i allmänhet desto lättare ju mindre sammansatt vävnaden är. Växternas sår läkas ofta fullständigt, och vissa kroppsdelar växa ånyo ut hos lågt stående djur. När sådana djur som infusionsdjuren klyvas i tvenne delar, bildas av dessa två nya djur, och även långt högre organiserade djur, såsom sjöstjärnor och dagmaskar, kunna prestera detsamma. Skär man även arm på en sjöstjärna, växer den snart ut igen, ja, även avskuren arm kan bli en ny sjöstjärna. Högre upp i djurriket är ersättningsförmågan mindre utvecklade; hos salamandern nybildas både lemmar och stjärt, hos fiskarna endast stjärten, hos människan mindre partier av huden. Intressant är att t.ex. vid ett sårs läkning följa förloppet av ett sådant restaurationsarbete. Man ser huru vissa mobila celler ihärdigt sätta sig i rörelse för att täcka substansförlusten och huru nya små kärnslingor växa in i detta cellager för att skaffa det näring; och det allra underbaraste är kanske, att det, när förlusten är täckt, av mystiska makter kommenderas halt, för att överproduktion av vävna-der icke skall äga rum. När de nybildade vävnaderna nått hudens nivå, upphöra de att växa för att giva plats för överhuden, vilken från sårkanterna lägger sig som ett täcke över dem. Organismen vill icke göra förluster men nöjer sig med att få förlusterna ersatta.

Även i de inre delarna äga intressanta restaurationer rum. Angripes ryggraden av tuberkulos, så att den faller sönder på enstaka punkter, uppför organismen i gengäld på det sinnrikaste sätt strävpelare och valvbågar för

⁵ En organism är enligt E. Mach ett system, som förmår att upprätthålla sin beskaffenhet gent emot yttre inflytande och som företer ett dynamiskt jämviktstillstånd av betydlig stabilitet. Genom användandet av sin energi förmår organismen sätta sig i besittning av annan energi från yttervärlden, varigenom energiförluster uppvägas eller mer än uppvägas. Nyare undersökningar visa, att den levande substansen eftersträvar jämvikt mellan sina motsatta processer. Möjligtvis kan man även hos oorganiska helheter spåra en liknande tendens. Om den emellertid är av alldeles samma natur som hos organismerna, må tills vidare vara osagt. - Det ser ut, som om det i de livlösa system, i vilka motsatta krafter finnas, strävades hän emot ett tillstånd, under vilket relativ ro kan uppnås genom att krafterna inställa sig i balansförhållande. Störes denna ro utifrån, så uppväges rubbningen även reaktion, som åsyftar att återupprätta jämvikten.

att stärka dess bärkraft. Är hjärtats pumpkraft icke tillräckligt stor, till följd av att mekaniska hinder uppstått i blodomloppet, så utjämnas detta missförhållande efter hand genom hjärtmuskulaturens växande. Särskilt intressant är det att hos vissa kroppsligt vanföra individer lägga märke till en mycket ändamålsenlig överproduktion av självkänsla, en rent själslig utjämning alltså.

Filosofen Eduard von Hartmann har i överensstämmelse med sin lära om den omedvetna verksamheten i själslivet gjort följande intressanta reflexioner: Fågeln förbättrar sitt rede, spindeln sitt nät, snigeln sitt hus - den förstnämnde även en del av sin fjäderskrud. I de tre första fallen anses dessa reparationer bero på instinkten, men det finnes dock en viss parallellism mellan dem alla. Det är en omedveten föreställning om ändamålet, vilken gör sig gällande i förening med en vilja att nå detsamma - och vi veta icke med noggrannhet var djurets rent fysiska funktioner begynna. Även vid organiska förbättringar torde en omedveten föreställning om oumbärligheten vara grundorsaken till reparationen. Alltså finnes icke någon egentlig väsensskillnad mellan instinkt och läkande kraft. Det är icke uteslutet, att ett viljande av medlen kan ha sitt säte även i de lägre nervcentra. Hos organismer av högre rang betingar nervsystemet särskilda och mera fullkomliga sätt att svara på ett fientligt ingrepp. Nervsystemet bättrar således på den mindre utvecklade reparationsförmågan. Det möjliggör förnimmelser av smärta, vilka ha till uppgift att tillropa hela organismen ett givakt, det leder dessa varningssignaler till ett eller flera centra, så att hela organismen känner sig solidarisk med den angripna kroppsdel, och det har förmågan att organisera rörelser, som kunna avlägsna orsaken till smärtan. Det är icke nödvändigt, att organismen är utrustad med hjärna (medvetande), för att dessa samstämda reaktioner skola uppstå. Om man oroar en groda, vars huvud borttagits, gör resten av djuret flykttförsök. Anbringas någon syra på ett av bakbenen, söker grodan avlägsna den genom att gnida bakbenen mot kroppen; och hindrar man djuret att utföra denna rörelse, tar det frambenen till hjälp. Även varmblodiga djur göra under medvetlöshet dylika avvärjande rörelser, vid nålstick t.ex., eller då ögonen slutas vid berörande av ögongloben. Det är från underordnade centra i ryggmärgen som alla sådana rörelser utgå.

Det är dock först med hjälp av hjärnan som de högre djuren bli i stånd att tillfredsställa behovet av skadeersättning och i nämnvärd grad hävda sin integritet gent emot omgivningen. Först hjärnan ger dem egentlig förmåga

att företaga aktiva angrepp, att överhuvud taga initiativ, att göra erfarenheter, att beräkna varifrån faran nästa gång hotar och att förekomma angrepp genom att t.ex. på förhand lamslå motståndaren och göra honom vanmäktig, så att möjligheten till förnyade angrepp minskas. Vidare sätter hjärnan vederbörande i stånd att bevara intrycken och producera föresatser, så att det pla-nerade angreppet kan uppskjutas till en lämplig tidpunkt, samt möjliggör de olika affekternas ändamålsenliga anknytande till det lidna övergreppet och till de fattade föresatserna. Affekter som raseri och vrede kunna bli nyttiga vapen för organismen, ty de kunna obestriddigt ge individen en fysisk styrka och ett mod, som den alls icke äger under lugna förhållanden. Detta bekräftas noggsamt av den dagliga erfarenheten och i överflöd av de sjukliga sinnestillstånden, när dessa be-härska sjukdomsbilden. Under sjukliga raserianfall kunna skenbart mycket svaga kvinnor utföra hart när otroliga fysiska prestationer, och beviset på dessas extraordinära styrka ger kort därpå den efterföljande avspänningen och avmagringen. Att affekterna kunna skena iväg med förståndet och skada i stället för att gagna, förnekas icke; därför är det också ett mycket fullkomligare tillstånd, när de kunna tyglas och regleras av överordnade centra.

Från vrede och raseri är det ännu ett steg till den affekt, som spelar en väsentlig roll för det fullständiga förståndet av rättfärdighetsbegreppet, nämligen hämndkänslan. Undflyr angriparen, så äro vreden och raseriet i och för sig totalt vanmäktiga. Hämnaden förutsätter förmågan att i minnet bevara den lidna oförrätten, att icke förlora dess orsak ur sikte och att bilda en (lustbetonad) föresats att uppväga oförrätten genom ett ingrepp i motståndarens maktsfär. A ena sidan visar hämnaden tillbaka på den rent djuriska tendensen till reparation, medan den å andra sidan i sina mera medvetna former leder över till rättfärdighetskänslan. Allt efter som människan utvecklas i intellektuellt och kulturellt avseende, stiga hennes behov och utvidgas hennes intressesfär. Jaget är ej längre endast det fysiska kvantum, som inneslutes och begränsas av hennes hud, utan det omfattar allt vad människan har (vad hon betraktar som sin egendom). Ett organiskt väsen av så hög rang som kulturmänniskan känner varje ingrepp i denna utvidgade jagsfär som ett verkligt sår, för vilket måste pliktas. Jagsfärens expansion skapar därför allt flera möjligheter till sammanstötningar med yttervärlden, allt flera sårbara punkter och allt mera att taga vara på och hävda. I anslutning till de stegrade fordringarna måste också de medel, som användas, flerfaldigas och skärpas. Individen kan icke inskränka sig till

defensiven, till att upprätthålla det, som redan äges, utan han måste också uppträda aktivt och förebyggande samt uttänka sinnrika föranstaltningar till offensivt återerövrande av det förlorade, återställande av helheten. Hos de primitiva folken ser man också hämnden genomlöpa alla faser från den blindaste våldsamhet till de mest utpekulerade och raffinerade former.

Hämndens krav på vederlag för en liden oförrätt kan tillfredsställas antingen genom att vederbörande tillvällar sig fördelar på motståndarens bekostnad eller genom att denne tillfogas positiv skada. Att båda formerna för hämnd härstamma från en och samma tendens, är ställt utom allt tvivel, ty da högre organismer betrakta sin maktsfär som en del av sig själva, inses lätt, att ett försvagande av motståndarens maktsfär kan leda till återupprättandet av det tidigare förhållandet; relativt blir maktfördelningen densamma som den ursprungliga.

I hämndens primitiva former finnes ännu så mycket av ofrivillig reaktion, att dess utövare blint går lös på sin motståndare utan alltför småaktigt beräkning av det rätta måttet. Men man kan icke tvivla på, att syftet att återupprätta, att skapa motvikt mot förlusten är den egentligt drivande tendensen. Och efter hand som eftertanken tränger sig fram, blir lika för lika en alltmera medveten princip. Affekten får sjunka undan så mycket, att skadan kan bli föremål för en närmare besiktning; man företar numeriska beräkningar av dess storlek, och därigenom lägges grunden till en noggrannare utjämning. Från att vara ett blint reaktionsfenomen höjer sig den återställande hämnden i sin mera eftertänksamma form till ett plan, där den kan erkännas som en sund rättsprincip och som ett oundgängligt led i den sociala funktionen. Det kan t.ex. framhållas, att hämndens intima sammanhang med den allmänna rättskänslan rent av förutsättes i de gamla danska landskapslagarna. Den jylländska lagen jämställer dråp av hämnd med dråp av nödvärn, som ställes i motsats till dråp på saklös man. Den anser således, att det genom våldförandet framkallade kravet på upprättelse är ett i och för sig rättfärdigt krav. Vad som skall betraktas som upprättelse eller skadestånd låter, i synnerhet vid speciellt andliga övergrepp, icke objektivt bestämma sig. Det andliga förfördelandet består i en själslig skada, och de medel, som kunna fordras för läkandet av detta inre sår, äro individuellt olika och olika i varje särskilt fall. Därför medför hämnden oberäknliga konsekvenser.

Hittills ha vi endast klarlagt den ena av rättfärdighetsprincipens rötter, den med makt framtvungna utjämningen, den fientliga, ur hämndkänslan framsprungna utjämningen. Den bottenar, ha vi grundad anledning att tro,

djupt i biologiska och organisk-vegetativa förhållanden; den beror på en organismens ovilja mot att lida avbräck och på dess häftiga åtrå att skydda ett bestämt område, som den anser för sitt (en beteckning, som man säkerligen även torde kunna använda om det omedvetna). Omedelbart leder icke denna tendens till rättsprincipen. Begreppet rättmätig hämnd kan endast uppstå såsom medveten reflexion över den oproportionerliga vedergällningens skadlighet med avseende på ett fortsatt socialt samliv. Den bestämda, rent kvantitativa avvägning, som en rättmätig hämnd får, är otänkbar utan denna förutsättning. Ur det vegetativa livets djup stiga de odifferentierade intressena upp med dunkla men obönhörliga krav, och det är den särskiljande reflexionens sak att taga hand om och vårda sig om dem genom att bearbeta och draga lärdom av erfarenheterna.

Än viktigare för fattandet av rättfärdighetsbegreppet är den på avtal och tyst överenskommelse vilande, fredliga utjämningen. Förut har det blott varit frågan om uppvägandet av förluster, men det finnes även en annan utjämning, vilken icke är mindre betydelsefull såsom social faktor och vilken består i ett fredligt utbyte av värden. Anvisat av erfarenheten, uppstår detta såsom den enda möjliga betingelsen för social samverkan. Så till vida har det samma rot som den fientliga utjämningen, nämligen obenägenheten att lida förluster inom ett visst område, och det utgör den praktiska utformningen av denna tendens på alla de områden, där det gäller att arbeta under fredliga former. Skall ett fredligt utbyte av värden äga rum, så kan det endast ske genom ett ömsesidigt och jämbördigt hänsynstagande i och för undvikandet av möjliga förluster å båda hållen samt i och för säkrandet av vinst för bägge parterna. (Som vi strax skola se, råder det endast en skenbar motsättning mellan dessa båda intressen.)

Den fredliga utjämningen uppstår, så snart gemensamma uppgifter framträda i ett samhälle, vilka icke kunna utföras av den enskilde, exempelvis gemensamt försvar, brobyggnader eller liknande, som utgör ett gemensamt intresse för alla samhällsmedlemmarna. Den uppstår emellertid även i de fall, då mera begränsade gemensamma intressen göra sig gällande, såsom då tvennes eller fleras samverkan erfordras (fostbrödralag, skrån). Måhända är det dock handeln, som ger oss det mest storslagna exemplet på principens förverkligande. Handeln har blomstrat långt före staternas uppkomst, och det råder knappast något tvivel om att handelsbehovet och bytesbegäret vid sidan om hämndbegäret varit de faktorer, som tidigast inpräglat rättfärdighetens idé i mänskligheten.

För att en affär skall komma till stånd, måste båda parterna inse, att de ha fördel av att göra den. Om så icke är fallet, finns det icke någon kraft, som stimulerar dem till affären. För köparen A skall $A + x$ (varan) vara större än $A + Y$ (penningarna), för säljaren B däremot skall $B + Y$ vara större än $B + x$. Efter affärens avslutande skola båda parterna känna, att de vunnit på den. Subjektivt sett har det dock icke försiggått en omsättning av lika stora värden, utan tvärtom; ty hade det förhållit sig så, att x subjektivt var lika med y , så skulle affären aldrig kommit till stånd. Jämbördigheten ligger i den objektiva värderingen, värdesättandet av föremålets bytesvärde eller dess värde i handel och vandel, och detta är ingalunda något godtyckligt utan uppstår genom värdeomdömen, vilka erfarenheten så småningom utkristalliserar i medvetandet och vilka variera från en tid till en annan. Just emedan värdesättandet icke beror på subjektivt godtycke, möjliggör det en för båda parternas individuella behov faktisk (eller skenbar) fördel vid omsättningen. Föremål, som i affärslivet anslås till samma värde, kallas fungibla. Då dessa endast finnas i mycket begränsat antal, underlättas omsättningen enormt genom inskjutandet av ett mellanled, som kan noggrant graderas och som är någorlunda konstant, nämligen penningen. Härigenom uppnås i hög grad värdelikheter, varför romarna också betecknade den såsom *certum* (det säkra). Det sagda visar de objektiva likhetsvärderingarnas oerhörda mission i det sociala livet. Liksom det är av stor betydelse att finna föremålets rätta värdemått, så är det också av icke mindre betydelse att finna den lön, som måste anses vara rättvist tillmätt för ett presterat arbete. Och det tyder på sunda samhällsförhållanden, när lönen icke rör sig för långt utanför det jämbördiga vederlagets gränser. Det är av största vikt för näringslivet, att icke några utifrån kommande, oroande makter få tillfälle att pressa ned lönen under måttet, men det är lika säkert olyckligt, när lönen blir oproportionerligt stor.

Vid närmare skärskådan visar det sig alltså, att den princip, som de grekiska och romerska filosoferna funnit i de oskrivna lagarna och som de med rätta tillade allmängiltighet, verkligen förtjänar namnet naturrätten (jus naturale), emedan den är djupt rotad i de organiska livsbetingelserna.

Ehuru rättfärdigheten är ett begrepp, som är grundat på föreställningen om lika värden, har den dock intet som helst att göra med den teoretiska "mänskliga likheten", så att den skulle gå ut på att utan åtskillnad tilldela alla och envar ett och detsamma. (Detta är blott en av de många missuppfattningarna av rättfärdigheten.) Rättfärdigheten skär så långt ifrån

alla över en kam, att den tvärtom börjar med att värdera de enskilda individernas olikheter, d. v. s. olikheten i deras prestationer eller förseelser. I överensstämmelse härmed tilldelar den dem teoretiskt såväl som praktiskt sett olika mål. Där den sätter likhetstecken finner man alltid den individuella prestationen på den ena sidan om likhetstecknet.

Vi ha nu sammanställt några förutsättningar för bedömandet av det spörsmål, som upptogs till behandling i början av förra kapitlet, nämligen huruvida begreppet det rättfärdiga skulle uppfattas som ett primärt eller som ett sekundärt begrepp, i senare fallet avlett från den positiva lagstiftningen. Måste man giva Ree rätt, när han i anslutning till det anförda citatet säger: "Antag, att begäendet av ett rov icke beledsagades av den sociala domen: lidande är den följd, som anstår en sådan handling; då skulle man visserligen söka uppnå skadeslöshet, kanske också gengäld i egoistisk bemärkelse, dvs. hämnd, men man skulle aldrig komma på den iden, att gärningen i och för sig förtjänar lidande i gengäld, alldeles oberoende av den förorättades personliga förfång"? Det synes mig emellertid utan vidare vara ännu mera osannolikt, att man skulle "komma på iden", att gärningen i och för sig förtjänar en plågsam gengäld, emedan lagstiftarna eller andra påstå, att den förtjänar en sådan. Logiskt sett synes det vara alldeles omöjligt att komma från det ena till det andra. Värderingen rättfärdig-orättfärdig har uppstått långt före stat och lagstiftning. Sannolikt äro handelsförbindelserna en av de viktigaste anledningarna till dess uppkomst. Det objektiva vederlaget för en vara, det rätta priset, fastställes icke av auktoriteter - deras roll synes snarare vara att förvanska värderingen. Denna bestämes så småningom genom erfarenhetens inflytande. En affär kan icke komma till stånd utan några föreställningar om det rätta vederlaget. Säljer man sitt arbete eller sin tid, så finnes det alltid av erfarenheten givna föreställningar om den rätta ersättningen. Men erfarenheten fast-slår icke endast vederlagets kvantitativa storlek, den kan även utan förmedling av auktoriteter utkristallisera "iden att vissa saker förtjäna gengäld". Vad menas i detta sammanhang med förtjäna? När A lånar B en sak, förtjänar denna handling gengäld, dvs. att saken återlämnas eller att annan ersättning gives. Mera noggrant uttryckt betyder detta, att B är skyldig A gengäld. Skulle det vara omöjligt för B att utan hjälp av auktoriteter erkänna, att skyldighetshänsyn finnas? Utan att här närmare ingå på skyldighetsbegreppets härstamning kunna vi tills vidare anse sannolikt, att affärslivets praxis med dess krav på kredit torde kunna skapa

själva principen att respektera skyldigheter lika väl som föreställningen om vad skulden i det konkreta fallet kvantitativt och kvalitativt innebär.

Överhuvud kunna yttre auktoriteter alls icke få en sådan sanktion till stånd; inre respekt för principen kan ensamt åvägabringas genom egna erfarenheter om dess verkningar. Tänka vi oss principen ursprungligen sanktionerad på affärsområdet, så kan den därifrån ha överflyttats till livets andra områden, och man kan då emellanåt även inom det andliga livets gränser finna handlingar, som synas förtjäna gengäld med gott eller med ont. Ha först kredit- och skyldighetsförhållandena vunnit erkännande såsom en praxis, vilken är värd att bli respekterad, så måste man logiskt erkänna sina egna skyldigheter gent emot andra lika väl som dessas gent emot en själv, och slutsatsen: jag förtjänar straff för den eller den handlingen, behöver då icke mera auktoritativt stöd för att kunna dragas än slutsatsen: du förtjänar straff.

Hur uppstår skuldkänslan?

I varje fall av skuld på grund av ett löfte följer känslan av skuld omedelbart på det oförtäckta tillkännagivandet av skuldens existens eller av viljan att hålla löftet. Det är nu först och främst uppenbart, att det säregna med skuldkänslan icke kan bero på att jag givit yttervärlden en viss makt över min vilja. Detta kan leda till en känsla av avhängighet men icke till någon känsla av skuld. Förutsättningen för den senare måste vara, att man i det ögonblick, då löftet gives, ger det i avsikt att hålla det och att man således känner sig bunden av sitt eget viljebeslut vid detta tillfälle. (Att ge ett löfte med andra avsikter är icke, såsom Hobbes säger, absurt, ty det kan i vissa fall mycket väl motiveras, men det kan då icke leda till någon skuldkänsla.)

Hur är det emellertid psykologiskt möjligt, att en skuldkänsla kan uppstå? Att förklara huru banden knyts är icke svårt, ty det ombesörjer - därom äro de flesta på obligationsrättens område sakkunniga ense - intresset. Men att dylika band, som man själv knutit, hålla även i de fall, då intresset icke synes kräva det, är betydligt svårare att förstå. Och dock behöva vi under vårt sökande icke gå längre än till beslutets psykologiska verkan överhuvud för att finna några av de krafter, som här äro i rörelse. C. Lambek skriver i första delen av sitt arbete *Udkast til en sjælelig Bevægelseslære* följande: "Vi ha en viss svårighet att frigöra oss från våra föresatsbetonade föreställningar. De ligga liksom ständigt på lur inom oss, och rätt vad det är, träda de på ett skenbart omotiverat sätt fram för vår

blick. De ha fäst något av vår uppmärksamhet på sig. När vi föresatt oss någonting, ha vi endast ett halvt intresse till övers för annat än det, som gäller föresatsen." Kraften i föresatsen förklarar Lambek såsom bunden, lagrad energi. Föresatsen uppstår genom att en föreställning liksom understrykes eller framhäves av uppmärksamheten. Här behöva vi icke närmare utreda hela denna psykiska mekanism, ty även om vi fullständigt förstått den, så ha vi icke därmed besvarat den uppställda frågan. Ty det problematiska är icke endast den psykologiska möjligheten att hålla det givna löftet, och spörsmålet är icke utrett i och med påvisandet av att det finns reella drivkrafter, vilka verka hän emot föresatsens förverkligande. Att jag känner en inre tillskyndelse till följd även föresats är icke alldeles detsamma som det säregna psykologiska tillståndet, att jag anser det vara min skyldighet att verkställa föresatsen.

Det för skuld känslan egendomliga kan således icke bestå i medvetandet om att man på nåd och onåd utlämnat sig åt of-fentlighetens dom, ty därigenom uppstår endast en avhängig-hetskänsla. Det ligger icke heller i att viljan är bunden avens eget förut fattade beslut, ty härigenom skulle endast ett annat slag av avhängighetskänsla uppstå, nämligen känslan av avhängighet av mig själv, sådan jag var vid ett visst tillfälle; och i båda fallen skulle skuld känslan icke skilja sig från den ofrivilliga dragning mot förverkligandet, vilken följer med varje föresats. Min känsla skulle med andra ord vara av ett och samma slag, vare sig jag svek mitt löfte om betalning vid en bestämd tid eller mitt "löfte till mig själv" att t.ex. duscha i kväll! Nej, det för skuld känslan egendomliga är aktningen för det jämbördiga vederlaget såsom den ömsesidiga regel, varpå det sociala tillitsförhållandet vilar. Föresatsen skall verkställas, icke på grund av att den en gång fattats, utan emedan verkställandet är ett av erfarenheten visat riktigt uppförande. Löftets tillkännagivande för den andra parten skall respekteras, icke på grund av att denna därigenom fått någon makt över löftesgivaren (t.ex. genom att stödja sig på offentlighetens dom), utan emedan ett sådant tillkännagivande genom den därmed väckta förväntningen skapar en rättighet, vars fordran positivt tillfredsställes genom löftets infriande. Uttrycket "Löften till oss själv" är icke annat än en fras, ty man kan icke tilldela sig själv rättigheter (en lika omöjlig sak som att komma upp ur ett kärr genom att draga sig själv i håret).

Utom genom löften uppstår skyldighetskänslan, såsom vi förut sett, genom positiva övergrepp. Trots den skuld känslans skenbara olikhet, vilken beror på att det i förra fallet var fråga om utlovat vederlag och det i

senare fallet rör sig om något icke utlovat, är den dock i båda fallen baserad på en och samma grundval, nämligen respekten för vederlagsrätten. I båda fallen utgör den en reaktion mot det sakförhållandet, att jag gjort mig till herre över värden, vilka en annan har ett berättigat krav på vederlag för. Aktningen för löftet är endast en speciell form för aktningen för principen i allmänhet.

Det för skuldkänslan säregna ligger i det värde, som social trygghet har såsom ett mål för livet, såväl för samhället i allmänhet som för den enskilde personligen. Och vidare består detta säregna i aktningen för den princip, nämligen vederlagsprincipen, vars följande erfarenheten visar vara vägen till en sådan trygghet och ömsesidig tillit. Sådan skulden här uppfattas, ingår i densamma både ett grundelement av känsla och ett på erfarenheten vilande resonemang.

Skuldkänslan kan alltså sägas ha sin fasta grund och tillräckliga förklaring i ett av människolivets stora bärande intressen: det trygga tillitsförhållandet mellan människorna. Detta är ett allmänmänskligt mål, vars betydelse man aldrig kunnat på allvar bestrida. Och vill man målet, så måste man också vilja medlen. Någon ytterligare motivering än denna ha vi icke sett oss föranledda att göra, och en sådan skulle också falla utanför planen för detta arbete, som endast åsyftar att visa på de nödvändiga förutsättningarna för en fullt objektiv morallära.

Det förtjänar dock att omtalas, att C. Lambek i flera av sina skrifter sökt påvisa, att själva den mänskliga själens personliga egenart kräver, att det måste finnas sammanhang mellan våra syften. Det finns i vårt inre ett obetingat krav på helhet, och till denna helhet hör också, att vårt förhållande till yttervärlden tillrättalägges genom en ordning, som kan skapa trygghet för realiserandet av våra önskemål och uppgifter. Det visar sig då, att det icke finnes någon annan väg till personlig frihet än rättens och den sociala ordningens, vilken tilldelar individerna handlingssfärer, inom vilka vars och ens personliga frihet har ett visst spelrum. Funnes icke någon social ordning, så skulle alla och envar kräva grundläggandet och betryggandet av en sådan, för så vitt som människorna icke kunna avstå från att uppställa mål och för så vitt som ingen vill se sina förvärvade medel ödelagda eller ryckta ur sina händer, utan att han fått användning för dem. Ingen skulle heller vilja uppföra och upp-rätthålla ett så pass kostbart värn om sina förvärv som det, vilket vore erforderligt under ett allas krig mot alla.

Samhällets ordningsregler äro därför icke bud, som ställas till individerna utifrån, utan de utgöra deras egen vilja till följd av livshelhetens obetingade krav. Endast ögonblicksviljan, kortsyntheten, kan intaga rättsförnekande ståndpunkter. Inom varje en livshelhet utgörande individualitet äro sådana logiskt omöjliga.

Om Lambek har rätt i dessa intressanta betraktelser, så är grundandet av det moraliska sinnelaget fört ännu ett steg längre tillbaka och djupare in i den mänskliga naturen, nämligen från de enskilda ändamålen till dessa ändamåls mötes- och utgångspunkt. Tydligtvis stå dessa tvenne grundlägganden icke i strid med varandra, eftersom de tillhöra skilda plan.

Liksom föreställningen om att lämna ersättning för en åtnjuten förmån inpräntas av själva livsförhållandena, så sker det också med föreställningen om att gengälda en oförrätt. Dessa föreställningar ha funnits i alla tider och i alla land och långt innan man började samla de olika lagbestämmelserna. Australnegern får upprättelse för en förbrytelse genom att låta den förörrättande individen tillfoga sig själv sår på en eller annan del av kroppen, t.ex. på armarna eller på benen, allt efter skadegörelsens storlek och beskaffenhet. Tanken på vedergällning förkväver alla andra hänsyn, varför också australnegern anser sig berättigad att hämnas ett dråp genom att döda en eller flera individer av dråparens stam. Om hämnden träffar just den skyldige, har icke synnerligen stor betydelse. Detta visar att avskräckande och dylikt spelar en långt mindre roll än tan-ken på att uppnå jämvikt i det inbördes maktförhållandet, dvs. tanken på skadestånd.

Rättens väsen

Undersöker man den ursprungliga betydelsen av ordet rätt, så finner man⁶, att det liksom de motsvarande Recht, right betyder det lika. Orden härstamma från det latinska verbet regere, räta, utstaka, ge en viss riktning, på tyska richten. Rectum är det räta och det rätta i motsats till wrong, tortuous, på latin tortuosus. Av dirigere, räta, rikta, rätta, blir på samma sätt directum, diritto och droit i de romanska språken. Lafargue anser troligt, att föreställningen om det rättfärdiga uppkommit genom nödvändigheten att dela jorden. Föreställningen om den räta och lika stora linjen står då i samband med behovet att uppmäta lika stora jordlotter på den tiden, då man efter vissa perioder ånyo uppdelade jorden.

⁶ E. Jessen: Dansk etymologisk Ordbog, Kbhvn 1893. Ihering: Der Zweck im Recht, Leipzig 1893.

Även *aequus* betyder jämn, jämnstor, lika med, motsvarande, billig, rättvis, alltså såväl den horisontala jämnheten som den motsvarande storleken och det jämna, lugna, rättvisa sinnelaget. I betydelsen billig anger ordet sedan en överensstämmelse med den naturliga rätten, emedan billighet (i motsats till obillighet) visar sig däri, att den ene icke erhåller någon fördel framför den andre. Jämför även de engelska orden *equal*, lika, jämn, oväldig, och *equity*, rättvisa, billighet. Enligt Hobbes innebär *equity* att tilldela *equal things to equals*. Man visar *equity* mot tvenne parter, när man icke gynnar någon av dem, när man m.a.o. visar sig *equal* mot dem.

De gamla egypterna betecknade i sina hieroglyfer rättfärdigheten med sitt enhetsmått, armbågs-måttet. Det grekiska ordet *nomos*, beskärmd del, rättensnöre, regel, lag, kommer av ett verb, som betyder dela. Vill man ha flera vittnesbörd om att rättfärdighetsföreställningen i sin begynnelse sammanhänger med matematiska begrepp om likhet och olikhet, så kan man komplettera ovanstående undersökning med de anförda begreppens motsatser. Grekerna hade t.ex. begreppet *pleonexi*, önskan om att tillröva sig mera än som rättvisligen tillkommer en; detta uttryck hänvisar alltså speciellt på det oproportionerliga, det illa avvägda eller avpassade. Hesiodos talar i "Verk och dagar" om "den krokiga domen" och om edgångens gudinna, som med kval straffar de människor, vilka icke "tilldela det lika". Engelsmännen ha ordet *wrongdoing* av *wrong* = *tortuous*, det slingrande, buktande, krökta.

Det rättfärdiga har i likhet med nästan alla moraliska grundbegrepp haft det olycksödet att bliva vagt definierat, varför det också oförskräckt sammanblandas med allt möjligt annat. En översikt över de vanligaste förväxlingarna torde således vara på sin plats och tjäna till att ytterligare fastslå begreppet.

Förväxlingen med det lagenliga (*legal*) är mycket vanlig, men den ha vi redan förut tagit så bestämt avstånd ifrån, att vi icke torde behöva ytterligare gardera oss mot densamma. Långt farligare är förväxlingen med det ändamålsenliga, det samhällsnyttiga, det biologiskt lämpliga eller rent av med det subjektivt tilltalande, vare sig detta anses gagna ens materiella intressen eller ens andliga ideal.

Ett slående exempel härpå är den användning, som ofta göres av begreppet rättfärdighet till försvar för politiska våldsgärningar. Sålunda antager Ihering, att revolutioner kunna rättfärdigas genom sina resultat: "de appellera till historiens ständigt bestående domstol". Men härmed kan ju förnuftigtvis endast menas att utgången visar, att beräkningen om en

framgång ej slog fel, att motståndarnas styrka blivit rätt bedömd, att tidpunkten varit rätt vald m.m. Vidare kan historien möjligtvis fastslå, att det nya tillståndet utgjorde ett socialt framsteg (änskönt en domstol, vilken på ett bindande sätt bevisar något sådant, blott existerar i fantasin). Allt detta har dock icke det minsta med ett rättfärdigande att göra. Ett verkligt rättfärdigande skulle nämligen bestå i ett objektivt dokumenterande av att övergreppet var förvållat genom motsvarande faktiska övergrepp i det förflutna. Kan ett sådant bevis icke presteras, så måste revolutioner, tyrannmord och liknande våldsgärningar avstå från detta speciella slag av motivering. Det är icke något verkligt rättfärdigande Brutus företer, när han i Shakespeares "Julius Cæsar" framhåller, att han visserligen aldrig sett någon lidelse förmörka Cæsars förnuft men att han fruktar, att det klara solskenet skall kläcka ut huggormen i hans inre och att detta måste förebyggas. "Då vad han är ej striden riktig fart förläna kan, så måla det med allsköns färger ut! Och vad han är skall, när det riktigt framhävts, bli till ett farligt allt för mycket." På grund härav måste han såsom ett ormyngel trampas ihjäl. Ett verkligt rättfärdigande av våldsdådet skulle endast kunna åberopa sig på de övergrepp, som han redan begått, peka på det, som redan fanns att sona, och icke nöja sig med möjligheten, att han kan komma att göra sig skyldig till något sådant. "För Romas räddning dräpte jag min bästa vän." Ett utmärkt syfte, som - om man bortser från rättsmotiveringen - utgör en förträfflig bevekelsegrund! Men att leverera beviset är vanskligt, och Roma blir lätteligen ett gömställe och en förevändning för privata önskingar.

Besläktad härmed är den tankegång, som menar sig rättfärdiga underkuvandet av en främmande nation med en hänvisning till att detta företages i avsikt att råda bot på vissa olyckliga förhållanden inom nationen ifråga. Så framhölls det under boerkriget ofta, att boernas oligarkiska statsförfattning gav engelsmännen rättighet att tillintetgöra deras självständighet. Och man hörde på sin tid i Tyskland icke sällan den tankegången uttalas, att polackernas och danskarnas enligt förmenande lägre kultur berättigade till tvångsgermanisering.

Vi komma nu till olika förvrängningar av själva ersättningsprincipen, de falska ersättningarna.

För att vi skola förstå vad dessa, de mest ödesdigra av alla här ifrågakommande missförstånd, bero på, vilja vi i korthet rekapitulera vad det i det föregående uppställda rättfärdighetsbegreppet innebär.

Det är rättfärdigt att prestera +I, när man har mottagit +I, alltså återgäldande av samma värde, vare sig tinget självt, såsom vid lån, eller motsvarande vederlag i arbete, tjänster, penningar och liknande.

Vidare är det rätt att prestera -I, när man själv har fått -I (dvs. berövats +I), alltså att återtaga vad man fränstulits eller att förskaffa sig ett tillfyllestgörande vederlag.

Om A och B presterat inalles +6, är det rätt att, om de gjort lika mycket, ge var och en 6/2.

Om A har presterat +2 och B dubbelt så mycket, är den rättfärdiga gottgörelsen således $A/B = 2/4$. Om det tillfyllestgörande vederlaget för A är I kr., så blir det för B:s vidkommande 2 kr. Den likhet, som det här är tal om, är alltså icke någon absolut likhet mellan A och B (detta är ett trivialt men, som vi skola se, dock knappast något överflödigt påpekande) utan en proportionerlig likhet mellan A:s och B:s arbetsprestation eller insats och den motsvarande lönen.

Denna likhetsprincip står i väsentlig överensstämmelse med den princip⁷, som även under Roms storhetstid erkändes av de romerska juristerna. Först under Roms förfallsperiod dyker plötsligt en ny tankegång upp: människorna äro födda lika, och den rättfärdiga gottgörelsen måste bestå i att åter införa denna likhet, som gått förlorad under livets lopp. Här finns, som man ser, en idé om det lika och ävenledes en idé om vederlag såsom det rättfärdiga, men vilken förvrängning har icke uppkommit vid användandet av dessa idéer! Denna tankegång upptages under nyare tid med begärlighet av Rousseau, övergår så till grundläggarna av Förenta staternas konstitution samt återupptages därpå i Frankrike, där den spelar en dominerande roll bland principerna från 1789, och den lever än i dag ett mycket livskraftigt liv i de flesta liberala huvuden. Låt oss då undersöka vad den innebär! Enligt Rousseau äro vi "födda fria" och "födda lika". Härom anmärker Huxley med rätta, att om detta skall betyda, att alla nyfödda barn äro politiska nollor ... så är intet att säga däremot. Men betyder det att alla barn äro födda med lika möjligheter att bliva faktorer i sociala organisationer - medborgare i enlighet med den betydelse, som

⁷ Jämför Aristoteles' *Statslära*, del I: "Om nämligen en enskild person eller några enskilda med hänsyn till andlig överlägsenhet eller politisk duglighet i så hög grad höjde sig över alla andra, att dessa icke kunde i något avseende jämföras med dem, då skulle de så beskaffade onekligen bliva orättfärdigt behandlade, om man jämställde dem med andra människor."

Rousseau inlade i ordet - då är detta den mest förbluffande förfalskning, som någonsin framstälts av en politisk spekulant. Bland barn finnas härsknaturer, som vilja vara mäktigare än de andra och som göra sig åtlydda utan någon annan rätt än sina medfödda anlag. Bland barnen uppstår i deras organisationer och under deras lekar detta förhållande alldeles av sig självt, utan något som helst tryck utifrån och utan våld eller svek. Där uppstår en "politisk olikhet" endast och allenast som en följd av de medfödda olika anlagen. Den, som på grund av otillräcklig erfarenhet från barnkammaren hyser minsta tvivel härom, kan undersöka förhållandet i växtvärlden. Han skall där se, att det finnes enskilda individer, vilka äro födda att härska över andra av samma art. Så äro jättekarna t.ex. undantagsindivider, som ha medfödda anlag till att utveckla sig till större och mäktigare träd än de andra. Det är då lätt att se, att det är en kolossal missuppfattning av den sociala vederlagsprincipen, om man menar sig kunna ur den härleda en befogenhet att utjämna olikheter, frambragta av den omedvetna naturen. Man skulle i själva verket kunna med samma rätt finna skäl att rasera alla jordens berg och fylla dalarna med dem. Om den större medfödda förmågan har satt en individ på härskartronen utan svek eller våld, så finns det intet att gottgöra. Inför naturens variationstendenser är det lika onyttigt som orimligt att tala om rättfärdighet. Om man är till fyllest på sin plats och i sin ställning, så är det tvärtom ett brott mot regeln "envar skall ha sitt", om man med våld avlägsnas. Rättfärdigheten består icke i att avlägsna alla olikheter utan, såsom förut framhållits, i att skapa likhet i vissa samlivsbedingungen och existensvillkor.

Den förfalskade likhetsiden, den utjämnande "gottgörelsen", räcker dock icke till för att blotta all den oklarhet, som utmärker de moderna liberalernas rättfärdighetsbegrepp. Allt som kallas humanitet och som också drar nytta av rättfärdighetens namn är ett extrakt av flera olikartade beståndsdelar. Förutom den nyss nämnda likhetsiden ingår i densamma en stark tillsats av s.k. kristna tankegångar. Den mest intressanta av dessa framställdes vid försöket att införa omvänd gottgörelse såsom allmän samhällsnorm. Man fordrade icke blott att människonaturen skulle passivt finna sig i övergrepp utan att kräva gengäld, utan man begärde till och med och barockt nog att den förorättade skulle direkt hjälpa och belöna angriparen, att man alltså skulle ge +I, när man själv fått -I. Ehuru detta krav, såsom man kunde vänta, aldrig förmådde vinna någon verklig framgång och icke heller var avsett att bliva en universell social regel, stannade det dock kvar i det allmänna medvetandet såsom en ouppfylld

fordran, och det har avsevärt bidragit till att förvirra de politiska och sociala teoretikernas tankar.

Det är i hög grad nedslående att se huru snart sagt alla moderna politiker och nationalekonomer, radikaler och socialister, ja, till och med anarkister, vilka annars berömma sig av att på alla punkter vara pionjärer för det nyaste nya, alltjämt den dag i dag är släpa med sig ett rättfärdighetsbegrepp, som direkt härstammar från en oriktig tolkning av kristendomen, vilken ju ingalunda var någon social lära utan endast uppställde vissa individuella ideal; och beklämmande är det att se huru för övrigt sunda lärosatser nästan helt och hållet drunkna i de mest grunda humanitetsideer. En tilljord flathet och ett konstlat medlidande ha blivit ett med det rättfärdiga. Direkt åberopar man sig visserligen icke längre på den kristna uppenbarelsen och moralen, men man har behållit den teologiska moralens andemening, snyggat upp dess form och sedan kallat den välfärds-moral. Kastar man en blick på moderna lagförslag, partiprogram och liknande, skall man finna bekräftelse härpå. Hela gåvologstiftningen är i detta avseende ett vältaligt vittnesbörd. Äro icke alla framstegspartier eniga om att beteckna kravet på allmän ålderdomspensionering såsom ett rättfärdigt krav? Och detta desto mera, ju renare gåvoprincipens karaktär av "omedelbart understöd" bevaras. En lagbestämmelse om progressiv skatt kan motiveras med att det är en för staten bekväm och ändamålsenlig grundsats att, när stigningen icke är för stark, taga pengar där, varest mest pengar finnas. Vidare kan man söka rättfärdiga en sådan lagstiftning ut ifrån den ståndpunkt, som flertalet radikaler intaga, nämligen att det är klokt att söka "minska den rådande ekonomiska olikheten". En sådan lagstiftning kan slutligen också betraktas såsom "human" gent emot dem som ingenting ha, men den kan icke på något upptänkligt sätt ställas i förhållande till läran om den prestationen motsvarande ersättningen, ty i så fall skulle beskattningsprincipen vara den, att envar skall skatta till staten i den mån han åtnjuter statens fördelar. Huruvida denna princip är praktiskt genomförbar, det är en fråga, som icke hör till denna principiella undersökning. I uppfattningen om brott och straff gör sig likaledes nu för tiden åtskil-ligt gällande, vilket med orätt betraktas som ett rättfärdigt hänsynstagande. "Humaniteten" har här en ganska vidsträckt tummelplats. Strävandena gå allt mera ut på att förbise den förfördelades rätt till skadestånd. I stället för att taga denna primära uppgift i betraktande ser

staten i förbrytarens uppfostran och förbättring ett väsentligt ändamål⁸. Därav de många försöken att ändra och mildra straffens noggranna avvägande, och därav ävenledes strävandena att, under sken av att humanisera strafformerna, göra förbrytaren till ett rättslöst offer för fängvårdspersonalens godtycke, vilket alltsamman möjligen kan vara god "politik" men icke har något som helst med rättfärdighet att göra. Det enda rättfärdighetsmoment, som finns i straffet, består just i dess proportionerliga avvägande, och dock är det icke ovanligt att finna vantolkningar just av detta betraktade såsom rättfärdighet.

Undersöker man socialismen i dess nuvarande gestalt, så skal man finna såväl teorier som praktik lika förfuskade. Och dock vilar den på något väsentligt, vilket i högre grad än grundvalarna för många andra tankebyggnader direkt härstammar från ett hänsynstagande till det rättfärdiga. Ty vilken annan lära tar itu med själva egendomsproblemet från synpunkten av vederlag, förkastande alla medfödda rättigheter till egendom och erkännande endast sådana, vilka kunna styrkas genom personlig prestation? Man får emellertid för idel teologiska vattenskott knappast syn på denna plastiskt tydliga princip. Socialismen, som upptäckt vad ekonomisk rättfärdighet vill säga, glömmer gång efter annan detta under dagspolitikens heta strider och låter av hänsyn för sina anhängares särskilda levnadsförhållanden avtvinga sig de gamla plebejiska locktonerna, att rättfärdighet är detsamma som att alla bli ekonomiskt likställda, att rättfärdighet innebär att ingen nöd mera skal råda på jorden samt att rättfärdighet betyder ett särskilt beskyddande av de svaga, de obegåvade och de arbetsskygga. Därför finner man socialisterna i främsta ledet, icke endast när det gäller att kämpa för genomförandet av de ovan nämnda lagarna och andra, som syfta åt samma håll, utan även, och i minst lika hög grad som andra partier, när det är frågan om att taga till orda för en utpräglad klasslagstiftning. I stället för att framhålla, att partiet är tolk för en ekonomisk teori, vars tillämpning skal i lika mån komma hela samhället till godo, varför det också måste anses naturligt, att män av alla samhällsklasser ansluta sig till detsamma, gör man gällande, att striden är en klasskamp.⁹ Det är i första rummet fråga om proletärer, som till varje pris skola komma högre upp, och de, vilka tillhöra andra samhällsklasser

⁸ "Straffsystemets omdaning till ett förbättringssystem i överensstämmelse med humana principer" heter det i de danska socialdemokraternas program 1906.

⁹ Gustav Bang: *Den socialistiske Fremtidsstat*, Kbhvn 1903.

men hysa sympati för rörelsen, misstänkliggöras, ty man menar, att dessa "sakna proletärens klassmedvetenhet, som aldrig leder vilse; i längden måste arbetarklassen lita endast på sig själv". Vad socialismen vill bygga på är därför icke i första hand rättfärdighetskänslan - vilken väl icke kan anses vara ett privilegium för en viss samhällsklass - utan en proletärintinkt, en otygad lidelsefullhet, framsprungen ur förtryck. Bliva de socialistiska teorierna icke reviderade, och blir detta ogräs icke ordentligt utrensat, så är det väl möjligt, att rörelsen utmynnar i en de missnöjdas resning, men den kan då icke åvägbringa ett varaktigt och intelligent tillrättaläggande av de ekonomiska grundbetingelserna, och minst av allt kan den då förverkliga rättfärdighetens ide.

Även på en annan väsentlig punkt misslyckas de socialistiska teorierna, då det gäller att konsekvent föra rättfärdighetstanken till seger. Man torde lägga märke till, att medan de flesta socialistiska och anarkistiska författarna äro eniga i den negativa synpunkten, att privilegier, födelse och dylikt icke utgöra ett berättigande för besittandet av egendom, samt i den positiva, att endast arbete berättigar därtill, så äro de däremot ingalunda överens, så snart det blir frågan om principerna för fördelningen. Amerikanaren Edm. Kelly anser det vara en orättvis princip, att den, som av naturen är mera begåvad och alltså kan utföra sitt arbete med mindre ansträngning, får mottaga en större del av samhällets materiella värden än den, för vilken arbetet, till följd av hans ringare begåvning, är mera ansträngande. Han säger, att det är det hårda slitet, tiden och arbetskvantiteten, som skola uppvägas. Alldeles riktigt, men dock väl endast den del därav, som genom att framträda i en arbetsprodukt kommer andra till godo? Blotta medtagenheten, trötthetsfenomenen och själva slitet ha ju icke denna egenskap, och om man nu verkligen skulle lämna vederlag för dem, huruledes skulle det vara möjligt att mäta och värdera denna faktor? Arbetsmängden kan i praktiken endast mätas genom en värdering av den produkt, som föreligger efter en viss tids förlopp, men icke genom någon undersökning av de vanskligheter eller ofullkomligheter, av vilka producenten besvärats. En ersättningsform, som låter en snabb och en långsam arbetare få samma timavlöning, är i själva verket en ersättningsform, som ger mera för det sämre arbetet (ty om allt annat är lika, så är det dock förmånligare för arbetsgivaren att få arbetet fort utfört än långsamt). Det skulle vara ungefär lika oriktigt att ge den mindre brottslingen det större straffet.

G. Bang räknar med möjligheten även i förhållande till duglighet och energi gradvis stigande ersättning, men tanken på fullt individuell sådan ligger honom dock fjärran (uppfinnare t.ex. skola pensioneras på livstid). Gizycki¹⁰ tror överhuvud icke, att en "skala för arbetsvederlaget är nödvändig", och anser, att "den ekonomiska likhetens princip, dvs. det fullständiga avskaffandet av varje lönesystem, är den enda i sanning rättfärdiga och tillika praktiska principen". Varför? "Det finnes nämligen icke något arbete, vars utbyte beror på vederbörande persons verksamhet ensam." Vi få icke glömma, menar han, att vi bl.a. äro våra föräldrars produkter, och "vem kan peka på och avgränsa det, varmed varje enskild individ bidragit till det ena eller andra slaget av den rikedom, som nationen producerar genom intellektuellt arbete eller genom kroppsarbete"? Jo, den - kan det svaras - som icke helt och hållet förlorat sinnet för individualiteter; den kan verkligen peka på ett och annat, och han skall icke kunna förbise vad detta avgränsande betyder såsom psykiskt motiv, dvs. att det faktiskt betyder mycket för den enskilde, att just hans insats erkännes och att erkännandet tar sig uttryck i ett passande vederlag för insatsen och icke t.ex. tillfaller hans "föräldrar".

Vidare är det vanliga hänvisandet till en annan "människonatur" än den, som vi för närvarande känna till, mycket tvivelaktigt såsom argument. Ty man har ännu aldrig funnit något folkslag, vars olika enskilda individer önskade vara i ekonomiskt eller andra avseenden situerade på alldeles samma sätt. Begäret hos människorna att höja sig över varandra är, såsom Hobbes säger, det i deras natur mest framträdande. Härmed får man emellertid icke förväxla den ej ovanliga erfarenheten, att de i samhället lägst stående städse önskat bliva "likställda" med de bättre situerade. Även om de medel, som denna strävan att höja sig på andras bekostnad använder sig av, variera - och de behöva icke alltid vara av ekonomisk art - så är dock denna åstundan, så vitt vi kunna se, outrotlig, och det är att göra sig skyldig till en tarvlig bevisföring, om man till fromma för en teori förutsätter en helt ny människotyp, endast för att man vid användandet av denna teori icke skall råka ut för något missöde.

Hos anarkisterna träffar man på en liknande tankegång. Krapotkin säger i "Erövringen av brödet": "Vi kunna icke med kollektivisterna medgiva, att en gottgörelse, motsvarande de arbetstimmar, vilka användas av envar för producerandet av samhällets rikedomar, är ett eftersträvansvärt ideal" och

¹⁰ Professor Georg v. Gizycki: *Forelæsninger over social Ethik*, overs. Kbhvn 1895.

"individens behov måste sättas högre än en tjänst, som han gjort eller en gång kan komma att göra samhället". Alltså: var och en skall ha så mycket, som hans eller hennes behov kräver! Jag anför denna åskådning för att styrka mitt påstående, att vederlagstanken alls icke blivit genomtänkt av de sociala reformatörerna - här tages den ju alls icke med i räkningen vid fastställandet av fördelningen. Jag skall icke längre uppehålla mig vid alla de praktiska omöjligheter och inkonsekvenser, som denna åskådning utmynnar i. När man dock trots allt skall göra en skillnad mellan den late dagdrivaren och den ofrivilligt arbetslöse, när med andra ord arbetet skall summariskt ersättas men blott icke noggrant mätas och värderas - huru skall man väl då komma ett halvt dagdriveri till livs? Och när de, som bo i kojor och kåkar, skola placeras "i borgarnas allt för rymliga lägenheter" - huru skall man väl förhålla sig, om alla vilja bo åt solsidan, vid Stockholmsgade t.ex.? Huru skall man männe mäta de individuella behoven, och vilken auktoritet skall mäta dem? Och om icke några som helst auktoriteter erkännas, har man väl då någon annan utväg än att lita på den enskildes egen försäkran angående sina behov? Och vilken säkerhet har man slutligen för att tillräckligt många skola resignera och avstå från sina "behov"?

Detta skall icke vara någon kritik av anarkismen i och för sig utan avser att visa på de vanskligheter, som övergivandet av det jämbördiga vederlagets system medför. Hur bristfällig den nuvarande sociala ordningen än kan vara, så har dock detta system icke helt och hållet förkvävts av densamma. I realiteten har Krapotkin icke heller något annat att hänvisa till än fantasin om en ny människotyp. Han har alldeles rätt i att hungern icke är människans starkaste eller i varje fall bästa sporre till produktivt arbete, men därav följer icke, att den sanktion, som ligger i ett noggrant värdesättande av den individuella prestationen, skulle kunna undvaras såsom sporre. Att det skulle vara en genomgående regel, att själva ansträngningen och det svåra i arbetet skulle i och för sig vara en tillräcklig impuls, det har han ingalunda lyckats ådagalägga. Hans försök att visa, att hans princip dock är rättfärdig, för så vitt som värdet av mänskligt arbete väsentligen är ett och detsamma, kan nästan icke tagas på fullt allvar. "När vi se tvenne personer", skriver han, "vilka båda år efter år och med samma lust dagligen arbeta för samhället flera timmar på olika arbeten, så kunna vi säga, att deras arbete är i det stora hela nära nog jämgott." Men med vilken rätt vi kunna säga detta, därom få vi icke veta någonting.

Ju mera man fördjupar sig i dylika förslag och betraktelser, på vilka man skulle kunna anföra exempel i snart sagt det oändliga, desto klarare

inser man de kollektivistiska systemens ofullgånghet. Att vederbörande författare icke förmått ge-nomtänka hälften av systemet, fördelningsprinciperna, med samma energi och konsekvens, som de använt vid avslöjandet av den negativa sanningen om de orättmätiga förvärvssätten, det beror på deras alltför uppmärksamma och okritiska lyssnande till underklassens urgamla rop på likhet, men det beror även på att de i sitt tänkande äro hindrade och förvillade av de religiösa sammanblandningarna av barmhärtighet, medlidande och dylikt med begreppet rättfärdighet. I stället för att behandla de ekonomiska teorierna med kylig klarhet ha de låtit berusa sig av den lidelse, som förtrycket framkallar. Genomgår man på detta sätt den nyare tidens sociala och radikalpolitiska lärobyggnader, så skall man överallt stöta på en mängd spöken, vilka icke passa synnerligen väl bland alla de moderna ting, som dessa lärobyggnader innehålla. Man kan icke tänka sig, att dessa system skola kunna bliva tillförlitliga vägvisare in i framtiden, såvida de icke ånyo ta itu med vederlagsprincipen och verkligen göra allvar av att genomföra den. Ty ju längre man i tankarna följer denna princip ekonomiska och politiska verkningar, desto klarare förstår man, att den icke är gripen ur luften på måfå eller "uppfunnen" av någon spekulativ filosof på en ledig stund, utan att den är en verklig livets lära och att den därför, rent och klart uppfattad, är i hög grad skickad att medvetet användas såsom underbyggnad åt nya livsformer.

Rättfärdighet! Att döma av ordets användning skulle man tro, att den är den princip, som genomsyrar hela världen. Kan någonsin en sak, den må vara politisk eller ekonomisk, ha utsikt att slå igenom, om den icke göres till en rättfärdig sak? Läs korykeernas tal hos Thukydidens eller läs de senaste riksdagsförhandlingarna och se efter, om det icke är detta argument, som man i sista hand tar sin tillflykt till för att försäkra sig om de församlades anslutning, detta, att man har rättfärdigheten på sin sida! Och dock, huru ofta visade sig icke "den rättfärdiga saken" vara ett bländverk! Det, som utskreks såsom rättfärdighet, var mången gång klok beräkning eller småaktig egoism, eller också var det måhända hjärtat, som svallade över av sympati och medlidande. Man vågar hoppas, att det vackra ordet oftast använts i naiv och omedveten tro på begreppets uttänjbarhet, ty när man icke ens hos filosoferna finner enighet om dess innebörd, huru skulle man då egentligen kunna fordra, att agitatorerna skola visa självbehärskning vid dess användande! Men tyvärr måste det också understundom göra tjänst vid medvetna och gemena förfälskningar. Det är

säkerligen en fara för det offentliga livet, att dylika begrepp ha så lösa konturer och en så obestämd innebörd, att menige man icke kan öva kontroll gent emot missbruket av dem.

Finnes det en vetenskaplig etik?

Kan etiken sägas vara en vetenskap.? Meningarna härom äro mycket delade. Tar man det hittills rådande, förvirrade tillståndet i betraktande, så får man närmast det intrycket, att etiken är en samling personliga meningar och icke en på vetenskapliga undersökningar byggd, allmängiltig lära. Ty allt som oftast framträda nya moralsystem, vilka bekämpa de redan förefintliga. Men det vore säkerligen oriktigt att blott bli stående inför detta fenomen, som ju kan vara en historisk tillfällighet och en ofullkomlighet hos vår tid. Långt mera intresse har det också att gå bakom detta fenomen och att fråga: Finns det något principiellt hinder, som gör att det icke kan givas någon vetenskaplig etik?

Svaret härpå måste bli va nekande, ty det kunde givas en vetenskaplig etik, ifall man hade mod att med ett raskt grepp avlägsna allt det personligt-tillfälliga, som hittills varit knutet till alla så kallade moraliska regler och lärosystem. Om man i stället för att taga sikte på "det högsta goda", det ideala, det nyttiga m.m. - alltsamman ändamål, vilka äro individuellt bestämda - uppfattade det etiska ändamålet såsom ett allmänmänskligt, begränsat intresse, ett naturligt avgränsat forskningsområde och tillika såsom det centrala i alla tiders föreställningar om moral, så kunde en vetenskaplig etik givas. Om man vidare kunde visa, att de etiska regler för handlandet, vilka en sådan morallära föreskrev, stode i ett fast orsaksförhållande till det angivna ändamålet, att de med andra ord vore uttryck för en social naturlag, och om dessa regler för handlandet slutligen kunde formuleras på ett sådant sätt, att de utgjorde verkligt objektiva normer (handlingsregler), giltiga vid alla tillfällen utan undantag och praktiskt användbara, så skulle en sådan morallära äga alla betingelser för att bli betraktad såsom vetenskaplig.

Men hittills har namnet etik missbrukats till ett upplagsställe för en mängd mycket olikartade och personligt färgade ting. Så har man t.ex. icke skilt mellan det, som människorna med rätta kunna kräva av varandra (en storhet, som kan objektivt beräknas) och det, som de kunna önska av varandra (något fullständigt subjektivt).

Låt oss ta ett exempel!

Det ringer på dörren. En herre står utanför och presenterar gasräkningen. Jag betalar, och han går. Efter en stund ringer det åter på dörren. Nu är det en herre, som anmodar mig om ett bidrag till ett barnhem. Kan icke var och en se, att det är en himmelsvid skillnad mellan den första herrns anmodan och den senares? I det förra fallet är det frågan om ett berättigat krav, i det senare om en bön. Och även om jag känner mig uppfordrad att efterkomma dem båda - är det inte en iögonenfallande olikhet mellan de känslor, varmed jag gör det? I det förra fallet känner jag mig tvungen att betala; jag anser, att jag är skyldig att göra det och att mannen har ett rättmätigt krav på mig, ty jag förstår, att om sådana krav icke respekterades, så omöjliggjordes allt socialt samliv. I det senare fallet känner jag mig helt annorlunda fri; ger jag min skärv, så är det uteslutande av böjelse som jag gör det; jag anser icke, att det är min skyldighet att göra det, så att man med rätta skulle kunna komma och kräva det av mig, eller att socialt samliv står eller faller därmed. Och detta alldeles oavsett om det angivna ändamålet verkligen är vad det uppgives vara, nämligen ett nyttigt filantropiskt ändamål. Även om det icke råder något tvivel hos mig angående nyttan, så känner jag mig likväl stå fri. Är det inte lätt att se huru förvirrande det är att be-handla dessa tvenne situationer från samma synpunkt? Och det är icke endast förvirrande för lekmannen utan också oveten-skapligt, emedan all vetenskap bygger på iakttagande av nyan-ser och sträng ordning. Men att slå sådana begrepp som be-rättigade krav och uppoffringar, plikt och ideella handlingar samman och så att säga placera dem i en enda hög går stick i stäv mot vetenskapliga strävanden på alla andra områden.

Det ändamål, som den objektiva moralen tar sikte på, är det fredliga, tillitsfulla samlivet mellan människor, vilka icke genom släktskap, vänskap, speciell sympati eller dylikt stå i något särskilt förhållande till varandra. Att detta är ett allmän-mänskligt ändamål är något omedelbart självklart. Det behöver icke bevisas och kan icke heller göras till föremål för bevis. Ty det är vad man kallat "ett yttersta mål", ett intresse, som är djupt rotat i människonaturen och som varken kan härledas från andra eller låter sammansmälta sig med andra. Att "bevisa" existensen av en så djup och grundläggande känsla är obehövligt, och ett sådant krav uppställs icke heller i andra vetenskaper. För ekonomin t.ex. är materiellt välbefinnande det yttersta målet, men man kräver icke, att detta ändamål skall bevisas (dvs. dess logiska riktighet uppvisas). Nej, man övertygar sig endast om att det har en lika allmän betydelse för människolivet som varje annat mål för

praktisk vetenskap (såsom t.ex. kroppens sundhet eller säkerheten mot förbrytelser) och därmed är förtjänt av vetenskaplig behandling.

Och kännetecknet härpå är, att sådana ändamål faktiskt eftersträvas. Det är livet självt som visar vad som skall vara föremål för vetenskaplig behandling. I och med att det visar sig, att det sociala tillitsförhållandet verkligen är ett värde, som människorna allmänt eftersträva, är detta ändamål också ett värdigt objekt för vetenskapen. Den "praktiska vetenskapens" uppgift blir det då att finna det tillvägagångssätt, som enligt erfarenheten nödvändigt för oss närmare detta ändamål, något, som möjliggör uppställandet av fasta grundsatser för våra beslut och handlingar.

För att bevisa det i denna skrift uppställda påståendet, att det råder ett alldeles bestämt orsaksförhållande mellan rättsprincipen och det ovan angivna ändamålet, kan man t.ex. hänvisa till den betydelse, som handelns utveckling och dennas allt större och större strävan efter noggrant avvägd och jämbördig ersättning haft för det sociala samlivet. Handelns utveckling från byteshandel till creditsystem betecknar en städse stigande respekt för det jämbördiga vederlagets betydelse, och det visar sig, att överallt, där denna respekt vinner inträde, blir samlivet lättare och fullkomligare. Varje dags erfarenhet fastslår, att om ett löfte brytes, så medför detta oundgängligt, att den, som avlagt löftet, för framtiden blir misstrodd av den, som mottagit löftet. Ett nytt löfte kan sedan icke lika lätt baseras på personlig försäkran endast utan måste förutsätta andra, reella garantier. Den, som en gång blivit besviken, fattar också lätt misstro till den andre; hans tillit är en gång för alla rubbad, varav samlivet skadas i allt vidare kretsar.

Betalas för ett utfört arbete mera än det är värt, så måste den betalande lida en motsvarande förlust. Då det är ekonomiskt omöjligt att överbetala allt arbete, måste en överbetalning till ett flertal personer onekligen medföra, att andra få för litet och att samarbetet upphör.

Betalas för ett arbete mindre än det är värt, så lider arbetaren en motsvarande förlust. Han måste då söka finna en annan arbetsgivare, som kan bjuda honom fullt vederlag. Försöker man hålla priset nere genom sammanhållning mellan arbetsgivare, så leder detta till ett fortsatt krigstillstånd mellan de två parterna och alltså bort från social gemenskap; eller också avbryter lönearbetaren samarbetet för att göra ett försök att arbeta för egen räkning.

Betalas gott och dåligt arbete lika, så måste detta efter längre eller kortare tid leda till det resultatet, att det goda arbetet icke längre presteras.

I andelsverksamheten visar det sig måhända tydligare än under andra arbetsformer, att varje, även den minsta avvikelse från den rättmätiga prestationen lamslår solidariteten. Varje förlust, som försvagar föreningen, försvagar också den enskilde medlemmen; dennes löftesbrott alstrar osäkerhet i hela föreningens liv och förlamar dess uppträdande utåt. Varje löfte, som hålles, och varje hemlighet, som bevaras, kommer däremot det helas styrka till godo.

Det sociala samarbetet vilar först och sist på människornas ömsesidiga tillit till varandras rättsinnighet. Ingen överenskommelse angående arbetsprestationer, ingen handel kan komma till stånd, inga löften kunna avgivas eller kontrakt avslutas, om icke parterna hysa oinskränkt tillit till att motparten skall lämna full valuta enligt regeln lika för lika. Gengälds- eller vederlagsprestationen är det sociala livets dagliga bröd.

Den naturtendens, vilken sporrar den enskilda individen till att överallt söka få sina förluster ersatta och vilken vi återfinna i varje särskilt samhälle för sig ("vad utåt mistes skall inåt vinnas"), måste i det inbördes förhållandet mellan flera taga sig uttryck i kravet på lika för lika, emedan förverkligandet av denna fordran är det enda sått, varpå båda parterna kunna undgå förluster. Där förhållandet är av fientlig art, eftersträvas ett våldsamt återställande av förluster, som tillfogats endera parten. I det fredliga samlivet gå överenskommelserna däremot (vid avslutandet av affärer eller upprättandet av kontrakt) ut på frivilligt lämnande av vederlag i form av lika för lika. Varhelst man undersöker sociala samlivsformer, skall man finna dem grundade på denna princip. Alla former för handelsutbytet, primitiva såväl som utvecklade, allt utbyte av värden, vare sig det sker genom kontant betalning eller medelst kredit, alla löften och alla arbetsavtal äro genom ett tyst medgivande eller öppet erkännande baserade på densamma. De måste grunda sig på denna princip, såvida icke den ena av parterna skall göra en förlust genom överenskommelsen. En princip, som medförde övervägande risk för att den ena eller andra parten skulle komma till korta, skulle aldrig kunna hävdas sig såsom allmän social princip.

Erfarenheten ger oss alltså exempel i överflöd på att rättmätigt, jämbördigt vederlag skapar fasta, öppna och förtroendeingivande samlivsformer. Det kan därför betraktas såsom av erfarenheten fastslaget, att ett orsakssammanhang finns på detta område. Och vad mera är, vi förstå sammanhanget, i och med att vi härleda denna erfarenhetslag ur den allmänna, grundläggande, naturliga tendensen hos varje organism att under inga villkor vilja utsättas för förluster, alltså icke heller när den söker

samverkan med andra. Förefintligheten av säkerhet häremot på förhand är minimivillkoret för att man skall inlåta sig på fredligt samarbete. Därigenom får regeln lika för lika en objektiv och allmängiltig karaktär såsom utgörande nyckeln till alla förbindelser, som icke grunda sig på speciella intressen. Det är den enda norm, som man kan giva en objektiv formulering och som man kan vänta bli godkänd på förhand av alla, vilka utan särskilda förutsättningar uppfordras till samarbete.

Axel Dam¹¹ uttrycker detta på följande sätt: "Rättsmoralens bud kunna däremot visas vara allmängiltiga och nödvändiga, om man vill ha maximer (fasta regler) för samlivet, emedan de principiellt äro minimivillkor för fredligt mänskligt samliv, nödvändiga och allmängiltiga betingelser, icke för en eller annan individuellt åtrådd form för välfärd eller för den största möjliga lyckan för det största möjliga antalet, utan nödvändiga och allmängiltiga betingelser för att det största möjliga antalet, nämligen alla och envar, skall kunna fritt skapa och utveckla den största möjliga lycka och välfärd, som vederbörande överhuvud är i stånd att nå, nämligen den, som envar kan vinna, utan att de andras med dennes överensstämmande lyckosträvan hämmas. Rättskravens objektiva giltighet ligger icke endast i att de äro ömsesidiga utan däri, att ömsesidigheten är inneboende i dem ... Respekt för andras rätt är det pris, som jag måste betala för att få min egen rätt respekterad ... Om man ömsesidigt utplundrar och förorättar varandra, råder ett tillstånd, som till följd av sin meningslöshet måste upphöra; detsamma gäller om ömsesidigt förmynderskap och även om ömsesidig uppoffring ... Frågan, om en objektiv moral skall finnas eller icke är därför liktydig med den, om man skall erkänna rättsprincipen eller icke. Någon annan objektiv moral än den, som rättsprincipen formulerar, existerar icke, alldenstund denna är uttrycket för den enda möjliga formen för objektivitet i mänskliga samlivsregler, nämligen fullständig ömsesidighet: lika för lika."

Att rättsprincipen verkligen är den enda princip, som ovedersägligen har denna betydelse för samlivet, kan vid första ögonkastet synas vara ett vågat påstående. Kan icke ett enda av de talrika moraliska bud, en enda av de lagar och föreskrifter som under seklernas lopp uppställts och fasthållits genom religiös tradition eller vetenskaplig auktoritet, åberopa sig på ett av erfarenheten bestyrkt inflytande, liknande rättsprincipens? När det heter: Du skall hedra din fader och din moder, du skall icke bedriva hor, du skall (alltid och under alla förhållanden) tala sanning, du skall älska din nästa

¹¹ Axel Dam: Livets Værdiproblemer. Forelæsninger ved Københavns Universitet 1921.

osv., kunna då dessa detaljföreskrifter icke motiveras lika väl som ovannämnda grundprincip? Nej, icke om de konfronteras med ett så allmänt och konstant ändamål som det mänskliga samhällslivets ostörda förlopp. De författare, vilka tillmäta slika föreskrifter samma moraliska vikt som principen om skyldighetshänsyn, ha låtit vilseleda sig av deras relativa oföränderlighet. Sålunda antar Buckle¹² att de äro eviga lagar i släkt med naturlagarna: "Det finnes intet i hela världen, vilket undergått en så liten förändring som de stora dogmerna, av vilka de moraliska systemen äro sammansatta. Att göra gott mot andra, att älska sin nästa som sig själv, att förlåta sina fiender, att tygla sina lustar och begär etc., dessa och några få andra äro moralens enda kardinalbud; de ha varit kända genom årtusenden, men icke en enda prick eller ett jota har man tillfogat till dem." Om Buckle hade gått längre tillbaka än ett par tusen år, som i fråga om slika ting icke spela någon roll, eller om han hade tänkt på andra än de civiliserade nationerna, så skulle han ha lagt märke till, att det icke finnes en enda av de nämnda dogmerna, vilken icke vid en viss tidpunkt haft det rakt motsatta innehållet. Att tillfoga andra ont, att hata sin nästa, att hämnas på sina fiender, att in i det minsta lyda sina lustar och begär - allt detta har på sin tid varit lika hållbara dogmer som de, vilka Buckle kallar "moralens enda kardinalbud", och intet borgar i detta hänseende för framtiden. Fordom var det moraliskt att utsätta sina barn i vildmarken, nu är det icke blott omoraliskt att icke skydda och vårda dem utan även att försumma deras andliga utveckling. Fosterfördrivningar anses nu för tiden ganska allmänt såsom omoraliska, och det finns snart sagt icke några gränser för variationerna av moraliska föreskrifter emot blodskam. Det torde näppeligen vara för mycket sagt, om man påstår, att varje mänskligt förhållande genomlöper hela skalan av det, som överhuvud är möjligt, och att allt en gång ansetts eller kan anses vara moraliskt.

Man måste tränga mera på djupet, om man skall finna de principer, vilka obetingat trotsa tiden och förändringen. Det finns icke ett enda av de ovan nämnda buden, vars fullständiga avhängighet av tids- och rumsförhållanden icke kan påvisas. Tag däremot en regel sådan som denna: Du skall hålla ditt ord, uppfylla dina skyldigheter! Huru långt man än går tillbaka i tiden och historien, skall man icke kunna finna ett enda samhälle, där brott mot denna princip betraktats som en dygd. När Lubbock anföret enstaka stammar, vilka "sakna moraliskt sinne", så styrker han sitt

¹² Th. Buckle: Engelska civilisationens historia. 1-2. Sthlm 1872.

påstående endast genom att hänvisa till att mord, röveri och liknande höra till ordningen för dagen; han skiljer icke mellan egenskaper, som göra samlivet brutalt, och egenskaper, vilka skulle omöjliggöra detsamma. Det skall säkerligen icke vara någon lätt sak att visa på ett enda samhälle på jorden, inom vilket löftesbrott anses såsom något förtjänstfullt.

Att uppfylla sina skyldigheter är en regel, som åtnjuter ett över rum och tid upphöjt anseende, även om sättet för uppfyllandet av dem växlar. Vilka regler kunna synas vara mera diametralt motsatta än den, som tillråder blodig hämnd gent emot en mandråpare och den, som tillråder fredlig försoning - och dock uppgå båda i skyldighetshänsynen såsom i en högre enhet. Tid och rum medföra förändringar i uppfattningen om vad som skall anses värdefullt men icke något upphävande av själva värderingsprincipen. När således en fjärran tids människor endast tillfredsställdes av blodig upprättelse, medan däremot en senare tids människor mottaga skadestånd i form av penningar och avstå från våldsamt vedergällning, så beror detta på olika värdering av personligt, kroppsligt anseende och ekonomisk vinning. Men i båda fallen tages lika pinsamt noggrann hänsyn till skuldförhållandet. Insikten om detta historiskt påvisbara oberoende av den makt, som rummets och tidens förhållanden utöva, kan endast bidra till att stärka det intryck, som man torde hava fått av principens ofelbarhet i ett universellt och beständigt ändamåls tjänst, intrycket av att vi här ha att göra med ett förhållande, vilket utgör en förutsättning för mänsklig samverkan såsom sådan. Likgiltigt är huru de närmare omständigheterna äro beskaffade, och likgiltigt är även på vilken standpunkt civilisationen befinner sig, någon gemenskap kan överhuvud icke existera, om denna princip åsidosättes. För de så kallade moralbuderna kan däremot icke något dylikt påvisas, ty vi finna, att undantag göras från dem alla även i sådana samhällen, vilka befinna sig i den högsta blomst-ring och i vilka ett vittomfattande kooperativt liv råder.

Hade Buckle upptäckt denna princip, så skulle han haft rätt i att förundra sig över moralens oföränderlighet, och han hade tryggt kunnat gå hur många tusen år tillbaka i historien som helst, ty huru långt tillbaka han än hade gått och varthän han än hade vänt sin blick, skulle han överallt hava sett denna princip i verksamhet. Men då han blott har haft blick för de en-skilda, fristående moralbuderna, är det närmast ägnat att väcka förvåning, att han icke kunnat se just dessa buds stora föränderlighet. Förklaringen härpå kan väl endast vara den, att han blott tagit en jämförelsevis kort tidrymd i betraktande. Då har däremot den så kallade historiska skolan i

etiken på ett helt annat sätt fått grepp på föränderligheten men till den grad fäst sig vid densamma, att den, varhän den än vänder blicken, endast kan se föränderliga moralbud. Till följd härav förnekar den, att det sedliga överhuvud har någon absolut karaktär och hävdar dess avhängighet av den historiska utvecklingen. Den anser, att ändamålen avgöra vad som skall betraktas såsom rätt och att således det rätta är avhängigt av det ändamålsenliga; men ändamålen förändras oupphörligt. Den förbiser emellertid, att det finnes ändamål, som äro biologiskt bestämda och sammanvävda med villkoren för släktets tillvaro.

Varken Buckle eller den historiska skolan har därför rätt. Bägge misstaga sig till följd även viss kortsynthet, som kommer dem att fästa sig blott vid enstaka lösryckta moralbuds tillfälliga utseende och att förbise, att det i och med förefintligheten av under alla tider oföränderliga ändamål kan givas och verkligen givas lika oföränderliga principer för handlandet, vilka av erfarenheten visats leda till dessa mål. Och vi-dare ha de likaledes förbisett, att såväl ändamål som medel skapas av alla sammanslutningar av social natur, även av de mest olikartade och i rum och tid mest skilda.

Alla försök att såsom allmänna krav uppställa dessa många förmaningar att göra gott mot andra, att hedra fader och moder, att älska sin nästa såsom sig själv, att förlåta sina fiender, att tygla sina lustar och begär samt att arbeta på välfärd för så många som möjligt, de måste alla vara tämligen hopplösa. Men möjligheten av en sådan allmängiltighet var just ett väsentligt villkor för att de skulle kunna ingå såsom led i en vetenskaplig etik.

För att avvärja varje tänkbar missuppfattning vill jag uttryckligen framhålla, att jag endast menar mig hava i det föregående visat, att de orättmätiga handlingarna ha naturliga förutsättningar att inverka ödeläggande på det sociala livet. Man kunde nämligen invända, att det ovan berörda orsaksförhållandet icke kan påvisas vid varje särskilt tillfälle. Det händer ofta, kunde man invända, att den, som ljuger, blir trodd och att samarbetet med honom fortgår i ostörd ro; och man skulle kunna visa på slika tillfällen.

Detta är dock icke något bevis mot förefintligheten av ett orsakssammanhang, ty påståendet går i själva verket icke ut på något annat än att den, som talar sanning, därigenom har en naturlig förutsättning att samarbeta på ett tillfredsställande sätt och att den, som ger ett orättmätigt vederlag, därmed har gjort en insats till skada för samarbetet. Däremot nämndes intet om vilka moment, som i övrigt kunna utöva inflytande. Skall

man bedöma orsak och verkan, så måste man hålla de olika moment isär, vilka ingå i ifrågasvarande handlingar; man måste undersöka rena fall; endast därigenom kunna vetenskapliga erfarenheter göras. På områden, sådana som de, varom här är tal, där det är vanskligt att utföra experimentella undersökningar, måste man umgås varsamt med erfarenheterna. Gör man emellertid detta, så skall man aldrig någonsin vara i stånd att visa, att lögn och bedrägeri eller uraktlåtenhet att lämna full ersättning skulle kunna betrygga samlivet, utan man skal! finna, att det, som gör många bedrägerier till skenbara undantag, är den omständigheten, att även andra faktorer äro med i spelet. Sålunda är det endast den, som ljuger bra eller den, som bedrager försiktigt, som skenbart utgör ett undantag; men det är icke genom att ljuga eller bedraga i och för sig som denne bildar undantaget, utan det är hans förmåga att simulera sanningsenlighet och rättskaffenhet som gör det möjligt för honom att dölja den rena verkningen av bedrägeriet.

Om någon vill i motsatt riktning tolka enstaka erfarenheter, så åligger det honom att bevisa, att icke några andra faktorer inverkat med det resultatet, att iakttagandet av vad som skett försvårats och det icke varit lätt att skilja det rättfärdiga momentet från andra moment, vilka dolt detsamma. Det kan också vara möjligt, att verkan (och även orsaken) varit så obetydlig, att den på grund härav icke kunnat iakttagas. Men en verkan kan mycket väl finnas, även om den icke kan iakttagas. Man kan mycket väl draga den slutsatsen, att varje fallande droppe urholkar en sten, även om man icke kan se det, när man vet, att exempelvis 100,000 droppar göra det.

Att tendensen att öva bedrägeri (den tendens, som under sken av rättfärdighet syftar till att prestera för litet) skulle i och för sig hava någon verkan, som i normala fall kommer samhället till godo, torde vara omöjligt att bevisa. Att bedrägeriet kan medföra personliga fördelar, om det utföres med tillräcklig försiktighet, kan måhända påvisas men aldrig, att det kan giva några sociala fördelar. Ty den sociala fördelen är icke en fördel för mig eller dig utan en fördel för själva samarbetet, själva samhällsfunktionen. Möjligen skulle man såsom princip för vissa personliga lustars tillfredsställande kunna uppställa satsen: Sök lura andra så gott, dvs. så försiktigt du kan! Men såsom princip för framgång i socialt samarbete kan man icke uppställa en sådan sats. Den, som bedrager, gör tvenne ting: han förrycker objektivt sett den materiella jämvikten mellan tvenne parter, och dessutom maskerar han detta. Men det är alldeles

omöjligt att påvisa, att någon av dessa tvenne handlingar eller att de tillsammans ha verkningar, vilka gagna samlivet människor emellan.

Vi uppställde vidare det kravet, att principen skulle kunna formuleras som en för handlingar allmän regel, vilken visar en säker objektiv väg till ändamålet och icke åt den handlande överlämnar att huvudsakligen stödja sig på en subjektiv mening.

Alla moralfilosofer äro ense om, att det icke är för en etik tillräckligt att uppställa ett allmänt ändamål för våra handlingar. Vare sig man anser ändamålet vara välfärd för så många som möjligt eller befästandet av det sociala tillitsförhållandet, är det nödvändigt att inskjuta en eller flera grundsatser, ägnade att utgöra rättesnöret för de beslut, som man måste fatta vid olika tillfällen. Ändamålet med dessa grundsatser måste vara att ange de närmare bestämningarna hos den art av handlingar, vilka alltid leda till ändamålets förverkligande. Detta är en nödvändighet, som praktiken kräver. Den enskilde kan icke alltid på egen hand utreda orsaksförhållandet mellan en viss handling och det etiska ändamålet. Han måste vara i besittning av ett artmärke, med vars hjälp han kan bedöma sina handlingar och som för honom utgör ett osvikligt kännemärke på att han är inne på rätt väg. Detta artmärke har erfarenheten en gång för alla fastslagit och givit uttryck åt i grundsatsen, så att det sedan kan utan vidare användas.

När vi kräva, att grundsatsen endast skall uttrycka sådana egenskaper hos handlingen, vilka stå i orsaksförbindelse med ändamålet, så vill detta blott säga, att grundsatsen är fullt pålitlig som väg till ändamålet och icke tillåter några undantag. En så pass självklar fordran på en moralprincip ha de gängse etiska systemen icke ens vågat uppställa.

Kravet måste med andra ord icke gå ut på något mindre än att en moralprincip, som vill göra anspråk på allmängiltighet, måste vara grundad på en naturlag. Vad är en naturlag? För att icke lättsinnigt använda oss av vetenskapliga uttryck skola vi hålla oss till Stuart Mills förklaring av ordet. Det är en gängse sed inom vetenskapen, säger han, att man, när man påträffar en eller annan regelbundenhet, kallar den allmänna sats, som uttrycker denna regelbundenhets natur, för en lag; men uttrycket naturlag använder man om de regelbundenheter i naturen, vilka man icke kan leda tillbaka till mera allmänna lagar.

Nu råder det icke något tvivel om att vi äro berättigade att anse sammanhanget mellan ett rättskaffens handlingssätt (enligt vederlagsprincipen) och fredlig, tillitsfull samverkan såsom en sådan naturlag. Vi få endast icke glömma vad som redan förut framhållits,

nämligen att det här icke kan bli tal om förutsägelser, emedan vi äro inne på ett område, där så många olika inflytelser korsa varandra. Vi kunna endast med stöd av vår kännedom om de mänskliga och sociala naturlagarna sluta oss till att en viss orsak måste verka i en bestämd riktning, om den icke röner motverkan. På liknande sätt förhåller det sig med nationalekonomin. Den betraktar människorna såsom blott och bart upptagna av att förvärva och förbruka penningar, och den skulle kunna förklara och förutsäga den handlingsriktning, som samhällsmänniskorna skulle slå in på, därest detta motiv vore allenarådande.

Med en liknande inskränkning gälla de etiska reglerna. Då undersökningen måste, såvitt möjligt är, isolera fallen och förutsätta vissa tendenser i människonaturen såsom allenarådande så kan den, när elen uppställer en allmän teori, endast uttala sig om den tendens, som det ena eller andra handlings sättet har. Den kan icke göra några förutsägelser om det slutliga resultat, som de olika tendensernas sammanstötande kan medföra i ett bestämt fall.¹³

Men å andra sidan måste det med säkerhet kunna hävdas, att tendensen gör sig obetingat och oeftergivligt gällande i varje fall. Detta är en följd av det konstaterade orsakssammanhanget. Vi kunna således alltid och obetingat lita på att handlingen verkar i en bestämd riktning. Detta synes Stuart Mill bestrida, när han säger, att regler för uppförandet äro skapade endast för de flesta eller vanligaste fallen, så att man icke vid varje tillfälle kan lita på dem. Detta är emellertid oriktigt, ty om reglerna icke gälla för alla tillfällen, dvs. om den föreskrivna handlingens tendens icke gör sig obetingat gällande överallt, så är det emedan icke någon verklig orsaksförbindelse finnes mellan ändamål och medel, och i så fall är teorin icke endast ofullständig eller mindre idealisk utan även fullständigt värdelös och opålitlig.

Om etiken alltså icke kan uppställa regler, som inrymma verkningar, på vilkas inträffande vi obetingat kunna lita, om vidare reglerna icke äro

¹³ Därför håller icke den invändning streck, vilken framställts mot hävdandet av vederlagslagen såsom naturlag, att den kan sättas ur funktion. Om någon tanke döljer sig i detta påstående, så måste det vara den, att vederlagets inflytande kan motverkas. Men var och en av naturens specifika krafter kan motverkas. Lagen kan däremot icke sättas ur funktion, för så vitt som varje naturlag kan omskrivas till följande hypotetiska påstående: om förutsättningen är så och så beskaffad, så kommer det och det att inträffa. Någon annan naturlig lagbundenhet finnes lika litet i den fysiska som i den ekonomiska eller den etiska världen.

allmänt giltiga föreskrifter (normer) eller med andra ord icke vila på ett orsakssammanhang, som är oupplösligt även vid de mest oförutsedda tillfällen, då saknar den vetenskapliga grundvalar.

Låt oss till jämförelse betrakta en sådan princip som den, att man vid alla sina handlingar skall ha så mångas välfärd som möjligt för ögonen! Är det möjligt att finna allmänna regler för sådana handlingar? - Man har aldrig sett några dylika formulerade, och man kommer säkerligen heller aldrig att få se det.

Men en sådan formulering är ett nödvändigt villkor för ett krav som skall vinna allmänt erkännande. Det måste kunna formuleras såsom en norm, vilken i kraft av ett oupplösligt orsakssammanhang vid alla tillfällen leder till det i allas intresse liggande resultatet. Detta villkor har välfärds moralen lika litet som andra moralsystem uppfyllt. Den har nöjt sig med att anvisa ett ändamål av sådan beskaffenhet, att det måste åt varje enskild individ överlåtas att med detsamma förstå vad han bäst kan samt att finna de vägar till detta mål, vilka han själv kan upptäcka, medan den däremot i stället bort ange de regler för handlandet, vilka alltid leda till målet.

Man finner för övrigt, att Stuart Mill öppet medgiver förefintligheten av denna brist hos välfärds moralens regler för handlandet. Han säger, att de "äro bildade för de flesta och oftast förekommande tillfällena" samt att de endast "angiva det sätt, varpå det är minst farligt att handla" (Logiken, del II). Och det är klart, att när själva ändamålet är så pass obestämt och personligt-tillfälligt som nyttan, så måste också de principer för handlandet, vilka visa vägen till detsamma, få en i ännu högre grad ungefärlig karaktär.

Varje krav fordrar nödvändigt ett visst mått av offervillighet. Men huru pass stor offervillighet fordra de moraliska kraven? Det är just på denna punkt som vi lämnas i sticket av de gängse moralsystemen. Några taga sin tillflykt till den förtvivilade utvägen att kräva den högsta uppoffring, som överhuvud är möjlig, om den blott är till gagn. Till de många betänkligheter, som ett sådant krav måste framkalla, kommer det vanskliga i att besvara frågan: Vad är möjligt? Då detta är subjektivt olika, komma vi icke heller här fram till en regel. Barmhärtighetsidealet kan bjuda, att jag skall åsidosätta mina intressen; men kan någon säga: Man skall åsidosätta sina eller du skall åsidosätta dina intressen, eller bestämma i huru hög grad de skola åsidosättas? Endast rättfärdighetsmoralen uppfyller villkoret att giva motiverade och objektiva anvisningar på huru mycket kraven åsyfta.

Därför kan statsmakten, som verkar genom yttre tvång, aldrig använda barmhärtigheten som reglerande princip.

Att ett sådant system som välfärds-moralens icke kunnat uppställa allmänna regler för handlandet, beror naturligtvis på ändamålets övervägande subjektiva karaktär. Den, som uppfordrar till att öva rättfärdighet och att infria sin skuld, har därmed angivit en handlandets regel för ändamålet social samverkan. Att man kan göra detta, beror på att det är möjligt att objektivt utreda vari social samverkan består och att påvisa dennas existensbetingelser. Men det är icke på långt när lika lätt att enas om eller att bevisa vad som är nästans eller de mångas välfärd. Någon kommer och ber om en skärv till ett barnhem för vanartiga barn. Huru skall jag kunna veta om mitt bidrag kommer att göra mest nytta eller skada? Är det i det stora hela taget till gagn, att sådana hem existera? Eller är det icke snarare till skada att sammanföra vanartiga barn på samma ställe? Duger vederbörande föreståndare för sin uppgift? När det är frågan om filantropi, måste man icke blott, såsom man i allmänhet gör, kunna överblicka det närmaste sammanhanget av orsaker och verkningar, utan man måste även kunna bedöma de olika verkningarnas samfälliga resultat. Ej sällan ser man huru såväl privata personers som offentliga institutioners så kallade humana strävanden komma till korta, emedan man endast tar de närmaste sammanhangen i betraktande. Verkningar, på vilka man alls icke tänkt, uppenbara sig senare och visa, att det hela var misslyckat. I de allra flesta fall av detta slag vet man alls icke vad man gör. För att ha utsikten att göra något gott mot andra människor måste man äga en så omfattande kännedom om individer och förhållanden och en så pass stor förmåga av förutseende, att det är minst sagt orimligt att vänta sig, att enskilda personers krav på andra att utföra handlingar, vilka avse slika ting, skola bli respekterade. Kräver t.ex. det helas väl, att jag betalar min skräddare på överenskommen tid, eller skulle jag icke kunna för en gångs skull låta honom vänta och använda penningarna till en vistelse på ett sanatorium, så att jag i framtiden kan göra nytta? Huru skulle någon människa kunna med säkerhet avgöra detta? Men kan den enskilda individen endast med allra största svårighet bli ense med sig själv om vilken handling som i ett sådant fall är "moralisk", huru skulle man då kunna tro, att välfärdsprincipen kan vara användbar såsom krav gent emot *andra*?

Välfärdsmoraleu och rättsmoraleu.

Bland de många moralsystem, som man under tidernas lopp konstruerat och som man åter måste övergiva till följd av deras subjektiva godtyckligheter, kräver den så kallade välfärdsmoraleu att särskilt uppmärksammas på grund av sin popularitet under de senaste årtiondena. Dess sakliga fundament är visserligen sedan länge undergrävt, och vetenskapligt sett är den en fallen storhet; men en storhet är den alltjämt, stor genom de auktoriteter, vilka på sin tid företrädde densamma, och stor genom det inflytande, som den fick på tidsandan och på det offentliga livet. Ehuru den såsom andlig företeelse tillhör det nittonde århundradet, kastar den alltjämt sin skugga långt fram över det tjugonde. Framsprungen är den visserligen ur de ädlaste motiv, men den bär dock till följd av sitt oklara sammanblandande av privata känslor och offentliga krav mycket av skulden till den kulturens skymning, vari Europa en tid var försänkt. Ännu är detta icke tillräckligt klart för det allmänna medvetandet, och en uppgörelse mellan välfärdsmoraleu och rättsmoraleu torde därför icke vara överflödig.¹⁴ En del av invändningarna mot välfärdsmoraleu gälla för övrigt även de andra subjektiva moralsystemen.

Det var som bekant Bentham, som först uppställde principen om "den största möjliga lyckan för det största möjliga antalet människor" såsom det rättesnöre, vilket människorna borde följa vid sina handlingar. Denna princip blev snart mycket populär. Den fick visserligen senare en något annorlunda formulering av andra tänkare, men i det stora hela kan denna grundsats dock alltjämt betraktas såsom nytthetsmoralens kännemärke. Det har emellertid aldrig lyckats varken för Bentham själv eller för någon av hans anhängare att giva ett tillfredsställande svar på den enkla frågan, varför följandet av denna princip skulle utgöra en plikt för människorna. Hans huvudsynpunkt är, att de handlingar, vilka mest bidra till att öka lyckan i världen, i själva verket äro desamma som de, vilka det ligger i människornas eget välförstådda intresse att utföra. Men även om detta kunde bevisas på ett oomtvistligt sätt, så skulle det dock aldrig kunna

¹⁴ Kritiken av välfärdsmoraleu är av gammalt datum. Redan under Mills livstid polemiserade Spencer kraftigt mot densamma och försvagade den avsevärt. I Frankrike har särskilt Guyau riktat ett sakligt starkt angrepp mot densamma. Även i Danmark har den etiska forskningen tidigt tagit avstånd från välfärdsmoraleu (i synnerhet Starcke, N. Bang, Sev. Christensen, Lambek och Axel Dam). Värt att lägga märke till är det också, att den danska polemiken icke bestått idel negativ kritik utan resulterat i en positiv åskådning, vilken, trots en otvivelaktigt god vilja, ännu icke bemötts med sakliga invändningar av vikt.

läggas till grund för ett "du bör", riktat till mig av någon annan. På sin höjd kanske för ett råd men aldrig för ett krav.

Det kan emellertid icke bevisas, att individens och det helas intressen sammanfalla på detta sätt. Och även om något sådant kunde i största allmänhet påvisas, så skulle människorna likväl icke i sitt dagliga liv vara befriade från ständiga och ofrånkomliga tvivel, ty som praktiskt rättesnöre kan hans grundsats icke användas. Livet ställer nämligen individerna inför en mängd bestämda val mellan trängre personliga intressen och det omgivande samhällets behov. Och ingen välfärdsteori har ännu kunnat uppställa någon regel för huru mycket den enskilde skall offra till förmån för sin nästa. Detta, att vid varje särskilt tillfälle kunna omedelbart beräkna vad som verkligen är det helas sanna väl, överstiger mänsklig förmåga. Kräver t.ex. det helas väl, att jag betalar min skuld på överenskommen tid - eller skulle jag inte för en gångs skull kunna låta mina fordringsägare vänta och för penningarna resa till södern för att få nya krafter till att göra samhället större nytta senare? Vem kan med full säkerhet avgöra något sådant? Eller skall jag, om jag äger ett kapital, ge av penningarna åt de fattiga eller åt Grundtvigkyrkan - eller skall jag använda dem för min egen hälsa? Vem kan väl på ett allmängiltigt sätt leda i bevis, att det ena eller det andra förfaringssättet skapar den största möjliga välfärden?

Man har försökt de mest förtvylade utvägar för att finna en fast grundval för dessa värderingar. Man har velat objektivt mäta "storleken" av den lustkänsla, som följer på en handling genom att beräkna dess styrka, dess varaktighet, dess lättillgänglighet, dess säkerhet osv., man har, kort sagt, trott sig på detta område kunna använda sig av ett slags matematisk metod med mätning av lustkvanta. Dessutom har man än hävdad, att vad det kommer an på är icke just den individuella lyckan utan blott totalsumman av all lycka i världen - var denna nu skulle förefinnas - än har man gjort gällande, att varje enskild individ har alldeles samma krav på lycka som varje annan.

Men huru förena dessa principer, om de ledas ut i sina konsekvenser? I det förra fallet kräves, att man, då det gäller förhållandet mellan den egna lyckan och andras, skall vara en strängt opartisk, ja ointresserad åskådare, som är redo att uppoffra sig för de andras välfärd, om dessa skulle vinna

mera än man själv förlorar. I det senare fallet erkännes däremot en viss personlighetens rätt, som icke får under några omständigheter kränkas.¹⁵

Det märkes lätt, att de Benthamska beräkningarna äro synnerligen ovetenskapliga trots sitt matematiska utseende. Huru skall man på ett noggrant sätt kunna jämföra t.ex. styrka och varaktighet och få dem att gå jämnt upp i en objektiv, generell nämnare? Fullständigt hopplöst. Yttre lyckobetingelser kunna måhända mätas och jämföras, men man kan aldrig förutse eller beräkna olika människors sätt att värdera dessa lyckobetingelser. Här reser sig ett oöverstigligt hinder mot uppställandet av allmänna regler. Därför är välfärdsteorin praktiskt oanvändbar. Ty för utförandet av den uppgift, vilken den för sig uppställer, nämligen att befordra människornas välfärd, kan man icke ens ge så mycket som en *anvisning*.

Vad är nämligen välfärd? Enligt Höffding är den allt, som befrämjar tillfredsställandet av den mänskliga naturens behov i dennas hela omfattning. Men vad behovet i A:s natur, betraktad i hela dess omfattning, går ut på - det är något, som städse måste förbli en obekant storhet för B, som följaktligen är avskuren från att finna handlingar, som leda till detta behovs tillfredsställande. Ja, även om A uttalar ett behov, så är därmed icke sagt, att hans yttrande ger uttryck åt det djupast genomgående i hans natur och att det länder till hans sanna väl att få detta behov tillfredsställt, ty möjligt är, att han själv icke med bestämdhet vet vad som är hans sanna väl. (Med välfärd menar jag "den sanna lyckan" eller "den sanna nyttan", förklarar Höffding). Välfärdsprincipen uppställer således övernaturliga krav, i och med att den begär, att den handlande skall förutse och överblicka oöverskådliga och för tanken ogenomträngliga orsakssammanhang; den fordrar, att ögonblickets lust och smärta skola värdesättas i förhållande till den reflekterande individens livshelhet och att de enskilda individernas lust och smärta skola bedömas i förhållande till släktets livshelhet. Och resultatet av värdesättandet beror på huru handlingen griper in i medvetna varelsers liv och känsla. Kravet på att man skall förutse detta, är en ännu omöjligare uppgift än om man exempelvis skulle fordra, att den, som kastar en sten i vattnet, skall kunna beräkna alla de fysiska verkningar, vilka till följd av kastet överföras till varje vattnets

¹⁵ Jämför en uppsats med titeln *Filosofiske Teoriers Indflydelse på Spørgsmålet Krig og Fred* i tidskriften *Retsstaten* 1917-18.

molekyl. Det mänskliga själslivet är ju ett långt mera sammansatt medium än vattnet och mycket otillgängligare för forskning.

Liksom man vid stenkastet måste inskränka sig till att följa enstaka speciella orsaksförlopp, så måste man också vid mänskligt ingripande i händelsernas gång överhuvud låta sig nöja med att kunna peka på några få överskådliga orsaksförhållanden. Man kan icke föreskriva och än mindre kräva andra handlingar än dem, vilkas konstanta verkningar man är i stånd att påvisa, och man kan icke låta någon annan synpunkt ligga till grund för allmänna regler för handlandet än den, som stöder sig på dessa realiteter. Höffding ger i känslan härav ett vittnesbörd om svagheten i sitt system, då han säger, att "den etiska kalkylen aldrig kan leda till full säkerhet", men den utväg, som han slår in på för att avhjälpa denna osäkerhet, är förtvivlad. Han säger nämligen: "Välfärdsprincipen måste nödvändigt göra oss betänksamma, på grund av att den låter reflexion och övervägande av skäl för och emot spela en allt för stor roll, så att det energiska, resoluta handlandet, som faktiskt har så stor betydelse, undergräves." När reflekterandet över effekten av en viss handling icke leder till något säkert avgörande, måste man således resolut kasta övervägandet över bord och dristigt låta instinkten bestämma. Men instinktiva övertygelser om handlingar, vilkas räckvidd icke kan vetenskapligt kontrolleras, äro icke endast mycket ovetenskapliga utan även synnerligen farliga för andra människor. Att principen att göra väl mot andra på grund av personlig övertygelse kan bli en betänkelig samhällsfara, är icke blott ett självklart påstående utan även något, som historiens mest blodiga blad intyga. Höffding nämner själv trenne exempel: Jesus - Servet - Kotzebue; och de kunde ökas i snart sagt det oändliga. Som bekant fanns under franska revolutionen just ett välfärdsutskott, som mycket väl kunde härlett sitt namn och sin verksamhet ur välfärdsprincipen och i viss mån också gjorde det, ty det härstammar i själva verket direkt från Rousseau, som offentligen bekant sig till den välfärdsiden att göra människorna fria genom tvång.

Handlingar, vilka icke ha något annat att stödja sig på än övertygelser om en universell välfärd, bli i regel liktydiga med godtyckligt tyranni och terrorism.

I våra dagars politiska liv spelar den barbariska terrorn en blott ringa roll (i varje fall utanför Ryssland). Den har avlösts av ett välmenande förmynderskap, vilket visserligen måste använda sig av andra medel men som behärskas av fullständigt samma "vi allena veta"-anda. I utrikespolitiken driver "omsorgen om" lägre stående nationer de stora

staterna att av ren välvilja påtvinga dessa sin egen högre kultur, vilket osökt kan finna stöd i den "moral", som filosoferna predikat för de tre senaste släktleden. Jag säger uttryckligen predikat, ty om någon vetenskaplig motivering har det icke varit tal. I inrikespolitiken är den enskilde medborgaren av andra välmenande medborgare, s.k. politiker, fastklämd i ett visserligen med lena fraser omlindat men synnerligen solitt skruvstäd. Vålgärningar, vilka han själv icke förmår uppskatta, t.ex. den personliga värnplikten, påtvingas honom av dem, som veta veta vida bättre besked om hans välfärd än han själv. Och till främjandet även hel del syften, vilka han än icke är intresserad av, än principiell motståndare till (exempelvis vissa sådana av kulturell art) lämnas penningar, men icke, såsom man skulle vänta, av välgörarna i fråga, utan av honom själv, vilket tillgår på så sätt, att man helt enkelt frånrovar honom dessa under etiketten "personliga skatter".

Vi ha i det föregående fäst uppmärksamheten på en väsentlig olägenhet med välfärdsprincipen, nämligen att det icke är möjligt att finna några gemensamma drag, kännetecknande sådana handlingar, som ofelbart leda till så många människors välfärd som möjligt. Men detta är just ett kardinalkrav, som man måste ställa på varje vetenskaplig morallära, detta, att den skall ge en norm, en regel, användbar för alla och formulerad på ett sådant sätt, att de handlingar, vilka stå i överensstämmelse med densamma, alltid och i kraft av ett nödvändigt orsakssammanhang leda till det resultat, som man önskar. Detta krav har välfärds moralen aldrig uppfyllt. Den nöjer sig med att giva anvisningar på ett ändamål och ett av sådan art, att det måste överlämnas åt varje enskild individ att uppfatta det så gott han själv kan och att finna vägen till detsamma så gott det överhuvud låter sig göra - i stället för att peka på en praktisk regel, som alltid leder till målet.

Den, som råder en annan att bada flitigt och att röra sig mycket ute i friska luften, har därmed givit en praktisk regel rörande ändamålet hälsa. Den, som uppfordrar någon att öva rättfärdighet och att uppfylla sina skyldigheter, har givit en praktisk regel rörande det sociala tillitsförhållandets ändamål. Men vilken praktisk princip är det som leder till "så många välfärd som möjligt"?

Förutom allt detta, som talar mot användandet av välfärdsprincipen i det dagliga privatlivet, finnes det dessutom mera avgörande skäl mot användandet av densamma i statslivet. På tal härom är det icke nog med att erinra om att lagstiftningen handlar fullständigt i blindo, därest den söker använda en måttstock, avpassad för "nyttan" eller "humaniteten". Den väsentliga synpunkten är här, att välgörenhet och människokärlek man och

man emellan äro - även om de icke kunna krävas såsom en plikt - ej endast tillåtliga utan i allra högsta grad erkännansvärda, ty med egna tillhörigheter har man lov att göra vad man vill, när endast icke andra därigenom förörättas. Men de styrande äro icke själva ägare av statens egendom utan endast förvaltare även förmögenhet, till vilken vi alla ha samma rätt; därför kunna de icke giva bort något av densamma i enlighet med vad de själva anse nyttigt utan att därmed visa sig vara otrogna förvaltare av de dem anförtrodda ägodelarna. De kunna icke vara välgörare mot några utan att öva orätt mot andra.

Jag skall till slut beröra ett argument, vilket välfärds moralens anhängare i regel ha i reserv gent emot andra system, nämligen att de alla äro på ett eller annat sätt härledda ur välfärdsprincipen och ha denna till förutsättning. Mot rättsprincipen har man gjort gällande, att den i grund och botten är överflödig, alldenstund även rättsmoralen, när allt kommer omkring, betraktar mänsklig lycka eller välfärd såsom ett slutgiltigt ändamål.

Vore detta en uttömmande anmärkning, så skulle den vara ett allvarligt argument mot rättsmoralen. Vi skola därför litet närmare undersöka denna invändning och söka fastslå förhållandet mellan de tvenne systemen.

Till utgångspunkt taga vi det faktum, att det hos varje individ finnes en hel del olika intressen och livsbetingelser, som det är hans uppgift att taga hänsyn till, om han skall finna vad man kallar "lyckan". Av dessa äro några allmänmänskliga samt väsentligen likartade hos alla människor, exempelvis ekonomisk framgång, hälsa, tillfredsställelse genom mat och dryck, erotiska upplevelser, familjekänsla, glädje över människors tillit, trygg besittning även viss existens- och produktionsbasis osv. En del av dessa intressen, av vilka några äro specifika, dvs. artskilda, kunna hos varandra olika människor befrämjas på parallella vägar, emedan deras fysiologiska förutsättningar och övriga betingelser äro av samma slag, vilket möjliggör uppställandet av likartade praktiska regler, som ofelbart leda i den avsedda riktningen.

Är det däremot frågan om människans välfärd, "det högsta goda" eller hur man nu vill beteckna hela hennes lycka, hennes högsta mål, då måste man tänka på, icke huru hon skall handla får att uppnå de ändamål, som hon uppställer för sig, eller tillgodose de intressen, som hon hyser, utan vilka ändamål eller intressen hon har att göra till sina för att få det största möjliga utbytet av livet, eller med andra ord hurudant förhållandet mellan de olika ändamålen skall vara. Men huru mönstret i ändamålens väv kommer att se ut och vilka de färger äro, som starkast framhävas, det beror

på ett personligt sätt att se och värdera. Härvid visar sig den individuella insatsen vara en faktor, vilken utifrån sedd svårligen kan bedömas. Därför är själva verket den ena människan urständssatt att bedöma och värdesätta den andras vägar till "lyckan". Man kan visserligen fastslå några enstaka allmänna lyckobetingelser, men själva lyckan är den fågel blå, som var och en måste fånga på sitt sätt. Det är individen som har vävens trådar i sin egen hand, och oftast framträder mönstret som en överraskning för de andra, understundom även för denne själv. Lyckan är en återspeglning av personlighetsutvecklingen. "Der Mensch strebt nicht nach Glück", säger Nietzsche, "nur der Engländer tut das."

Det är nu uppenbart, att om etiska regler skola vara objektiva och allmängiltiga, så måste de inskränka sig till att taga sikte på något av de särskilda ändamålen, intressena eller livsvillkoren (exempelvis upprätthållandet av det sociala tillitsförhållandet). Även språkbruket visar oss det moraliska såsom ett säreget slag av värden; man använder, som bekant, icke ordet moralisk såsom liktydigt med orden god eller värdefull i största allmänhet.

Den grundläggande synpunkten, till vilken varje säkert omdöme om nyttan måste söka sig tillbaka, är nu det sakförhållandet, att det mellan de i ett samhälle verksamma individerna nödvändigt måste dragas vissa gränser, som det är samhällets uppgift att vidmakthålla. Om var och en, som har frihet att utveckla sina positiva egenskaper intill en viss gräns, vilken bestämmas i enlighet med en allmän regel, av sina medborgare ernår så mycket för sina prestationer som dessa finna dem vara värda, och om han lever i säkerhet för sin person och sin egendom, då är en nödvändig lyckobetingelse uppfylld. Det kan betraktas såsom av erfarenheten visat, att erkännandet av vissa individuella rättigheter, en viss rättsenlig egendomssfär för varje individ och ett visst rättmätigt vederlag för ömsesidiga prestationer verkligen säkerställer ett ändamål, som synes alla och envar nyttigt. Men måttstocken för lagstiftaren är icke nyttan utan rätten. Och det är icke något annat som jag sökt leda i bevis än att ett bestämt slag av handlingar (de rättfärdiga) alltid leder till ett bestämt slag av önskvärda ändamål.

Till välfärdsprincipen ställa sig rättsmoralens regler således på följande sätt: de kunna icke strida mot det, som kallas välfärd, emedan de taga sikte på allmänmänskliga intressen, vilka just höra till betingelserna för mänsklig välfärd; på detta begränsade område kunna de framträda med obetingad säkerhet och myndighet och i form av allmänna objektiva normer,

alldenstund de grunda sig på vissheten om huru dessa intressen skola vårdas. Huru de särskilda ändamålen skola realiseras, därom kunna alltså objektiva regler uppställas - men vilka ändamål en människa skall uppställa och förverkliga för att erfara det tillstånd, som kallas lycka, att bestämma detta är och måste vara en inre personlig angelägenhet. Då någon allfarväg icke kan utstakas till människans hela lycka eller välfärd, så inlåter rättsmoralen sig icke på denna uppgift. Det värde, som vi tillmäta våra särskilda ändamål, är bestämt genom vår personlighets eller våra kulturideals beskaffenhet. Därför måste en lära om ändamålen inbördes värde nödvändigt bliva subjektiv livsfilosofi och kan aldrig vara objektiv normlära.

Av ovanstående framgår, att man icke heller kan betrakta välfärden såsom vägledande princip för vinnandet av lyckobetingelserna, ty dessa äro, såsom visats, speciella och kräva var och en sitt förverkligande. - Goda magar äro en allmänmänsklig betingelse för välfärd, men angivandet av det, som skall göras, för att man i varje särskilt fall skall få en god mage, kräver ett speciellt vetande och icke endast människovänliga avsikter. Ett stabilt, fredligt, ömsesidigt tillitsförhållande är likaledes en allmän lyckobetingelse, men huru ett sådant uppnås kan blott speciell erfarenhet lära oss. Endast denna kan visa, att fördelen av att vara insatt i ett socialt tillitsförhållande icke uppnås, om individerna icke ömsesidigt respektera varandra och låta varandra komma i åtnjutande av det minimimått av personlig frihet och även sådan verksamhetsbasis, som rättsprincipen anvisar.

Vi måste således hävda, att det moraliska är ett särskilt slag av värde (det estetiska t.ex. är ett annat slag). Om det ställes i förhållande till begreppet lycka, kan man säga, att det moraliska avser en allmän lyckobetingelse av social art) varför det kan framställas såsom en objektiv morallära eller, om man så vill, teknik.

Men som en följd härav kunna inre konflikter uppstå mellan hänsynstagandet till det moraliska och till andra värden. Ty naturligtvis kan man icke ur själva den moraliska rättsprincipen framleta någon regel, angivande om eller i vad mån man skall ställa denna över andra principer och hänsyn eller huruvida alla andra värden städse skola vika för detta speciella värde. Den tekniska regeln, som endast visar huruledes man skall nå ett ändamål, kan naturligtvis icke upphäva sig till domare över själva ändamålen. Rättsmoralen kan blott fastslå vad som är rätt och orätt, och dess försvarare kunna endast göra andra uppmärksamma på detta ändamåls

speciella betydelse. Det är såsom Axel Dam säger i "Livets Værdiproblemer", där han klart redogör för detta förhållande: vill man något annat än rätten, så har rättsläran intet annat att säga än att man i så fall handlar orätt. Rätten skulle ju icke kunna bevisa, att det är sundare och fördelaktigare att bliva rättens fana trogen än någon annan. "Och det skulle endast försvaga rättslärans logiska noggrannhet, om den inlät sig på att göra sina buds giltighet, dvs. rättsenlighet, avhängig av möjligheten att påvisa en sådan överensstämmelse mellan rättens krav och andra heterogena (annorledes beskaffade) krav." "Man kan finna det nyttigt, nödvändigt, förlåtligt osv. att begå en försiktig orätt, men man kan icke göra orätten 'berättigad' med hjälp av ett med rätten inkommensurabelt (ojämförbart) gott. Ty då skulle de andra hänsynen såsom överordnade uppluka rätten."

Har icke, frågar Dam, i händelse av kolliderande hänsyn (om jag t.ex. begår en rättslig oriktighet i ett mycket betydelsefullt syfte) en avvägning ägt rum mellan tvenne ojämförbara storheter? Jo, men därmed har icke något särskilt ändamål principiellt gjorts till nr 1 eller nr 2; man kan inte påstå, att "rättsprincipen" skulle hava underordnats nyttighetsprincipen eller någon annan princip. Jag har i ett dylikt fall (da jag t.ex. varit tvungen att välja mellan att hålla ett löfte eller att utföra en human handling, genom vilken jag bryter detta mitt löfte) blott företagit en avvägning mellan tvenne ojämförbara ändamål och denna vägning har skett på den enda härför justerade värdevägen, nämligen mig själv, sådan jag enligt min uppfattning är till min ideala personlighet. Jag har låtit ställa de olika handlingarna och deras konsekvenser inför den högsta domstol jag känner till, de av mig själv godkända värdetavlorna. Ett sådant eftersinnande måste, om det skall vara pålitligt, gå ända ned till de grundvärden, vilka sättas på spel. Bli resultatet, att rätten måste vika, så utsättes ju det sociala tillitsförhållandet för ett visst avbräck, men ingen kan dock påstå, att jag gjort detsamma betydelselöst såsom ändamål eller att rätten såsom medel till främjandet av det, som den avser att främja, tagit skada. Rättsprincipens riktighet har (i förhållande till dess ändamål) förblivit oantastad.

En rättskaffens människa offerar emellertid det rättsenliga handlingssättet, blott när hon blir tvungen att välja mellan det ändamål som detta handlingssätt avser att säkerställa, och ett ännu större värde, vilket i annat fall skulle prisgivas. Och även om en orättmätig handling eller underlåtenhet måst väljas, så kan hon dock i andras ögon bevisa sig vara rättskaffens trots allt om hon kan få dem att förstå värdet av det, som hon

valt att rädda. Och i den mån detta värde är allmängiltigt, kan hon alltjämt draga växlar på människornas tillit. Men ju lättsinnigare hon synes ha lämnat hänsynen till rätten i sticket, desto mindre kommer hon att betyda i det inbördes tillitsförhållandet. Självfallet är också, att en rättskaffens människa erkänner sin skuld även i de fall, då hon är övertygad om att hon varit tvungen att åsidosätta rätten, och att hon sedan gör allt för att sona vad som kan sonas.

Man måste, såsom Dam i ovannämnda skrift säger, acceptera värdenas värld såsom en pluralistisk värld, dvs. en värld i vilken de olika intressena och ändamålen icke kunna betraktas såsom matematiska storheter, vilka gå jämnt upp i varandra. Människan, som här i världen är så ställd att hon måste välja och handla och understundom råkar i kollisioner varvid det ena värdet måste främjas på det andras bekostnad är avskuren från att finna en yttre, generell nämnare. Enheten, dvs. den måttstock, enligt vilken hon i varje särskilt fall placerar värdena, finner hon blott i sitt eget inre i sin personlighets mest väsentliga krav.

Olika teorier om statsmakten och dess rätta gränser.

Då rättsmoralen endast åsyftar att fastslå vad som är rättsenlig egendom, så måste en statsmakt som vill handla i överensstämmelse med dess grundprincip, ha till sin enda uppgift att säkerställa och vidmakthålla en rättfärdig egendomsfördelning. Den måste först och främst värna det personliga område, där individen har rätt att härska med oinskränkt frihet; den måste skydda självbestämmningsrätten, yttrande- och handlingsfriheten samt uppdraga de gränser, inom vilka denna frihet kan utveckla sig i största möjliga utsträckning utan att komma i konflikt med andra medborgares lika stora handlingsfrihet. Den måste överhuvud vaka över medborgarnas rättigheter och skyldigheter man och man emellan samt med hänsyn till de nödvändiga och gemensamma angelägenheterna uppträda emot varje övergrepp.

Detta och intet annat är rättsstatens uppgift. För sin egen räkning vet den icke av några särskilda angelägenheter. Rättsstaten är icke någon uppfostrande, kulturbefrämjande eller filantropisk institutlon. Den kan överhuvud icke betraktas såsom en makt, vilken regerar över medborgarna; den har icke några intressen att påtvinga dem; den önskar endast att handla i allas intresse, i sådana intressens tjänst, vilka bevisligen äro allas. De medborgare, vilka fattat rättsstatens idé, önska överhuvud icke att regeras. De önska icke någon med makt utrustad auktoritet till att leda dem eller till

att giva positiva order eller anvisningar beträffande deras personliga liv; de vilja varken hjälpas eller hindras i sina rättmätiga företag eller i sin kulturella eller religiösa utveckling. Att bestämma över andras personliga utveckling, under föregivande av att man vill deras väl är den värsta formen av förtryck, emedan den är den lömskaste. Rättsstatens medborgare ha endast användning för en auktoritet som håller ögonen på deras mellanhavanden samt säger vad som icke bör äga rum. Därför kan man även kalla rättsstaten för en minimalist.¹⁶ Detta får dock icke fattas så, som skulle idén om rättsstaten betyda en återgång till den gamla liberalismen, vars statsideal var grundsatsen *laissez faire, laissez passer* (låt blott händelserna ha sin gång); rättsstaten vill alls icke låta allt gå som det går. Tvärtom söker den, när den ingriper, att på ett radikalt sätt ingripa mot allt socialt förfördelande genom att gå till roten av det onda, till upphovet för den orättmätiga fördelningen av rikedom. Men den grundar sig icke desto mindre på den övertygelsen, att om staten blott energiskt hävdar och genomför den etiska äganderatts-principen och åt varje medborgare tryggar ett okränkbart arbetsfält, så skall det privata initiativet alstra ett långt större ekonomiskt välstånd samt frambringa vida bättre och lyckligare individer än en reglering, verkställd av en regering, skulle kunna åstadkomma.

Det finns en hel del principiella värderingar av politiska byggnadsformer, alltifrån antikens till våra dagar. Att uppehålla sig vid alla eller att blott omnämna dem alla skulle ha vara ogörligt. Vi skola därför nöja oss med att till bakgrund för våra senare undersökningar omtala några enstaka sådana av mera framträdande art (och från nyare tiden), vilka särskilt sysselsatt sig med vårt huvudproblem här: statsmaktens rätta område.

I sin bekanta bok "Staten och dess gränser" har Laboulaye givit en intressant framställning av uppfattningen hos olika raser om statens roll. För romarna var staten allt och medborgaren intet; hos germanerna rådde det rakt motsatta förhållandet. Och det är märkvärdigt att se hurusom dessa olika uppfattningar hållit sig vid liv ända till den dag i dag är hos dessa folks avkomlingar. Overallt, där den romerska andan trängt in, råder den förra uppfattningen, men där den germanska andan härskar, råder den senare. Reformationen med sitt upprör mot kyrkans makt var otvetydigt ett återuppvaknande av den germanska andan, varför den också endast

¹⁶ "So wenig als möglich Staat", såsom överskriften till en, av Nietzsche: *aforismer* lyder. På engelska kunde man uttrycka detta sålunda: *Please govern me as little as possible!*

erövrade folk av tysk eller gotisk ras. I England hade aldrig de romerska idéerna och lagarna inträngt i folkmedvetandet; frihetsandan kunde där vara försvagad, men den blev aldrig fullständigt förkvävd. Därför kom aldrig den uppfattningen att bli förhärskande, att staten skulle vara allt. I England står man fortfarande på Lockes ståndpunkt, att "staten grundats för ett bestämt ändamål, nämligen bevarandet av egendomen, dvs. det, som är vars och ens särskilda egendom: liv, gods och frihet. Dessa ting hava icke tillerkänts oss av en eller annan auktoritet, de tillhöra oss i vår egenskap av människor."

Dessa idéer ha påverkat Voltaire och Montesquieu. Voltaire arbetade ivrigt på reformer inom straffrätten, men detta betydde ett viktigt ingrepp i furstens absoluta makt, ett försök att hålla statens auktoritet inom vissa gränser, vilka icke finge överskridas, samt slutligen en förändring med samma tendens som den mödosamt tillkämpade religiösa samvetsfriheten. Med det filosofiska tänkandets vapen stredo fysiokraterna för samma idéer. De ville frihet för handeln och åkerbruket.

Av helt annan mening var Rousseau, fadern till all modern övertro på det demokratiska samhällets obegränsade rätt. Enligt hans uppfattning finns det en rent medborgerlig trosbekännelse, vars olika artiklar det tillkommer suveränen att bestämma, icke såsom dogmer eller religiösa åskådningar utan såsom sociala känslor, vilka förutan det är omöjligt att vara en god medborgare och en trogen undersåte. Utan att kunna direkt tvinga någon att tro på dem kan suveränen från staten förvisa var och en, som icke vill tro på dem. Han kan förvisa dessa, icke såsom varande ogudliga men såsom varande asociala och såsom icke skickade att uppriktigt älska lagarna och rättfärdigheten och att offra sitt liv för sin plikt, om detta skulle vara nödvändigt. Om någon "efter att hava offentligt erkänt dessa dogmer uppför sig som om han icke trodde på dem bör han straffas med döden; han har begått den största av alla förbrytelser; han har ljugit inför lagarna". Dessa ord borde aldrig råka i glömska, ty Rousseau blev ju icke blott en läromästare för Robespierre och Saint-Just utan därjämte den direkta stora förebilden för alla sanna demokrater under det 19:e århundradet och ett gott stycke in i det 20:e, och hans tankegång är alltjämt levande hos många och har egentligen endast mött svaga och spridda protester. Ännu ha vi icke på långt när lösgjort oss från det begrepp om friheten, vilket gör den till ett med det folkliga flertalets allmakt. I l'assemblée constituante (den konstituerande nationalförsamlingen) var det dessvärre Rousseaus anda, som blev den förhärskande och som, samtidigt med att folkrepresentationen

kom till makten, inympade sitt gift i densamma och förkvävde respekten för individens rättigheter.

Med rätta utbrister Laboulaye: "Om det är något, som samtidigt folk sakna nu, sedan de erövrat den medborgerliga likställdheten, så är det icke makten utan friheten. Varav lider man på kontinenten och varöver beklagar man sig nu om icke över de hinder, som genera industrin, handeln, tanken och samvetet? Vad man anklagar är icke regeringsformen utan despotismen, vare sig denna kommer från en enda man eller från en majoritet, centralisationen och de förebyggande lagarna, kort sagt allt som förhindrar individens fria och fullständiga utveckling."

Ehuru det vid den stora revolutionens början i Frankrike fanns upplyst folk, som insåg nödvändigheten av att reducera statens despotism, uppväxte olyckligtvis vid sidan av denna liberala riktning ett parti, som sammanblandade "folkets" makt med friheten och som var redo att offra alla rättigheter åt folksuveräniteten. Det var detta parti, som fick övertaget, och det har förstått att behålla det. De varnande röster, vilka ljudit, ha hittills talat för döva öron.

Det är ganska betecknande, att W. v. Humbaldts lilla bok "Idéer till ett försök att bestämma gränserna för statens verksamhet", vilken skrevs 1792, trycktes först 60 år senare, 16 år efter författarens död, och att den då väckte uppseende såsom en nyhet. Ännu den dag i dag måste den också på alla dem, vilka leva på dagspolitikens utslitna tankegångar, verka såsom en uppfriskande nyhet, ty vi ha icke sen dess kommit längre i respekten för individens självbestämmanderätt.

I fråga om denna märkliga bok skall här blott korteligen namnas, att dess huvudsyfte är att bekämpa det nyttiga såsom statens rätta ändamål. Ty det nyttiga medger icke något säkert bedömande; det kräver sannolikhetsberäkningar, vilka lätt kunna taga miste. Emot detta ställer författaren det nödvändiga. Staten skall icke befordra medborgarens positiva välfärd; den får icke gå ett enda steg längre än till det, som är nödvändigt för dess säkerställande mot inre och mot yttre fiender. Endast det samhällsnödvändiga lämnar icke rum för subjektive tolkningar. Detta uttryck, det samhällsnödvändiga, är synnerligen väl valt, och dock behöver det närmare bestämningar. När v. Humboldt exempelvis anser det för en samhällsnödvändig uppgift att säkerställa medborgarnas egendom, så saknar man en etisk förklaring av vad egendom är, ty det kan sättas i fråga, om det är en nödvändighet för staten att skydda just den egendomsfördelning, som vi nu ha, och om det icke snarare är nödvändigt att finna en annan

grundsats för en sådan. Man måste med andra ord införa begreppet det rättfärdiga för att utestänga varje subjektiv osäkerhet om vad som är nödvändigt.

Stuart Mill, som visat sig vara inspirerad av Humboldts tankar, har i sin bok "Om friheten" ägnat ett helt kapitel åt frågan "Om gränserna för samhällets myndighet över individen". Han besvarar den på följande sätt: "Den del av livet, vilken huvudsakligen intresserar den enskilde, tillkommer personligheten; den del, som, särskilt intresserar samhället, tillkommer samhället. "Olyckligt är, att han icke principiellt avgör vad som måste räknas såsom företrädesvis personliga angelägenheter och vad som icke får räknas dit. Det kan icke gå an att överlämna avgörandet härav till den eller till dem, som för tillfället ha makten. Vad det kommer an på är att kunna ge ett säkert kännemärke på det, som den enskilda individen med rätta äger; men något sådant finner man ingenstädes hos honom.

Däremot finner man följande distinktion: "Så snart en människas handlingsätt berör andras intressen på ett skadligt sätt, har samhället rätt att ingripa; och den frågan uppstår då, om genom statens ingripande det allmännas väl främjas eller icke." Denna formel kan emellertid ej godkännas utan en närmare förklaring, ty det gives ju en hel del fall, då jag har icke endast juridisk utan också moralisk rätt att handla, även om jag därigenom skadar andras intressen, såsom t.ex. vid lojal konkurrens. Den avgörande synpunkten är härvid alls icke det allmännas väl, ty det är omöjligt att avgöra, huruvida detta har största gagn av att jag eller min konkurrent dukar under. Den mest användbara måttstocken är om jag kommer honom för nära eller icke, om jag gör intrång på hans rättmätiga egendom eller ej. Avgöras kan detta dock endast med hjälp av ett klart etiskt egendomsbegrepp. Man kan således icke utan vidare neka mig rätten att genom bättre och billigare varor locka grannens kunder till mig, ty kunderna äro icke hans egendom. Men jag har icke lov att göra det genom att förklena hans rykte, ty en mans goda namn och rykte är hans rättmätiga egendom. Stuart Mill har för övrigt varit nära att komma det rätta förhållandet på spåren, då han senare skiljer mellan sådana vållanden av förluster och skador, vilka äro berättigade med hänsyn till våra egna rättigheter, och sådana, i fråga om vilka detta icke kan sägas vara fallet. Men vad som saknas är just bestämmandet av var dessa rättigheter börja och var de sluta. Och endast med ledning härav blir det möjligt att även avgöra varest gränserna gå för det område, vilket staten har att respektera såsom varande fullständigt privat.

Stuart Mill påstår, att den, som mottager beskydd av samhället, är skyldig att lämna ersättning för denna förmån och att samhället därför har rätt att fordra, att man icke skall kränka varandras rättigheter utan i stället var och en bära sin andel av det arbete och de offer, vilka äro nödvändiga för samhällets betryggande. Detta argument håller emellertid icke streck och det redan av det skälet, att vi alls icke mottaga samhällets beskydd, såvida icke ordet mottaga här skulle ha samma betydelse som t.ex. i uttrycket ta emot stryk. Det är av vikt att påvisa detta, ty Mills påstående skulle annars kunna missbrukas till förevändning för otaliga krav på den enskilde från samhällets sida.

Det är däremot alldeles riktigt, när Mill hävdar, att staten icke skall lära den enskilde dennes "plikter emot sig själv". Varför? Emedan han själv är mest intresserad av sitt eget väl, säger han. Men kan man vara säker härpå? Är samhället icke oerhört intresserat av att människorna icke ödelägga sitt liv exempelvis genom ett omåttligt förtärande av rusdrycker? Man ser ju också talrika exempel på att politiker åberopa sig på samhällsintresset, när de verka för införandet av förebyggande tvångsåtgärder på detta område. När Mill likväl visar sig vara en motståndare till sådana, så måste han tydligtvis taga sin tillflykt till andra skäl. Men det finnes icke något annat skäl än att det i sista hand är min ensak, om jag vill förstöra mig själv t.ex. genom superi. Brännvinet är min egendom, om jag nämligen köpt detsamma för mina rättmätigt förvärvade penningar; och min kropp likaså; jag har alltså rätt att förfara "med båda hur jag vill, i varje fall om det blott gäller att i största allmänhet stå till svars inför mina medborgare (och det är detta, som det här är frågan om) samt om jag icke har några särskilda förpliktelser mot familj eller andra.

Det mest avgörande skälet emot statsmaktens inblandning i rent personliga angelägenheter är dock enligt Mill, att en sådan sannolikt alltid måste företagas på oriktigt sätt och på orätt ställe. När det gäller verkligt moraliska frågor (dvs. frågor, vilka angå andra), kan antingen den förörättade eller den allmänna meningen pretera ett säkert omdöme, emedan härför endast behövs, att de se sakerna från sin egen synpunkt; när det däremot är frågan om rent personliga ting, blir varje omdöme osäkert, emedan det skall fällas ut ifrån en annans ståndpunkt. Otvivelaktigt är det således förenat med hart när oöverstigligen svårigheter att bedöma slika ting, men detta är dock icke det väsentliga. Det väsentliga är den omständigheten, för vilken icke heller Mill är blind, att en persons böjelser äro hans egen sak i lika hög grad som hans meningar eller hans penningar.

Det är detta, som vid alla diskussioner om statsmaktens rätta gränser måste i främsta rummet efterspörjas: vad är ditt och vad är mitt? Frågan om statsmaktens eventuella otymplighet måste därvid ställas i andra rummet.

Herbert Spencer har i flera skrifter sysslat med samma spörsmål. Han kommer därvid till den formeln, att statsmakten får uppträda negativt men icke positivt tvingande; den får med andra ord icke tvinga någon till det eller det bestämda arbetet; de enskilda medborgarna måste i detta avseende äga full frihet, om de blott icke hindra andra att hava samma frihet. Det negativa tvång, som staten får utöva, består i att avhålla medborgarna från övergrepp på varandras frihet.

Spencer tar alltså avstånd från varje statsmaktens direkta ingripande i förvärvslivet. Man har mot denna uppfattning gjort den invändningen, att den är riktig, endast om det kan visas, att ett direkt ingripande i förvärvslivet snarare är till skada än till gagn för detsamma. Men detta är en alldeles oriktig anmärkning; i varje fall kan problemets etiska lösning ges oberoende av densamma. Frågan är nämligen den: Har statsmakten rätt till ett sådant ingripande eller icke? Men på detta plan har varken Spencer själv eller hans motståndare tagit spörsmålet i betraktande, och diskussionen har därför blivit ändlös liksom alla diskussioner, vilka röra sig om det "nyttiga".

Vad åter skiljelinjen mellan det positiva och det negativa tvånget angår, så skulle den i och för sig kunna vara till gagn, om den endast tecknades klart och konsekvent. Med det negativa tvånget förstår Spencer tillämpandet även rättsordning, vilken träder hindrande i vägen för övergrepp. När man häremot invänt, att något sådant endast kan ske genom positivt tvång på de individer, vilka icke vilja böja sig, så är detta blott en lek med ordet positiv. Ty en rättsordning, vars enda förhållande till förvärvslivet består i att reglera, dvs. förhindra och utjämna övergrepp, kan icke med rätta betecknas såsom positivt ingripande. Att skaffa bot för en orätt är med hänsyn till resultatet icke något positivt steg; det är endast att foga ett plus till ett minus, varav summan blir noll. Att hjälpa till att flytta en orättmätig fördel över till den rätta sidan är icke att skapa en positiv fördel för den, vilken den kommer till godo. Om staten själv driver skeppsbyggeri, så är detta en positiv inblandning, "unfair concurrence" med privata företag och övergrepp gent emot dem. Om den däremot söker hindra skeppsbyggerierna att bygga på ett oförsvarligt och mindre solitt sätt, så är detta visserligen inblandning men icke någon positiv inblandning till förmån för något bestämt företag. Och en reglering av motsatta

intressen måste just vara grundad på att den reglerande makten icke själv är intresserad av någon av parterna. Så långt är saken fullt klar.

Vanskligheten visar sig först när det skall avgöras vad övergrepp är. Spencer har en gång i sin ungdomsskrift "Social Statics" gjort ett försök att bestämma detta. Han säger där: "Var och en har frihet att göra allt vad han vill, förutsatt att han icke därmed begår ett övergrepp mot någon annans lika beskaffade frihet." Han är även på det klara med att ekonomisk frihet är grundvalen för all annan frihet, ja, att denna överhuvud blott existerar i form av full och oinskränkt äganderätt. Och enligt hans mening kan full frihet finnas blott där, varest man t.ex. erkänner allas lika rätt att bruka jorden.

Om Spencer på ett klart och otvetydigt sätt sammanställt denna uppfattning om vad övergrepp är, nämligen orättmätigt berövande av friheten eller kränkande av den etiska äganderätten, med sitt bestämmande av statsmaktens rätta gränser, så skulle han säkerligen ha löst problemet. Ty då kunde det icke längre rått minsta tvivel om vad som måste betraktas såsom negativt tvång. Det negativa tvånget, som det är statsmaktens uppgift att genomföra, skulle otvivelaktigt hava bestämts såsom åsyftande att skydda mot övergrepp på äganderätten. Och som ett lika klart begrepp skulle det positiva tvånget hava framstått, nämligen såsom statsmaktens ingripande på områden, vilka måste betraktas såsom medborgarnas privata tillhörighet.

I sina senare skrifter kommer Spencer i allmänhet allt längre och längre bort från sin tankegång i "Social Statics". Från de rent etiska undersökningarna av äganderätten i denna skrift glider han över till opportunistiska betraktelser angående sättet att avskaffa de nuvarande orättfärdiga egendomsförhållandena. De krav, vilka han ursprungligen, och så klart och skarpt som någon annan, framställde i fråga om företrädesrättigheternas avskaffande, drunkna nu i betänkligheter och skepsis, ja, han slutar med ett relativt godtagande av företrädesrättigheterna. Den skarpa skiljelinjen mellan statens och den enskildes etiska rätt förloras därmed nödvändigt ur sikte.

Eötvös visar (i sitt arbete "De l'influence des idées régnantes au dix-neuvième siècle sur l'état"), att problemet i våra dagar icke är en fråga om att fullständigt knäcka den centrala makten; de stora rikena äro en nödvändighet; man kan icke vända tillbaka till medeltidens små centra. Problemet rör sig om den centrala maktens begränsande. Statens ändamål är att skydda alla medborgares moraliska och materiella intressen. Dess

vidmakthållande är således den förnämsta garantin för frihetens bestånd. För att kunna försvara den nationella oavhängigheten och för att kunna skydda vars och ens rätt behöver staten en avsevärd makt. Var gå då statsmaktens gränser? Där, varest dess rättmätiga aktivitet upphör; problemet är alltså ett och detsamma. Staten är varken samhället eller individen; följaktligen finnes det ett socialt och ett individuellt liv, vilka icke angå staten. Men överallt där, varest staten bör ingripa, måste den nödvändigt ha sista ordet, och dess makt bör vara centraliserad. Rousseau har rätt, så långt oavhängigheten och den offentliga freden räcka; här har man rätt att säga, att staten är summan av medborgarna; men så snart det är frågan om individuella intressen, är det uppenbart, att också i ett land med allmän rösträtt, där statens vilja är en majoritetens önskan, bli dessa intressen lätt prisgivna.

Var finna garantier mot statsmaktens tyranni? I det konstitutionella styrelsesättet? Nej, ty även majoriteter kunna visa sig orättfärdiga och brutala. Eötvös angriper icke de konstitutionella författningarna, han fordrar blott icke av dem vad de ej kunna åstadkomma. Fri press och fria domstolar äro som garantier icke tillräckliga för att skydda individen. Vad kan, när politiska eller religiösa lidelser gå fram över landet, hindra riksdagen att anställa förföljelser? Under 17:e århundradet voro de lagar i England, vilka drabbade katolikerna lika hårda och orättfärdiga som de lagar i Frankrike, vilka krossade protestanterna. Det gives blott ett medel: att begränsa statens makt, dvs. att bestämma det område, inom vilket staten får utöva absolut auktoritet men utöver vilket den icke får gå.

Ytterligare skall endast anföras, att Taine i sitt arbete om den franska revolutionen¹⁷ gör följande uttalande: "Det finnes icke längre något skäl att åt staten överlämna all makt och myndighet. Individen har icke längre någon anledning att sälja sig själv helt och hållet; han kan utan olägenhet förbehålla sig en del av sig själv. Och skulle han i dag underteckna ett 'sammälls-fördrag', så kan man vara viss om, att han skulle veta att åt sig reservera en del." Taine protesterar emot att åt några riksdagsmän - "sjuhundra främmande människor" kallar han dem - ge sin fullmakt, dvs. obegränsad makt över icke endast sin kropp och sin egendom utan även över sitt inre liv, en myndighet, vilken är långt mera vidsträckt än den, som man annars fördelar mellan ett tiotal personer, sådana som t.ex. advokaten, läkaren och läraren, vilka man hyser förtroende för. Staten bör i sin

¹⁷ H. Taine: *La revolution*, Torne III, Paris 1885.

myndighet begränsas till att vaka över vår säkerhet ute och inne; och vi ha att å vår sida lova att förse den med medel härtill. Men detta äro vi skyldiga att göra, endast om staten håller sig till detta avtal. Om den däremot överskrider detsamma och ikläder sig ett fysiskt eller moraliskt ansvar, vilket vi icke bett den påtaga sig, eller om den gör sig till tolk för filantropiska eller pedagogiska syften, så måste vi protestera. Staten är en reglerande och kontrollerande makt vilken väsentligen har att tilldela var och en det, som tillkommer honom. "Låtom oss därför", utropar Taine, "vakta oss för att öka statens makt, och låtom oss icke finna oss i att den blir något mera än en påpasslig gårdvar!"

Så långt kom man under det 19:e århundradet, och det var likväl endast några få och spridda stämmor, "otidsenliga" andar, som förkunnade dessa lärdomar. Verkligheten gick sin gång stick i stäv mot dessa idéer och hänemot ett allt större ingripande från statsmakternas sida på individens område; den enskilde inkopplades i ett allt större och större ämbetsmaskineri. Staten spelade i allt större utsträckning försyn och försyn och förmyndare på alla personliga områden och drog sig icke för att taga medlen härtill varhelst de voro till finnandes, även om den därvid måste göra ingrepp i medborgarnas personliga egendom. Samtidigt gjorde den emellertid intet för att hindra privata företagens beslagtagande och monopoliserande av naturens rikedomar, vilket hade till följd att lönarbetarnas avhängighet blev allt större och större.

Intet under således, att arbetarklassen blev djupt besviken på denna utveckling och såg sig om efter räddande utvägar. Den var vittne till huru revolutionen utrustat ett flertal med makt och befogenhet att underkuva mindretalet, något som genom ett märkvärdigt missförstånd kallades "friheten", men någon ekonomisk frigörelse fick den icke se något av. Vilseförda av ledare, som icke voro i stånd att bedöma de ekonomiska förhållandena och som av hänförelse för löst grundade, materialistiska maktteorier offrat tron på etiska idéers inflytande, lyssnade arbetarna till det dåliga rådet att lägga ännu mera makt, ja, all makt i flertalets händer. Statsmakten skulle, menade man, framdeles vara ej endast en reglerande utan även en aktivt producerande och fördelande makt. Man bortsåg härvid från de egenskaper i den mänskliga naturen, vilka under dylika förhållanden nödvändigt måste framkalla ett produktionens nedsjunkande till ett minimum, så att likhet i levnadsvillkoren visserligen skulle kunna ernås men i så fall en likhet i fattigdom, icke i välstånd. Vidare bortsåg man även från att under en så enorm koncentration av makt och egendom i

händerna på ett fåtal måste allt ordande om den personliga frihetens upprätthållande te sig som idel hån. Ty hur i all världen skulle sådana garantier kunna skapas av ett system, som försvurit sig åt maktfilosofi och klasskamp? Socialdemokraterna torde icke kunna ge något svar på denna fråga. Det ser ut som om de kände sig stå inför ett val: att å ena sidan offra all individuell frihet och å andra sidan dömas att instängas i ett hopplöst kastväsens fällor. Och de ha uppenbart berett sig på att avstå från friheten. Men vet man då vad frihet vill säga? Var på denna jord har man någonsin levat under fria förhållanden? Om personlig frihet skall vara något mera än en fras, så måste den vara förenad med ekonomisk frihet, men till dato har man glömt, att de principer, vilka ensamt utgöra moraliska garantier för individens självbestämning och andliga frihet, nämligen rättsprinciperna, äro alldeles desamma som de och de enda, vilka tillförsäkra denne ekonomiska existensvillkor och en säker grundval för självverksamheten. Skall man då förkasta dessa principer, innan man prövat dem? Först i en rättsstat, där respekten för de med rätten överensstämmande principerna omöjliggör förekomsten av monopol och där det ekonomiska livet blott känner sådana skrankor, som hänsynen till en rättfärdig egendomsfördelning nödvändiggöra, kan man vinna rena erfarenheter om frihetens verkningar; och där kan man även få svar på den frågan, om det är friheten som gör "kapitalet" till en i så hög grad fruktad makt.

Men olyckan är, att socialdemokraterna hittills icke visat något intresse för ett fördjupande av rättfärdighetsiden. De sakna förtroende för densamma. Deras diskussioner gå framför allt ut på att avgöra med vilka medel den största möjliga makten skall kunna överlämnas åt staten; deras teorier inlåta sig aldrig på att undersöka huruvida det är etiskt berättigat, att statsmakten ingriper på alla möjliga individuella områden; och lika litet söka de visa huruvida makten skall rättfärdigt användas eller vilka principer som i den socialistiska staten skola vara vägledande vid den ekonomiska fördelningen.

Studiet av den socialdemokratiska rörelsen är därför märkvärdigt litet upplysande för den, som anlägger en etisk synpunkt på det offentliga livet. Det visar oss en samhällsklass, vilken under den nuvarande demokratiska statsmaktens missgrepp och brist på vilja att hävda en rättfärdig fördelning av egendomen i samhället tillgriper den förtvivlade utvägen att på samma statsmakt hopa ännu mera, ja, nästan obegränsad makt och myndighet, i det att den i stället för att uppställa ledande rättsprinciper tar sin tillflykt till disciplin och ordning samt föredrager utsikten till likartade ekonomiska

förhållanden och ett betryggat uppehälle framför självbestämningssrätt och ett från ensartade förutsättningar utgående arbete för uppehållet. Ett sådant studium visar oss vidare, att dessa ideal tilltala en hel del människor; och vi finna också en lång rad av undersökningar om möjligheten av och det lyckliga i en dylik samhällsreform. Däremot förbigår man med tystnad den frågan, huruvida en sådan reform kan anses etiskt berättigad.

Socialdemokratins talesmän försäkra oss visserligen, att de icke hysa mindre intresse för friheten än andra, men enbart på försäkringar kunna icke några politiska reformer byggas; vi måste ha klart besked om vilka garantier för friheten den socialistiska staten kan erbjuda. Då den personliga friheten under nuvarande förhållanden är så litet betryggad som daglig erfarenhet visar, så kan det endast vara naiva människor som tro, att det skall bli bättre under förhållanden, då statsmakten sitter inne med hela makten och härligheten. Ju flera makt-medel man kommer att råda över, ett desto mildare men därför icke mindre verksamt tryck bleve man i stånd att utöva mot möjligen framträdande opposition.

Medan således socialdemokratien i teorin alls icke erkänner någon som helst gräns för statsmaktens omfattning, spårar man däremot ansatser härtill hos den rörelse, som tagit sitt namn efter Henry George. Det i denna rörelse centrala är kravet på jordrättens fullständiga indragande till staten i och för täckandet av alla offentliga utgifter. Det bör emellertid icke glömmas, att denna tanke ursprungligen härstammar från en skotsk författare vid namn Patrick Dove, som en människoålder före Henry George framställde densamma i sin bok "Teorin om det mänskliga framåtskridandet", vilken utkom 1850. Man kan redan där läsa följande: "Genom vilket system kan under de kommande släktleden varje individ tillförsäkras sin andel av Englands naturvärden? Detta problem kan, anse vi, lösas på blott ett enda sätt, nämligen genom jordrättens görande till nationens gemensamma egendom, dvs. genom tagandet av hela skattebeloppet ur jordrättan, varigenom alla andra skatter skulle bli överflödiga." Till grund för denna reform ligga hos Patrick Dove huvudsakligen etiska tankegångar, medan däremot Henry Georges resonemang är företrädesvis national-ekonomiskt. Sistnämnde författare utmärker sig emellertid genom en stor stilistisk förmåga, vilken givit honom ett försprång i popularitet framför hans något torre, mera akademiske föregångare.

Då jordrättereformen väsentligen åsyftar att avskaffa alla direkta och indirekta skatter, i vilkas ställe en enda avgift, jordavgiften, skulle träda, så är det klart, att denna reform går ut på att förenkla regeringsutgifterna.

Detta är fallet i fråga om åtminstone en mycket viktig punkt, nämligen anskaffandet av medlen till de offentliga uppgifterna. Denna sida av saken lämnar i klarhet intet övrigt att önska. Vad som är rätt och orätt att kräva av den enskilde har här klart och bestämt avgränsats och på ett sådant sätt, att reformen kan leda till ett icke obetydligt förenklande av ämbetsmaskineriet.

När han däremot kommer in på frågan om det rätta användandet av dessa medel, lämnar oss även Henry Georges lära i sticket och blir antingen stum eller vacklande. I "Framåtskridandet och fattigdomen" säger han, att samhället, sådant han tänker sig detsamma, skulle närma sig Herbert Spencers förlovade land, landet utan regering (dvs. regering såsom ledande och hämmande makt). Men han tillägger: "Samtidigt och i samma utsträckning skulle det bli möjligt för samhället att förverkliga socialismens dröm. Hela detta förenklande och inskränkande av regeringens nuvarande funktioner skulle göra det möjligt för densamma att övertaga vissa andra funktioner vilka nu eftersträva erkännande. Telegramförmedlingen kunde lika gärna övertagas av staten själv som postförmedlingen; den kunde lika gärna bygga och driva järnvägar som anlägga och vidmakthålla landsvägar ... och ur jordvärdesavgiften skulle uppstå ett stort och stigande överskott av inkomster användbara för materiella framsteg, vilka skulle uppnå en växande hastighet och ständigt visa benägenhet att öka avgiften. Denna inkomst, som den gemensamma egendomen avkastar, skulle kunna användas till det allmännas bästa på samma sätt som Spartas inkomster användes... vi skulle kunna inrätta offentliga bad, museer, bibliotek, parker, hörsalar, musik- och danslokaler, universitet, tekniska skolor, skjutbanor, lekplatser, gymnastiksalar etc. Värme, ljus och drivkraft såväl som vatten skulle kunna ledas genom våra gator på offentlig bekostnad; våra vägar skulle kunna kantas med frukträd, uppfostrare och uppfinnare belönas, vetenskapliga arbeten understödjas, och på ännu tusen andra sätt skulle de offentliga inkomsterna kunna användas i och för framkallandet av strävanden för det allmänna bästa. Vi skulle nå socialisternas ideal, men icke tvingade av en regering. Regeringen skulle byta karaktär och bli en administrator för ett stort kooperativt samhälle. Den skulle helt enkelt bli en förmedlare vilken, tjänande det allmännas väl, administrerade den gemensamma egendomen."

Dessa utdrag äro tillräckliga för att visa, att George i fråga om användandet av folkets gemensamma egendom icke står på rättsmoralens ståndpunkt. Teorin, att den gemensamma egendomen kan rättfärdigt användas för det allmänna bästa, är hämtad från nyttighetsmoralen och

måste, med det bruk George gör av densamma, obetingat tydas i dennas anda. Enligt denna uppfattning skulle det vara berättigat att använda den gemensamma egendomen till alla slags nyttiga och behjärtansvärda ändamål och för alla de syften, vilka kunna befrämja "förverkligandet av socialisternas ideal". Vem skall emellertid avgöra vad om är "nyttigt"? Statsmaktens representanter? Men dessa sakna ju befogenhet att använda medel, som tillhöra alla tillsammans (vilket icke är detsamma som "staten"), och för ändamål, vilka de finna för gott att kalla nyttiga. George företager med andra ord icke den nödvändiga uppdelningen mellan intressen, som blott beröra några, måhända de flesta, och intressen, vilka äro gemensamma för alla. Endast för dessa senare är det berättigat att använda den gemensamma förmögenheten.

Att blott och bart låta staten insamla en skatt på jordvärdet skulle icke vara någon stor etisk bedrift - ty vem är staten? I den nuvarande demokratiska staten skulle det endast betyda, att dessa medel ställdes till godtycklig disposition för vilken majoritet som helst, som sutte inne med makten. Det inses lätt, att om Georges anhängare uppfatta reformen på detta mera begränsade sätt, så innebär detta endast ett nytt knäsättande av det demokratiska systemet och flertalsmaktens godtycke mot individen, samt ett avstående på halva vägen från rättsprincipen såsom ledande grundsats. För att rätten i det offentliga livets ekonomi skall kunna tillfredsställas, är det icke nog med att anvisa de inkomstkällor, varur penningarna skola tagas. Staten har överhuvud icke någon rätt att taga, ja, icke ens att taga en skatt på jordvärdet, såvida den icke samtidigt motiverar sin avsikt med tagandet och ber om ursäkt, skulle man kunna säga, för att den uppträder som mellanhand. Och den enda med rätten överensstämmande avsikt, som finnes, kan karakteriseras på följande sätt: Man måste företaga en insamling av de värden, som vissa enskilda fördelar representera, emedan ett sådant tillvägagångssätt är det enda, varpå de kunna återgå till sina rätta ägare, dvs. till oss alla. Reserveras bör blott så mycket, som skall användas för sådana nödvändiga och gemensamma uppgifter, av vilkas tillgodoseende alla kunna på förhand antagas vara lika mycket intresserade.

Härav följer, att den reform, som avser jordräntans indragande till staten, etiskt sett endast kan försvaras såsom ett led i en hel och allsidig politik, vilken omspannar alla offentliga spörsmål och medför en principiell avgränsning av statens uppgifter. Såsom en isolerad reform står den icke på rättsmoralens grund, men det är icke oförklarligt, att de av dess anhängare,

vilka väsentligt betraktat densamma från ekonomisk synpunkt och såsom en källa till ökat materiellt välstånd samt till en likformigare fördelning av detta livets goda, tänkt sig möjligheten av att kunna inrymma densamma på något av de nuvarande politiska partiernas program. Historiskt sett måste "georgismen", tagen i denna mera begränsade betydelse, betraktas som en sista avläggare av de demokratiska systemen, ett sista försök att stötta under flertalsmakten genom att tilldela densamma ännu en "human" uppgift. Ser man däremot teorin om jordröntans indragande till staten i etisk belysning, så kan det icke undvikas, att man måste betrakta densamma såsom ett brottstycke av en tankegång, vilken, tänkt ut i sina konsekvenser, medför en fullständig omvärdering av de nuvarande politiska idealen hän emot en helhetsuppfattning av statsmaktens väsen och uppgifter, vilken i sin tur visar hän på individens frigörelse, en med rättsprincipens hjälp renad och klargjord individualism. Vill man lägga rättsmoralen till grund för samhällsbyggnaden, så måste man ha mod att tänka den därav följande tankegången till slut under hela dess uppgörelse med statsmakten.

Statsmaktens väsen.

Statens uppkomst har varit föremål för många undersökningar och spekulationer. För att rädda dess etiska karaktär höll man en tid på den idén, att den skulle vara grundad på ömsesidig överenskommelse. Men denna ståndpunkt har man för länge sedan övergivit. Staten är en organisation vilken såsom historisk produkt står i ett ganska löst förhållande till samhället. Statsmakten har uppstått genom en utkristallisation inom samhället i ändamål att behärska detsamma. Det är helt enkelt ett uttryck för de klokas och de starkas naturliga övermakt. De medlemmar av samhället, vilka representera den organiserade makten, blev aldrig de härskande i kraft av någon frivillig överlåtelse från de andras sida. De tog sig själva denna makt. De svagare ha mer eller mindre ofrivilligt underordnat sig de äldre, de förnämre, de rikare och de dugligare. Det skulle emellertid vara överilat att i likhet med vissa författare betrakta statsmakten såsom en organisation, vilken endast haft egoistiska ändamål och vars huvudsyfte blott varit att utplundra de svagare. Om den nämligen icke tillika utfört nyttiga, ja, nödvändiga funktioner, skulle den omöjligen i längden kunnat upprätthålla den outhärliga auktoriteten. Vi se därför också, att den från början åtog sig det gemensamma försvaret i krigstider och att den beskyddade medborgarna även mot vissa inre övergrepp. Men

under allt detta glömde maktens innehavare aldrig att försäkra sig om det ekonomiska herraväldet, och man kan tryggt påstå, att ett förfördelande tillvägagångssätt gent emot de behärskade varit ett framträdande och bestående karaktärsdrag hos statsmakten, vilken yttre form denna än haft under olika tider.

Man har emellertid oftast förbisett detta. Statsmakten har också förstått att maskera det genom att hänvisa till de nyttiga funktioner, som den verkligen utfört; och då den tillika har sört för att skaffa sig ett lämpligt religiöst och moraliskt, försvar, så har det lyckats den att svepa sig i en sådan mystik och omgiva sig med en sådan gloria, att själva statsbegreppet blivit föremål för ett slags religiös kult. Samtidigt med att man dolt statens ytterst prosaiska uppkomst, har man framställt densamma såsom ett slags högre organism med självständiga mål, till fromma för vilka den enskilde individen hade att prisgiva sina ideal och sin värdering av livsfenomenen.

Denna dyrkan av staten såsom ett allsmäktigt och moraliskt väsen är emellertid ingalunda något, som är i särskilt hög grad förenat med det absolutistiska styrelsesättet. Det är nämligen endast allt för uppenbart, att vår demokratiska tidsålder hängiver sig åt ett förgudande av staten på ett minst lika utpräglat sätt. Medan det förr i världen var konungen och aristokratin som makten och äran tillkomma och som tillvällade sig lejonparten av de ekonomiska fördelarna inom samhället, är det i våra demokratiska tider de härskande klasserna och partierna vilka såväl ekonomiskt som i alla andra avseenden undertrycka de klasser, som äro i minoritet. Och lika hänsynslöst predika de den gamla läran: "staten, det är jag", (dvs. flertalet).

Även i den moderna staten går de härskande klassernas kamp ut på att komma åt det mesta möjliga av medborgarnas gemensamma egendom. Den historiska staten visar oss alltid ett och samma ansikte; de härskandes kännemärke har i alla tider bestått i att förörätta de produktiva och arbetande delarna av samhället till förmån för parasiterna.

Vi se alltså, att solidariteten mellan individen och staten i alla tider varit av en så lös och godtycklig beskaffenhet, att man måst använda allehanda suggestiva knep för att dölja statsmaktens sanna karaktär för individerna. Spörjer man nu, om man icke kunde tänka sig en statsmakt, vilken vore ett uttryck för hela samhällets intresse och icke endast för en härskande klicks, så är man därmed inne på problemet om möjligheten av en rättsstat.

Vi nämnde i det föregående, att den etiska rätten är ett element, som statsmakten aldrig kunnat helt och hållet skjuta åt sidan, utan vars hävdande

den i eget välförstått intresse och i varje fall delvis måst bekymra sig om. Detta är lätt att förstå; ty huru skulle det väl gå med de maktägande själva, om medborgarna finge frihet att förgöra varandra i en allas strid mot alla? Att makten uppställer rättsregler, vilka måste inskränka även dess egen rörelsefrihet, är därför alls icke obegripligt. Självbegränsningen lönar sig mångfaldigt. Genom rätten får makten tillfälle att bevisa sin nytta och att förvärva sympati och auktoritet. Rätten är därför ett i viss mån nyttigt politiskt medel i maktens hand.

Vad vidare moralens ställning till lagarna angår, så är den en gång för alla given i och med den form, vari de träda ut i världen. Mycket möjligt, att en regel med etiskt innehåll kan ligga gömd i ett lagens bud, såsom t.ex. du skall icke stjäla. Och om man blott fäster sig vid innehållet, kan man från etisk synpunkt säga: Detta är ju endast en gammal bekant sanning, som etiken upptäckt för flera tusen år sedan -den erkänna vi på förhand. Men det sanna förhållandet är, att statsmakten icke alls intresserar sig tör vårt erkännande) ty den tillfogar: Om du stjälar, så kommer du i fängelse. Staten tager icke den minsta hänsyn till vad vi tänka och tycka, den kräver icke ens något erkännande från vår sida utan endast, att vi underkasta oss. Detta är utan omsvep den historiska statsmaktens väsen.

Vi äro skyldiga lagarna lydnad, när de uttala något, som vi till följd av våra grundsatser måste erkänna såsom etiskt; men det är icke i deras egenskap av lagbud som vi äro dem denna lydnad skyldiga. I motsatt fall intaga vi en etiskt fri ställning till dem, och underkasta vi oss, så är det emedan vi äro tvungna att göra det.

Mot denna åskådning har man hyst vissa tvivel. Både Rousseau och andra författare ha påstått, att statsmaktens form här spelade en viss roll, såtillvida som den enskilde medborgaren i ett land, där statsmakten står i nära överensstämmelse med samhällsviljan, måste känna sig etiskt förpliktad av dess lagar. När jag upptages i en förening, resonerar man, så innebär själva inträdet i föreningen ett löfte och därmed en förpliktelse att följa dess lagar, och denna förhandssanktion gäller dem alla oavsett deras innehåll.

Nu känna vi emellertid olyckligtvis icke till någon stat, vilken är bildad på samma sätt som en förening. Ända från födelsen är jag en nödtvungen medlem av statens organisation, och inom den måste jag stanna kvar. Det gives icke några villkor för ett inträde i denna organisation lika litet som några möjligheter för ett utträde ur den eller att överhuvud undandraga sig densamma. Det är rena självbedrägeriet, om man tror, att man som myndig

ansluter sig till samhället genom ett verkligt kontrakt eller genom ett underförstått sådant, (varvid inträdandets handling skulle vara liktydig med formell anslutning). Det är därför fullständigt vilseledande, när Rousseau söker hävda, att denna inträdesakt är den mest frivilliga av alla handlingar och att var och en är född fri och herre över sig själv samt att det står envar fritt att ansluta sig till samhällsfördraget eller att kvarstå såsom främmande bland medborgarna. Nej, det står mig varken fritt att göra det ena eller det andra, något som man för övrigt dagligen kan övertyga sig om; jag får lika litet lov att underteckna någon anslutningshandling vid "inträdesanmälan" som jag får lov att bli utesluten.

Det existerar således icke några dylika förhållanden, som skulle kunna ligga till grund för en moralisk förpliktelse; och denna omständighet skulle icke örändras, även om staten överhopade mig med välgärningar, och icke ens om det kunde visas (vilket dock ingalunda är fallet), att dess välgärningar allt som allt äro större än dess olägenheter. Icke heller i det privata livet menar man ju att den omständigheten, att en välgörare överhopar någon med välgärningar, förpliktar denne att godtaga varje hans påbud, även om denna välvilja kan motivera något till gengäld. Intet utom ett fritt medgivande kan förplikta oss till lydnad på förhand mot en enskild persons eller ett samhälles bestämmelser, och förpliktelsen gäller endast inom de gränser, vilka vi uttryckligen godkännt.

Till ett maktbud kan man, när det framträder såsom sådant, icke med bästa vilja i världen stå i något moraliskt förhållande. Och det är meningslöst att tala om sanktion och löften, där sådana överlägset undanbedjas. Där viljan blott får slå in i en enda riktning, nämligen den av tvånget förutbestämda, är anslutning rena lyxen. Ett verkligt löfte förutsätter vädjan till min eftertanke; det medgiver i varje fall ett val, även om detta icke är obegränsat. Men just staten spärrar obönhörligt alla vägar med undantag av en enda. När man därför gång på gång har jämfört den demokratiska "staten med självstyrelse" med en förening, i vilken ju dock flertalets bestämmelser äro etiskt bindande, så ger man icke akt på den skillnad, varpå allt ankommer. Ty vid inträdet i en förening förbinder man sig i förväg att godtaga allt, som föreningens lagliga organ (exempelvis det allmänna årsmötets flertal) kan komma att bestämma - så länge man är medlem. Men man vet också på förhand i vilken riktning och utsträckning man såsom medlem av föreningen inskränker sin handlingsfrihet; man värdesätter själv denna inskränkning i förhållande till vad man vinner och man inrättar sig därefter. Liksom man själv bestämme: inträdet, så står det

en också fritt att anmäla sitt utträde därest något skulle beslutas, som icke synes vara förenligt med de vid inträdet godtagna förutsättningarna.

Men man går icke ut ur och in i staten som ut ur och in i en förening; dess sätt att besluta förelägges en icke till sanktion, och man kan icke uppställa något förbehåll i fråga om den utsträckning, i vilken ens personliga, individuella intressen få prisgivas åt statsmaktens allsmåttiga ingripande. Majoritetsbesluten i den demokratiska staten utgöra därför principiellt sett ett icke mindre tvång och tyranni än despotens nycker.

Som en följd av de principer, vilka här ovan framställts föreligger ett oetiskt övergrepp, närhelst en enskild persons eller fleras vilja med hjälp av tvångsåtgärder vidtager mått och steg mot mig eller min egendom, förutsatt nämligen att jag varken själv bemyndigat ett sådant ingripande eller genom mitt föregående uppförande givit detsamma berättigande. Det är emellertid nogsam bekant, att långt ifrån alla lagar eller ingripanden från statens sida taga hänsyn till dessa etiska förutsättningar. Den invändningen, att det skulle råda en väsentlig skillnad, om lagarna stiftas av ett härskande fåtal eller av ett härskande flertal, kan icke göras i detta sammanhang. Den ej endast av de demokratiska partierna hyllade åskådningen, att flertalet alltid har "rätt", har nämligen icke något att göra med den etiska rätten, ty övergrepp kunna begås lika väl av ett flertal som av ett mindretal. En filantropisk förening skulle, om den hänvände sig till alla utan undantag med begäran om bidrag för ett neutralt ändamål, begå ett övergrepp, om den beslöte att använda penningarna endast för personer av ett visst politiskt parti, oavsett om ett sådant beslut fattades av ett flertal eller av ett mindretal. Mot ett dylikt tillvägagångssätt hade den enskilde lov att protestera. Varför? Emedan villkoret för att man skall frivilligt förena sig med andra är det, att man sedan icke tvingas att finna sig i anstalter, vilka äro fullständigt främmande för det ändamål, för vars skull man sammanslutit sig. "Den allmänna princip, som ligger till grund för det rätta styrandet av varje förening är den, att dess medlemmar göra en inbördes överenskommelse att underkasta sig flertalets vilja i fråga om alla angelägenheter, vilka beröra sådana ändamål, för vars skull de inträtt i föreningen, men icke i fråga om andra."¹⁸

Men ingen skulle frivilligt vilja ge sig ett flertal i våld, vilket ägde att avgöra alla ens angelägenheter. Om föreningsförhållandena skulle överföras på staten, så måste denna vara bildad för att befrämja några

¹⁸ H. Spencer: *Man versus the state*.

särskilda, alldeles bestämda syften, vilka samtliga medborgare på förhand varit eniga om att gemensamt verka för; och blott en sådan stat, som vore bildad i likhet med en förening och således icke hade några andra ändamål och uppgifter än sådana, som samtliga medlemmar hade i förväg sanktionerat, skulle ha någon möjlighet att icke begå övergrepp mot de enskilda medborgarna.

Genom att på ett dylikt sätt utgå från föreningsförhållandena har man skenbart lyckats komma till ett snabbt och bekvämt svar på frågan vad statsövergrepp vill säga eller med andra ord till en förmodad lösning av problemet individ contra stat. Vid en närmare skärskådan har denna lösning visat sig vara högeligen teoretisk. Och fortsätter man att fråga: Vilka äro nu de ändamål och uppgifter, som alla utan undantag kunna förenas om, så kommer man snart på det klara med att erfarenheten icke omedelbart kan säga oss detta. Man har ännu aldrig sett en stat uppstå på samma sätt som en förening, nämligen såsom en frivillig sammanslutning av samtliga medborgare för vissa bestämda uppgifter, och det är icke heller sannolikt att en sådan statsbildning någonsin skall komma till stånd. Erfarenheten skall därför troligen aldrig visa oss vilka uppgifter en stat, som sökte samla alla medborgarna genom frivillig anslutning, måste ålägga sig och vilka icke. Och sökte man lösa problemet genom att till besvarande uppställa följande fråga: Skulle man icke kunna på rent teoretisk väg räkna ut vilka uppgifter äro av den beskaffenheten, att de äga en naturlig förutsättning att vinna allmän anslutning? - så skulle man dock komma till det resultatet, att problemets lösning endast kan vinnas på den väg, som vi förut anvisat, nämligen genom att man rådfrågar de sociala naturlagarna. Vad en statsmakt i icke mindre mån än en privatman kan med säkerhet göra sig rakning på att vinna allmän anslutning till är en enda bestämd uppgift: att öva rätt och att icke kräva mera än sin rätt. Vid allt annat, som den förra såväl som den senare företager sig, kunna de, vare sig de äro allt för givmilda eller ha allt för stora fordringar, aldrig vara fullständigt säkra på att vinna allmänt gillande. Endast de handlingar, vilka utgå från den bestämda föresatsen att principiellt ställa sig på rättens standpunkt, få med säkerhet på förhand sanktion av alla.

Formeln "allas anslutning" ger därför en allt för betydelselös upplysning, därest man icke tillfogar en närmare bestämning beträffande vad slags karaktär det handlingssätt eller de uppgifter skola hava, vilka ensamma äga naturliga, sociala förutsättningar att förvärva allmän sanktion.

Om man överhuvud erkänner de etiska principernas giltighet, så måste man medgiva, att såväl pliktförsummelse som andra förseelser mot den etiska äganderätten med rätta kunna framkalla en tvångsmässig motverkan utifrån. Och om en statsmakt anser som sin egen uppgift att utföra vissa av dessa berättigade ingrepp, så kan denna verksamhet icke stämpas såsom orättmätig, även om den skulle sakna någots faktiska anslutning. Detta innebär, att rättsstaten får sin moraliska prägel av de principer, som den erkänner, och i den utsträckning den genomför dem, eller med andra ord: vilka ändamål som äro rättsenliga statsändamål avgöres principiellt (och på samma sätt således vad som är övergrepp från statens sida) och icke på grund av den anslutning, som de vunnit eller kunna vänta av ett tillfälligt flertal.

Inom föreningar står man icke under något annat tvång än det, som man själv pålägger sig genom att inträda i dem. Statsmakten är däremot - ideellt sett - en naturnödvändig och naturligt given organisation till försvar för intressen, vilka i lika hög grad delas av alla. Att den emot genstridiga individer handhar rättsprinciperna med makt, ligger uppenbart i alla medborgares intresse. Den utövar härvid just den funktion i rättens tjänst, vilken de enskilda icke skulle kunna gå i land med. Skulle väl ett sådant tvångelement kunna beröva en dylik stat förmånen att kallas rättsstat? Kan den enskilde icke med rätta tvingas att finna sig i vad rätt är? Härpå kan icke givas mer än ett svar, ty vi leva icke i en värld, där tvånget är överflödigt och rätten icke en "stridande kyrka".

Vår undersökning kommer alltså att i det följande röra sig om dessa frågor:

- 1) Vilka äro de rättsenliga principerna för statens styrande, eller med andra ord: vilket är statsmaktens rättsenliga område? och
- 2) Huruledes och genom vilka organ kunna dessa principer på ett rättfärdigt sätt föras ut i livet, eller med andra ord: vilken är statsmaktens rättsenliga organisation?

Kännetecknet på en statsmakt, som icke begår övergrepp mot de enskilda medborgarna, är således att den erkänner och genomför rättsenliga grundsatser. Från denna synpunkt måste var och en av dess uppgifter belysas.

Vad vill rättfärdig statsstyrelse säga? Alldeles detsamma som rättsenligt handlingssätt i det privata livet, alltså ett noggrant iakttagande av att var och en får och behåller sitt. Staten bör å ena sidan skydda de enskilda medborgarna i besittandet av deras rättmätiga privata egendom och å andra

sidan förvalta den gemensamma egendomen i allas intresse. Dess viktigaste uppgift blir att vaka över att de gemensamma medel, vilka inflyta till statskassan, först och främst användas till de nödvändiga, gemensamma uppgifterna och därefter eventuellt komma alla medborgare till godo i lika hög grad. Staten själv äger intet; den verkar endast genom handhavandet av lånat gods, och detta kan den icke förvalta efter behag utan blott i enlighet med de sedvanliga villkoren för lån hederliga människor emellan, att var och en skall ha sitt tillbaka. Då det lånade är gemensam egendom, kan det alltså endast användas för utgifter, vilka i ordets strängaste mening måste betecknas såsom gemensamma. Varje statens förhållningsregel, som sträcker sig därutöver, blir antingen ohederlig eller icke ändamålsenlig.

Samtidens politiker kunna icke berömma sig av att föregå privata människor med goda exempel. På trenne iögonfallande sätt bryta de mot den allmänna medborgerliga hederlighetens bud. För det första upptaga de lättsinniga lån, vilka de förplikta efterkommande att betala; för det andra beskära de medborgarnas rättmätiga arbetsinkomster genom det utplundringsmonopol, vilket de kalla skatter; och för det tredje finna de det passande, att de härskande klasspartierna bestämma över användandet av dessa medel och på ett sådant sätt, att de företrädesvis begagnas till särintressenas främjande i stället för att användas blott för verkligt gemensamma ändamål.

Samlas A:s, B:s och C:s lika stora ägodelar i en gemensam kassa, så kunna dessa medel användas på tre väsentligt olika sätt. För det första kunna A, B och C direkt eller på omvägar få sina andelar obeskurta återbetalda. Ett sådant förfaringsätt från statsmaktens sida skulle icke vara ändamålsenligt, ty statens funktion är i alla fall icke uteslutande den att tjäna som depå eller sparkassa. För det andra kan staten använda dessa medel företrädesvis till gynnandet av några få framför andra, vilket skulle vara en uppenbar orättfärdighet. Och för det tredje kan den använda dem till sådana gemensamma uppgifter, av vilkas tillgodoseende A, B och C äro i lika hög grad intresserade.

Tydligt är, att endast detta sista sätt att använda medlen är det på en gång rationella och rättfärdiga förfaringsättet från statens sida. Icke desto mindre finner man de besynnerligaste och mest förvirrade åskådningar om vad statens medel kunna användas till. Den mest naiva är väl den, att staten skulle vara i stånd att hjälpa oss alla; man skulle, tänker man sig, låta statsmakten utkräva en hel mängd pengar, långt flera än som äro nödvändiga för de gemensamma intressenas främjande, och därpå i tur och

ordning fördela dem på olika klasser och stånd; först skulle t.ex. lantbruket få en del, därpå fiskerinäringen och sedan industrin osv.; och man märker icke, att allt detta är idel bländverk, alldeles bortsett från att det icke kan genomföras på något rättfärdigt sätt. Eller också tror man sig ha lov att fritt disponera statsmedlen till gagn för halvt privata ändamål, och då vanligtvis med den motiveringen, att detta skulle vara till fromma för samhällsnyttiga ändamål. Men vad som är till nytta för samhället, därom kommer det alltid att råda mycket delade meningar. Och det är en oerhörd förmätenhet av ett flertal att vilja på allas vägnar avgora vad detta är. Att åter använda de gemensamma ägodelarna till förverkligandet av sina älsklingsidéer är ohederligt.

Den etiska äganderätten.

För att vinna den nödvändiga insikten i statens rättsenliga funktion måste man för sig klargöra vad som är privat och vad som är gemensam egendom. Vi måste därför söka fördjupa begreppet etisk äganderätt så mycket som möjligt.

Såsom i det föregående påpekats är bestämmandet av begreppet rättmätig egendom (åt var och en vad honom tillhör") den nödvändiga förutsättningen för fastställandet av principen "lika för lika" eller den fulla ersättningens princip. Ty även om man lämnat det fullt motsvarande vederlaget för en prestation, skulle värdebytet icke vara rättfärdigt, därest det vederlag som lämnats icke vore vederbörandes rättmätig egendom. Såväl den, som lämnar ersättning, som den, som kräver sådan, skall rättsenligt äga de värden, vilka användas vid värdebytet.

Då nu förutsättningen för ett rättsenligt, privat besittande av ägodelar visat sig vara en personlig arbetsprestation, vilken till sitt värde motsvarar det föremål, som man gör krav på att äga, och då aldrig så många ägobyten icke kunna skapa ett rättsenligt, privat besittande, ifall denna ursprungliga innehavsbefogenhet saknas, så följer härav, att det måste finnas värden, i fråga om vilka privat besittande är fullständigt uteslutet. Följande schema ger en överblick över besittningsförhållandena:

A.

Ägaren, subjektet, samhällsmedlemmen.

B.

Det, som äges, objektet

I. Naturvärden. (Kunna icke göras till privategendom.)	1. De praktiskt sett odelbara. 2. De delbara.
II. Producerade värden. (Kunna göras till privategendom.)	

För det första kan det fastslås, att den ena människan aldrig kan göra krav på att ha äganderätt till den andras person och vad denna tillhör, hennes lemmar osv. Att varje människa är självständig härskare över sin egen person, framgår redan därav, att den rättsenliga egendomsfördelningens princip just går ut på att tillförsäkra varje individ i samhället ställningen såsom subjekt i satsen; jag äger det eller det. Det skulle då helt och hållet strida mot denna ide, om subjektet eller delar därav plötsligt kunde förändras och bli objekt. Egendomsordningens första ändamål är just att utesluta anelra från bestämmandet över den personliga självständigheten. Denna förutsättes finnas i umgänget mellan fria och oavhängiga varelser¹⁹, vilka betrakta varandra såsom skickade att ingå sociala förbindelser. Den självständiga estämmanderätten över den egna personen är den självklara förutsättningen för ordningen i staten, och den kräver därför överhuvud icke någon förklarande motivering.

Man kan här invända: Men både i forntiden och nutiden har man haft slavar, och antikens största filosofer ha i likhet med många under senare tider gillat detta. Men detta beror endast på att dessa filosofer av ovetenhet uttryckligen fränkänna slavarna förmågan att vara självständiga subjekt. När de icke kunde betraktas såsom hemmahörande under rubriken A., samhällsmedlemmar, så låg det nära till hands att hänföra dem under B., föremål för ägande. Men med de kunskaper, som vi ha om de olika rasernas likhet i fråga om den sociala förmågan, kunna vi icke bibehålla denna rättsuppfattning.

Att döma av schemat skulle man kunna tro, att en person icke äger sina kroppsdelar, sina armar, ben, ögon osv. såsom rättsenlig privat egendom, ty man har ju icke själv producerat dessa ting. Skall man emellertid därför avstå från den oinskränkta bestämmanderätten över dem? Nej, ty det är icke fullt korrekt att använda uttrycket egendom om dylika ting; det visar att man förväxlat vad en människa är (dvs. vad hon består av) med vad hon kan förvärva av de henne omgivande tingen. I varje omdöme om egendomsförhållanden måste det, såsom förut framhållits, finnas ett subjekt och ett objekt, t.ex. A äger denna sak. Följaktligen utgör uppräknandet av de kroppsdelar A äger blott en beskrivning eller definition av A. Användandet av "äger" på detta ställe har sin förklaring i ett icke noggrant språkbruk, och man bör därav icke låta förleda sig att flytta A:s beståndsdelar över till objektsidan i ett verkligt egendomsförhållande.

¹⁹ Undantaget härifrån, de omyndigas äganderätt, får sin särskilda motivering senare.

Av de ting (B. I), vilka icke kunna utgöra privat egendom, emedan ingen frambragt dem, måste man skilja mellan sådana naturvärden, vilka finnas i så riklig mängd, att en delning av dem till följd därav är ändamålslös, och sådana, som blott finnas i begränsad mängd. Till de förra (B. I, 1) höra luften och vattnet, till de senare (B. I, 2) jorden. Orsaken till att man vad de förra angår avstått från att hävda en privat äganderätt kan emellertid icke vara den, som man understundom framhållit, nämligen att de skulle förefinnas i obegränsad mängd, ty detta är ju i själva verket icke fallet. Såväl havet som den atmosfäriska luften har liksom jordens yta sina gränser. Att de icke blivit för länge sedan beslagtagna, beror uteslutande på sakens praktiska utförbarhet i förening med den underordnade betydelse, som den hittills ansetts ha.

Det råder icke ringaste tvivel om, att ifall man kunde uppdelat havet i ett antal mindre delar, så skulle åtminstone vissa inkomstbringande, fiskrika sträckor beslagtagas, förbud utfärdas mot andra än ägarna att fiska där, vissa avgifter för passerandet upptagas osv. Man ser ju också, att där det har någon betydelse och där det blott någorlunda låter sig göra, utsträcker såväl statens som den enskildes äganderätt till att gälla även sjöterritorier. Vissa nationer ha försökt att för sina fiskares räkning hävda ensamrätten till några delar av det öppna havet, t.ex. områdena för sälfångsten vid Stillahavskusten, för fisket vid Island och Newfoundland samt vid Sibiriens ostkust; men i de flesta fall har man dock enats om att endast förbehålla sig äganderätten till den närmaste havsremsan utmed kusten. Och även inom de olika länderna påstår strandägaren, att han förutom rätten till den fasta marken också har rätt till en del av vattnet utanför denna. I vissa länder kan han också verkligen med stöd av sedvänjan göra en sådan rätt gällande; bl.a. kan han förbjuda andra att fiska vid stranden på ett visst område utanför hans ägor, när han själv anbringar fiskredskap där. Man har vidare (oavsett rätten till fiskvattnet vid kusten) sökt få ensamrätt till vissa delar av havsbotten, i det man påstått, att den, som sätter bottengarn på ett bestämt ställe och utmärker stället, skulle ha rätt att förbjuda andra att sätta bottengarn på samma ställe. Man söker således i detta fall gå till väga på alldeles samma sätt som då man på sin tid lade beslag på jorden och med stöd av detta beslagtagande gjorde privat äganderätt gällande.

Vad åter luften angår, så skulle det i fråga om den vara ännu vanskligare än i fråga om havet att lägga beslag på bestämda regioner. När det därför ännu icke gått så långt, att människor kräva avgift av varandra - exempelvis för tillåtelsen att inandas den luft, som de icke äga! - så har

detta väsentligen sin grund i dessa praktiska vanskligheter. Och dock finns det även tendenser att utvidga jordägarens rätt till att också omfatta ett visst luftlager ovanför marken. Hittills har väl detta rättskrav varit relativt ofarligt, men nu i flygarnas tidsålder börja kusliga spörsmål dyka upp runt om i tidskrifterna; det gäller att besvara de besvärliga frågorna, huru långt upp i luften jordägarnas eller husägarnas rätt sträcker sig, om flygmaskinerna ha rätt att fara var som helst och om icke några förbud skulle kunna uppställas från de privata ägarnas sida.

Det har fogat sig så lyckligt, att de ovan omtalade naturvärdena aldrig gjorts till föremål för privat besittningstagande på grund av sakens praktiska svårigheter, och den nuvarande ordningen stämmer i allt väsentligt överens med den etiska lag som bestämmer, att en jämbördig arbetsprestation måste ligga till grund för privat besittande. Men härmed får etiken icke slå sig till ro, ty som nämnt har man på senare tid gjort det ena försöket efter det andra att övervinna dessa vanskligheter och visat god vilja att monopolisera än den ena och än den andra regionen av såväl luften som havet. Etiken måste därför hålla sina vapen redo och tillse, att de naturvärden, vilka hittills av fysiska skäl i det stora hela förblivit gemensam egendom, även framdeles må bli respekterade såsom sådan.

Huru förhåller det sig nu med jorden? (B. I, 2.) Att detta naturvärde icke kunde förbliva gemensam egendom, berodde framför allt på att det var så lätt att uppdelade den och på att fördelen av att lägga beslag på ett särskilt stycke och att hålla de andra borta från detsamma var så stor.

Att vända tillbaka från den privata besittningsrätten till en allas lika rätt var dessutom förenat med alldeles särskilt stora svårigheter. Längre tänkte man sig nämligen, att en sådan icke kunde förverkligas på något annat sätt än genom en uppdelning av jordarealen i lika lotter, men att stycka den i lika värdefulla sådana visade sig vara en så gott som outförbar uppgift. Först långt om länge insåg man, att vad alla voro mest intresserade av var icke just att få en jordareal, alldeles lika stor eller värdefull som varje annans, utan framför allt att ingen fick tillvälla sig en särskild fördel på de andras bekostnad genom att t.ex. fullständigt lägga beslag på ett stycke jord och utestänga alla andra från sitt område.

Så länge tillgången på jord var praktiskt taget obegränsad och ingen kunde lägga beslag på mera än han omedelbart hade användning för, kunde det icke uppstå något bjudande tvång att uppdelade, inhägna och avspärra. Mellan "mitt" och "ditt" hade ännu icke något egentligt motsättningsförhållande uppstått.

Ty först när de privata områdena komma att ligga så tätt och så nära intill varandra, att ägarna kunde vålla varandra olägenheter, uppstod tanken på att kring områdena uppdraga fasta gränser, vilka kunde förebygga ändlösa stridigheter.

Om regleringen av dessa gränser träffades därvid inbördes överenskommelser, vilka visserligen kunde vara synnerligen fördelaktiga för de tillfälliga "ägarna", men man har förbisett, att dessa överenskommelser rörande delningen av jorden, köp och försäljning av densamma m.m. utgjorde en orätt mot de sist kommande och mot de ofödda, följande släktleden. Senare tidens människor föddes och födas alltjämt i stor utsträckning lottlösa, och de hade och ha icke heller något herrelöst land att taga i besittning, ty sedan allt brukbart land blivit beslagttaget på ovannämnda sätt, läto lagarna de gjorda överenskommelserna äga bestånd och förlänade därigenom dem, som kommit först, privilegium på det, som de varit nog lyckliga att kunna lägga beslag på.

Ett sådant förvärvssätt kan från vår synpunkt icke moraliskt försvaras. Ty allt vad en människa kräver att äga såsom privat egendom måste hon enligt den förut framställda, etiska vederlagsprincipen kunna visa sig hava förvärvat genom en personlig prestation, vars värde är jämbördigt med det förvärvades. Men vilket personligt arbete utgör väl blotta beslagtagandet av ett stycke jord, och vilket värde, danat med människohänder eller mänskligt förstånd, kan å andra sidan överhuvud jämföras med eller uppväga den oskattbara fördelen av att bliva enrådig herre till ett stycke av det oundgängliga och ingalunda obegränsade naturförrådet?

Att de efteråt anländande eller senare födda kunde köpa jord av någon av dem, som lagt beslag på ett visst stycke, upphäver icke denna orättvisa, ty de måste i så fall dyrt förvärva rättigheten att använda den jord, som ursprungligen icke kostade det minsta. Man kan av detta exempel tydligt se huru riktigt det är att hävda, att rättsprincipens krav icke tillfredsställas endast genom att tvenne parter inbördes och efter eget godtycke avväga prestation och vederlag. Vid varje rättsenlig transaktion måste även tillses, att alla och envar få och behålla sitt och att ingen utomstående lider förfång. Förutsättningen för en sådan transaktion är, att det verkliga är med sina egna tillhörigheter som de tvenne parterna handla, att således med andra ord ett verkligt egendomsbegrepp är med vid affären. En överlåtelse är icke berättigad, såvida icke det, som överlåtes, och det, som erlägges i betalning, utgör parternas rättmätiga privata tillhörighet.

Vad som är rättmätig privategendom har redan i det föregående fastställts. Den utgöres endast av sådana ting, som förvärvats genom en motsvarande aktiv prestation av ägaren. Om någon för en summa penningar på mig överlåter ett stycke jord och lagen därpå stadfäster "rätten" för mig och mina efterkommande att fritt förfoga över detsamma, så har detta förvärv icke försiggått i enlighet med den rättsenliga ersättningsprincipen, ty jordens värde är oersättligt, emedan den utgör det nödvändiga fundamentet för allt liv och emedan den icke finnes i obegränsad mängd.

Riktigheten härav skulle säkerligen på ett slående sätt visa sig den dag, då en trust bildades i syfte att uppköpa all jord - en för övrigt icke osannolik möjlighet i en tid, då trusterna äro i stånd att uppköpa nära nog allt som finns på jorden av för människorna nödvändiga naturvärden, såsom petroleum, stål, kol m.m. En dylik sammanslutning skulle kunna föreskriva alla som icke tillhörde densamma, så gott som vilka villkor som helst, för att de överhuvud skulle få lov att existera. Den, som har jorden, sitter inne med makten; alla andra varden förblekna vid sidan härav.

Vill man veta vilka de ting äro, till vilka man kan förvärva privat äganderätt, så måste man hålla sig till de producerade tingen, de ting, som människan själv frambringa med hjärnan eller med handen. Dessa kunna inbördes jämföras och varderas, och de äro icke oersättliga, emedan de alltid kunna produceras i tillräcklig mängd - förutsatt endast att producenten har de råämnen, genom vilkas bearbetande de alstras. De uppstå således genom det arbete, som den enskilde utför, och deras värde beror på detta. De tillhöra också med rätta sin skapare, emedan de egentligen alltid varit hans. Den intelligens och duglighet, som präglar dem och som ger dem deras positiva värde, motsvaras helt och hållet av vad individen givit ut och "offrat" på dem, alldeles som den negativa fotografiplåten motsvaras av den positiva. Den energi och konstfärdighet, som jag nedlägger på arbetsprodukten, är i grund och botten en lika naturlig och personlig beståndsdel av mig själv som den energi och de arbetsmöjligheter, vilka ännu endast finnas i min hjärna och mina armar. Från att hava varit en beståndsdel av personen övergår arbetsenergin till de producerade föremålen, och då dessa från individen skilda former kunna bli bytesobjekt, objekt för köp och försäljning, så får etiken till uppgift att avgöra vem som i fortsättningen är dessa föremåls rätte ägare. I enlighet med vederlagsprincipen avgöres detta på så sätt, att den, som kan visa att han utfört en viss energiprestation, får rätten till det motsvarande värdet. Betingelsen för privat äganderätt kan alltså formuleras på följande sätt:

rätten att äga en produkt förvärvas endast såsom vederlag för en personlig prestation av samma värde som produkten.²⁰

Härav följer, att i den mån ett ting kan nyskapas, omformas och präglas av människans vilja och intelligens, i samma mån kan det också bli privat egendom. Det finnes även produkter, vilka äro alltigenom nya skapelser, såsom exempelvis den skapande tankens verk. Det bläck och det papper, som använts vid skrivandet av "Faust", hade endast ett försvinnande värde i jämförelse med de andliga realiteter, som framställts med hjälp av materialet. En sådan produkt är i hög grad ägnad att bli privat egendom. Detsamma gäller om en god tonskapelse eller en god målning.

Redan när det är frågan om ett skulpturarbete i marmor, kommer det icke-frambragta materialet något mera i betraktande; än mera är detta fallet, när det exempelvis gäller guldsmedsarbeten; och tänker man på ett stycke jord med växande säd, blir förhållandet helt annorlunda, ty om ett sådant kan man icke egentligen påstå, att materialet blivit omskapat eller att produkten är en nyskapelse endast genom arbete; det allra väsentligaste har nämligen ombesörjts av naturens egna krafter, och jorden är i stort sett densamma som den förut varit; understundom kan den till och med ha avtagit i värde. Det arbete, som nedlagts på ett sådant jordstycke, motiverar visserligen äganderätten till den del av utbytet, som har sin grund i själva arbetet, men detta är däremot icke tillräckligt för att motivera det privilegium, som själva besittandet av jorden utgör.

Att jorden icke kan "ägas" (i samma mening, som detta ord har, när det är frågan om genom arbete alstrade ting), det är således en slutsats, som omedelbart följer av det jämbördiga vederlagets princip, och den står eller faller i och med antagandet av denna etiska grundprincip. En ytterligare motivering till förmån för denna kan överhuvud icke presteras.

Men när man således kommit till det resultatet, att jorden är gemensam egendom och att den icke i likhet med de genom arbete alstrade tingen kan göras till rättmätig privategendom, så får man icke förbise, att dessa tvenne slag av "egendom" äro av olika art. Vad jorden angår, kan det endast bli tal om gemensam förfoganderätt, alldenstund den icke kan delas på ett fullt rättvist sätt och man icke heller kan neka de nya samhällsmedlemmarna samma rätt som de första, men framför allt på grund av att det sätt, varpå man faktiskt förvärvar jorden är högst olika det, varpå man kommer i

²⁰ Givandet även gåva är en individuellt betingad handling, som icke kan inbegripas under bestämmelserna för den allmänna sociala omsättningen.

besittning av privat egendom. Rätten till privat egendom motiveras positivt genom hänvisandet till den jämbördiga prestationen, varför också bördan av ett positivt bevis påvilar den, som kräver privat äganderätt till en sak. Vad som däremot undandrar sig privat äganderätt måste antingen icke tillhöra någon enskild eller också stå till allas förfogande.

Påståendet, att dispositionsrätten är lika för alla, stöder sig slutligen på den negativa motiveringen, att ingen kan bevisa sig äga en etiskt grundad företrädesrätt.²¹

När samhällena i våra dagar börja göra anspråk på att ha etisk rätt till dessa privata förmåner, så kan och bör denna rätt motiveras med att jorden lika litet nu är som den förut varit någon enskilds privata egendom och att därför de privata förmåner, vilka blivit allt större - huvudsakligen på grund av att samhället helt enkelt blivit större och icke så mycket på grund av positivt arbete - icke med stöd av någon etisk rätt kunna tillfalla någon enskild.

Rättsstatens uppgifter.

Om man till utgångspunkt tar den korta formeln: gemensam egendom får användas endast till gemensamma uppgifter, så gäller det närmast att bestämma begreppet gemensamma uppgifter så noggrant som möjligt samt att undersöka huruvida det kan principiellt fastläs vad som hör till detsamma. Ty utan principiell klarhet härom måste den enskilde vara prisgiven åt godtycket, även om han tillhör ett samhälle med den allra bästa statsförfattning. Och har han icke en otvetydig princip att stödja sig på, så är han hänvisad till antingen suveränens eller ett flertals intressebestämda

²¹ När en del nationalekonomer motivera samhällets rätt att till förmån för sig indraga hela jordrönten såsom varande gemensam egendom med anförandet av det skälet, att det i detta fall är frågan om av samhället skapade värden, produkter av hela folkets arbete, så använda dessa författare ett mindre noggrant uttrycksätt. Ty det faktum, att jorden överallt stiger i värde, samtidigt med att befolkningen ökas, betyder icke, att något nytt reellt värde skapats och ännu mindre att det skapats såsom en arbetsprodukt, vilken skulle kunna tillägnas med den rätt till vederlag, som en arbetsprestation kan göra anspråk på. Rätten till privat egendom och den kollektiva dispositionsrätten motiveras, såsom ovan visats, icke på samma sätt. Englands jord har icke större reellt värde nu än på Knut den stores tid utan törhända tvärtom mindre. Vad som har skett är, att varje kvadratmeter jord blivit allt mera eftersökt, i den mån som befolkningen ökats; förmånen av att vara jordägare har därför blivit allt större, och denna förmån tar sig uttryck i ett städse stigande pris på jorden i förhållande till alla rörliga värden; för ett och samma jordstycke kan man nu få större arbetsmängder och flera arbetsprodukter än tidigare.

tolkning av begreppet gemensamma uppgifter. Närmast till hands ligger det nu att bestämma dem såsom uppgifter, av vilkas förverkligande alla måste vara på forhand lika mycket intresserade.

Kunna dessa uppgifter i det stora hela taget bestämmas genom ett fritt, mer eller mindre godtyckligt val? Det inses lätt att om rättsenliga grundsatser skola följas, så kan man icke göra statens uppgifter till föremål för ett fritt väljande. Man måste helt enkel böja sig för de konsekvenser, vilka kunna logiskt härledas ur förutsättningarna. Man kan alltså icke låta ett flertals omröstning avgöra huruvida ett eller annat önskvärt ändamål skall vara ett offentligt ändamål eller icke. Det är självklart, att t.ex. rättsväsendet är en uppgift, som kan direkt härledas ur rättsstatens förnämsta grundsats och att detsamma endast är ett uttryck för denna stats sätt att fungera. Ty om en rättsenlig fördelning av egendomen icke upprätthålles av en neutral och respektingivande institution, så kan själva begreppet gemensam egendom icke äga bestånd i praktiken. Att vad som är nödvändigt för utövandet av denna funktion uttages av gemensamma medel, kan således även betraktas som en logisk följd av begreppet rättsstatens innebörd. Det är en fråga, som alls icke kan avgöras med stöd av den enes eller den andres föreställningar om nyttan härav.

Den funktion, som rättsväsendet utgör, är dessutom en uppgift, som överhuvud först kan förverkligas, om den är centraliserad. Den kan icke utstyckas eller fördelas mellan flera inbördes oavhängiga centra utan måste ligga i händerna på den högsta centralmakten, såvida den skall verka på ett tillförlitligt sätt. Den förman, som en dylik verksamhet innebär, är icke heller av sådan art, att den kan tillmätas at var och en allt efter storleken av hans bidrag till statskassan - så som det exempelvis sker inom andelsföretag. Rättssäkerheten är icke något andelsvärde utan ett odelbart gemensamt värde.

Det är därför överhuvud ett missförstånd, om man såsom gemensamma betraktar sådana uppgifter, vilka med nödvändighet tillföra alla statsmedborgarna precis samma positiva för-delar och om man i detta sammanhang tänker på andra fördelar än den, att staten i vissa fall vakar över vederlagsprincipens helgd man och man emellan och skaffar upprättelse at den, som blivit förfördelad. Våra individuella förhållanden ära sa olika, att vi var och en kunna långt bättre än staten se vad som är en positiv fördel för oss. Därför undanbedja vi oss, att staten använder vara penningar till att spela försyn för oss på de områden, där vi själva ära i stånd att tillfredsställa vara personliga behov. Men det finns ett behov,

vilket vi ha gemensamt med alla människor och vilket vi varken en och en eller gruppvis kunna tillfredsställa, en allmänmänsklig önskan, som vi alla hysa i lika hög grad: att få med visshet avgjort vad vi med rätta äga, att känna säkerhet för att få behålla detta, att erfara största möjliga trygghet i förhållandet till andra människor och ha största möjliga garantier för att få förluster, som dessa vålla oss, ersatta.

Att en man, som har en stridslysten granne, oftare än andra får anledning att taga rättsväsendets utjämmande verksamhet i anspråk, är därför en omständighet, som icke utgör någon invändning mot betraktandet av denna verksamhet i dess helhet såsom ett gemensamt gott. Ovannämnde man blir icke heller genom rättens bistånd rikare än han var, innan denna fick anledning att ingripa. Och den sociala trygghet, som är det egentliga resultatet av rättsväsendet, åtnjuter han icke i högre grad än alla andra, vilka blott indirekt märka den tysta makt, som det genom sin blotta tillvaro utövar.

Dessa grundsatser beteckna otvivelaktigt ett bestämt brott med gängse föreställningar om statens väsen och dess uppgifter. När man uppställer de gemensamma intressena, tagna i ovan angivna betydelse, såsom statsmaktens enda rättsenliga ändamal, så måste man emellertid vara på det klara med att detta innebär en oerhörd begränsning av statens makt och dess verksamhetsfält. Men skall man överhuvud sätta en gräns för dess ingripande, så måste man sätta den här. Motsatsen till de gemensamma in-tressena är de privata intressena, de individuellt avgränsade områdena för mitt och ditt, vilka staten bör respektera. Statens gränser gå där, varest den enskilde kan visa, att hans privata äganderätt börjar, och statens hela befattningstagande med de privata rättigheterna inskränker sig till att vara en reglering av dessa. Men denna statens reglering, vilken, om det är nödvändigt, måste ske med makt, är också alldeles outhärlig. Utan den skulle det trygga besittandet av de privata ägodelarna vara blott en illusion.

Denna avgränsande funktion, den mellan-individuella regleringen, är statens väsentliga uppgift. Här har den en verksamhet, som är väsensskild från såväl all individuell självverksamhet som all individuell hjälpverksamhet. Varje hjälpande ingripande utöver detta (som ju icke ger någon positiv hjälp) att såvitt möjligt betrygga det privata besittandet och tillse, att var och en far och behåller sitt, måste antingen bli personligt och i så fall partiskt eller också illusoriskt (om staten nämligen skulle kräva mera än som erfordras till egendomens beskyddande i den tron, att den kan at alla och envar ge en positiv förman). Ett tredje gives icke.

Utgår man från begreppet gemensamma värden i den ovan definierade betydelsen, så kan man såsom statens huvuduppgifter tills vidare fastställa följande fyra funktioner: 1) Inre rättsskydd, 2) yttre rättsskydd, 3) omsorgen om de omyndiga och 4) vidmakthållande av samfärdseln samt skapandet av betingelserna för densamma.

Dessa uppgifter måste helt enkelt uppfattas såsom fyra speciella sätt att utöva rättsskydd. I den mån de äro detta, i samma mån är också deras sanna karakter av gemensamma värden given. Att rättmätig egendom måste beskyddas mot såväl yttre som inre fiender, är utan vidare uppenbart²², liksom även att man, såvitt möjligt är, måste söka upprätthålla ett mellanfolkligt rättstillstånd. Omsorgen om de omyndiga är en offentlig uppgift, endast om den åsyftar att garantera, att deras rättmätiga egendom kommer dem fullt ut till godo.

Att betryggandet av samfärdseln och av betingelserna för denna också endast är en speciell användning av rättsprinciperna, är måhända icke alldeles lika uppenbart. Lat oss därför litet närmare undersöka detta! Det skulle kunna tänkas, att en grupp jordägare enade sig om att avspärra sina områden för all samfärdsel, måhända i avsikt att framtvunga ett oblygt vederlag för tillåtelsen att färdas över ägora. Är det i sa fall helt enkelt en fråga om nyttan, därest staten ingriper för att betrygga den allmänna samfärdseln, eller är det icke snarare ett rent rättsspörsmål? Grundar sig överhuvud statens rätt att exproprieras på något så enkelt som en beräkning av nyttan? Nej, rätten att färdas fritt ingår som en väsentlig del i äganderätten; varje försök att hindra medborgarna att komma i förbindelse med människorna i andra trakter eller att forsla ett föremål från en trakt till en annan är övergrepp. Det enda man kunde tveka om är den frågan, huruvida det kan betraktas såsom en för staten nödvändig och berättigad uppgift att gå längre än till expropriationen av de för samfärdseln nödvändiga områdena eller om man med andra ord skall anse, att även utförandet av själva anläggningarna hör till dess nödvändiga funktioner.

²² Till det inre skyddet av medborgarnas rättigheter räknar jag värden om de sanitära anordningarna, vattenledningarna, kloakledningarna osv. - Till rättsområdets försvar utåt kan man hänföra skyddet av kusterna, värnandet av landets areal mot naturkrafterna, regleringen av vattenloppen o. likn. Till omsorgen om den allmänna samfärdseln höra bl.a. sådana uppgifter som sörjandet för den allmänna belysningen, byggandet av broar, snöskotning, anläggandet av vissa hamnar, skötandet av fyrväsendet, uppsättandet av sjömärken o. dyl.

Vi ha sett, att det finnes gemensamma uppgifter, vilka med nödvändighet måste tillvaratagas av varje rättsstat, emedan de bilda grundvalen för ordningen i staten (oundgängliga eller nödvändiga, gemensamma uppgifter). Men skulle det icke också kunna finnas frivilliga, gemensamma uppgifter? Allt föreningsliv grundar sig väsentligen på frivilligt valda, gemensamma uppgifter, och varje medlem har vid sitt inträde i föreningen frivilligt åtagit sig att främja dess syften. Det kan ju nu tänkas, att det inom en stat finns uppgifter, vid vilkas utförande alla vilja - icke endast måste - vara samfällt verksamma. För att det härvid skall kunna bli tal om full frivillighet, måste det emellertid krävas enhällig anslutning, ty tillhör man redan staten, så finnes icke någon möjlighet att, såsom i fråga om en förening, välja mellan att träda in eller icke. Sedan kostnaderna för de nödvändiga statsutgifterna täckts med hjälp av de monopolavgifter, vilka i en rättsstat tillflyta statskassan, så tillhör överskottet samtliga medborgare, och det är då i varje fall teoretiskt tänkbart, att man - samfällt - enas om att använda en del härav till självtagna, gemensamma uppgifter²³ (frivilliga kollektivuppgifter). Ett vanligt majoritetsbeslut kan icke anses vara tillfyllest, när det gäller att utföra dylika uppgifter på ett med rättsstatens grundsatser överensstämmande sätt.

Grundlinjer till rättsstatens ekonomi:

För att vi skulle kunna använda oss av formeln "gemensam egendom får endast användas för gemensamma uppgifter", var det nödvändigt att framför allt klargöra vad som är gemensam egendom i etisk mening och vad som är privat egendom, och härtill har den föregående undersökningen givit oss de nödvändiga förutsättningarna.

Gemensam egendom är allt, som naturen skapat, varför det är det allmännas uppenbara rätt att utjämna den fördel, som uppstår genom att några enskilda få rätten att utnyttja dessa värden. Det är denna tanke, som, vad jorden beträffar, tagit sig uttryck i förslaget om jordröntans indragande till staten, även om detta endast är ett halvt steg i riktning mot tankens förverkligande. Det kan emellertid icke tillräckligt betonas, att denna utjämning principiellt skiljer sig från allt vad skatter heter, om man tar

²³ Såsom exempel på sådana kan man tänka sig hjälp till landsdelar, vilka hemsökts av ödeläggande naturkatastrofer, översvämningar, jordbävningar och liknande nationella olyckor, vilkas följder svårligen kunna mildras på försäkringsvägen. Här är ett område, vars uppgifter äro lämpade att omhändertagas av den nationella samkänslan, där den existerar.

ordet i dess sedvanliga betydelse, ty skatten går just ut på att beröva medborgaren något, som borde respekteras såsom hans rättmätiga egendom. Beskattningen är ett förfarande, varigenom statsmakten sätter sig över alla moraliska betänkligheter och direkt motverkar den anda, som borde råda i ett samhälle: respekten för skillnaden mellan mitt och ditt. Staten tillvärlar sig genom beskattningen ensamrätten att vända upp och ned på de moraliska begreppen och vållar genom sitt dåliga exempel en obeskrivlig demoralisation.

Genom beskattningen har staten fundamentalt och principiellt förnekat det ändamål, för vars skull staten är till och som består i att skydda var och en i besittningen av utbytet av hans arbete.²⁴

Indragandet av jordräntan är däremot i släkt med de avgifter, vilka måste erläggas såsom vederlag för vissa särskilda rättigheter, som av myndigheterna uttryckligen beviljas åt enskilda personer eller åt föreningar; ty jordbesittningen har genom den gängse lagstiftningen blivit²⁵ ett privilegium så gott som något annat. Därför är beteckningen "single tax" (engångsskatten), som många anhängare av denna princip använda vilseledande och borde helst undvikas.

Principiellt åsyftas nämligen icke införandet' av någon särskild skatt utan tvärtom, såvitt möjligt är, avskaffandet av alla skatter. Ordet "skyld" vilket i Danmark under de senare åren vunnit hävd (i sådana sammansättningar som "jordskyld" och "grundskyld"), uttrycker just vad det här gäller att framhäva.

Man kunde nu framställa följande frågor: Är det nödvändigt att utkräva hela jordräntan, och kunde man icke nöja sig med ett mindre belopp? Eller om, å andra sidan, de gemensamma uppgifterna skulle kräva mera än jordräntan kan täcka, vore det da icke berättigat att utdebitera ett ytterligare belopp såsom skatt?

Svaret på dessa frågor framgår av våra undersökningar om den etiska äganderätten. Samhället kan icke utan att förörätta många av sina medlemmar underlåta att indraga räntan i hela dess omfattning - ty även genom en partiell indragning skulle de, som sitta inne med de stora grundvärdena, nödvändigt förfördela de andra. Och endast till de

²⁴ L. F. Post: *Ethics of democracy*, 2. Ed. 1903.

²⁵ "Den privata äganderätt till jorden, som vi nu se erkänd i alla civiliserade länder har långsamt utvecklats ur det ursprungligen gemensamma besittandet och är av jämförelsevis sent datum." (E. de Laveleye: *Om äganderätten*.)

nödvändiga rättsändamålen bör den indragna summan kunna användas. Det, som eventuellt kan bli över, bör tilldelas samtliga medborgare såsom lika stora överskottsandelar. Endast med rättsordningens hjälp kan jordräntan indragas och komma alla till godo i lika grad; därför är det en given sak, att alla för rättsväsendet nödvändiga utgifter först måste uttagas ur denna fond. Först därpå har den enskilde något krav att göra gällande. Och på frågan vad myndigheterna ha att göra, därest räntebeloppet icke skulle räcka till, måste ges det svaret, att det skall räcka till; då för övrigt de gemensamma uppgifterna i rättsstaten blott äro få i jämförelse med den nuvarande statens utgifter, så är det otänkbart, att utgifterna icke skulle kunna till fullo erläggas av den naturliga grundfonden, jordräntan, som först och främst står till statens förfogande. Man har beräknat, att ett överskott så gott som säkert måste uppstå, vilket i så fall bör tillfalla alla medborgare i lika stora andelar. Arbetsinkomsterna måste under alla förhållanden förbli orörda och all beskattning därför vara förbjuden.

Vi skola icke närmare ingå på vilka de verksamheter äro, som varje statsmakt nödvändigt måste monopolisera, utan i stället fästa uppmärksamheten på, att även de särskilda fördelar, vilka härflyta ur de egentliga monopolen, måste tillföras statskassan med deras fulla belopp, ty även dessa värden äro samhällets gemensamma egendom.

De flesta av nutidens stater skaffa sig tillika inkomster genom förvärvsverksamhet av olika slag, såsom t.ex. genom att själva utnyttja sina domäner eller skogar eller genom att driva industriell verksamhet eller också genom att ha en del av kommunikationsväsendet om hand. Det medgives nu allmänt, att för drivandet av jordbruk är staten icke skickad, och det skulle säkerligen bättre överensstämma med statens uppgifter, om den sålde sina med jordbruk förenade egendomar än om den utarrenderade dem. I fråga om skogsskötsel o. dyl. gestaltar sig förhållandet måhända litet annorlunda, ty här göra sig de allmänna intressena mera gällande. Skogarna ha sin betydelse bl.a. såsom nationella skönhetsvärden och till följd av sin inverkan på hälsan och klimatet. Det kan emellertid sättas i fråga, om icke staten skulle kunna tillvarata dessa intressen fullt ut lika bra genom kontroll och fridlysning som genom att som ägare bedriva skogsbruk. Endast om det skulle visa sig vara av allmän betydelse att t.ex. utföra nya plante-ringar, bör staten själv taga initiativet; men motivet kan i varje fall härvid icke vara av finansiell art.

Trafikväsendets skötande är icke någon nödvändig uppgift för staten. Tvärtom tillförsäkras man de största ekonomiska fördelarna, den största

omsorgen om de resandes säkerhet och trevnad samt den bästa personalen, om det ligger i privata händer. Dessutom undgår man därigenom byråkratism och tjänstemannavälde, som på olika sätt tynga på stat och kommun. Den ledande principen måste städse vara, att det är statens sak att motivera all konkurrens från sin sida och varje ingripande i affärlivet, varje nytt initiativ och anställandet av varje ny tjänstemannakar med hänvisningen till att denna åtgärd är nödvändig såsom garanti för rättens genomförande på det ifrågakvarande området. Bevisbörden påvilar alltid staten gentemot de privata företagare, vilka erbjuda sig att utföra arbetet.

Myndigheterna böra blott förbehålla sig fullt vederlag för förmånen av att äga monopolen, vilken kan konstateras, sedan den privata sammanslutningen under en verksamhet, som i övrigt tillfredsställer det allmännas intressen, fått en passande inkomst på det i företaget insatta kapitalet.²⁶ Myndigheterna ha därför rätt att kontrollera driften och taxorna. Det bör förhindras, att trafikväsendet (liksom även post-, gas-, telefon- och telegrafverken) skötes så, att det pålägger allmänheten indirekta skatter. Principen måste vara den, att taxorna skola stå i ett lämpligt förhållande till prestationernas värde.

Den nuvarande statens ekonomi vilar i stor utsträckning på direkta skatter, och det lönar sig att undersöka, huruledes man brukar försvara dem i den så kallade finansvetenskapen. Det är i synnerhet tvenne teorier, som spelat huvudrollen, nämligen nyttighets- eller intresseteorin och tillgångs- eller offerteorin. Den förre stöder sig på den uppfattningen, att var och en skall betala i förhållande till den nytta, som han har av vad staten gör. Men för det första kan nyttan icke uppställas såsom princip för statens uppgifter, och för det andra torde det vara omöjligt att avgöra vilken särskild nytta de enskilda medborgarna ha av staten. Beskattningen efter tillgångar och förmåga har man i själva verket aldrig gjort sig besväret att motivera från etisk synpunkt. Utslagen i praktiken av denna teori utgöra också de starkaste uttrycken för den i det 19:e århundradet och alltjämt radande föreställningen, att ett demokratiskt flertals bestämmelser äro i alla avseenden höjda över kritik. Beskattningen efter tillgångar stöder sig uteslutande på den makt, som kräver densamma (man kan ju alltid vara i

²⁶ Trafikväsendet hör till de företag, vilka delvis kräva monopolisering. Varje expropriation måste motiveras med att den är absolut nödvändig; så kan det vara nödvändigt att expropriera jord för en viss järnvägslinje men däremot sällan för tvenne parallella linjer vid sidan av varandra.

stånd att arrangera denna beskattning på ett sådant sätt, att den kan samla flertalets röster) och på den omständigheten, att den är praktisk. Att taga från dem, som ha tillgångar, är praktiskt och populärt - för frågan, om det också är rättfärdigt, har man däremot icke intresserat sig. Tendensen röjer sig i de uttryck, som pläga användas; det talas ideligen om att "komma åt" den och den, liksom vore det statens uppgift att speja efter medborgarnas sårbara punkter för att kunna göra ett gott kap da och da. Konsekvent leder denna teori till den progressiva beskattningen, som är ett sällsynt tydligt exempel på godtycklighet, emedan man – vilken skala man än använder sig av - förgäves måste leta efter varje motivering för just den ifrågasatta höjningen.

De, som vilja plundra passagerarna i ett järnvägstag, äro i regel nog kloka att uppsöka en förstaklasskupé; och någon ädlare förebild än denna kan den progressiva beskattningen näppeligen berömma sig av att ha. Detsamma gäller om alla de andra tillämpningarna av principen beskattning efter tillgång: den skala, som bl.a. tar speciell hänsyn till de familjeförsörjare, som ha många barn (liksom hade man någon rätt att lata de andra plikta för det) eller som skiljer emellan om inkomsten härrör från arbete eller kapital osv. Alla kunna de betraktas såsom misslyckade försök att råda bot på en i och för sig orättfärdig princip: att genom maktspråk frångå medborgarna en del av deras rättmätiga egendom. Vi behöva icke närmare inga på en granskning av systemets av alla erkända skuggsida: den olidliga inblandning i och kontroll av privata förhållanden, vilken statsmakten måste utöva, och de falska angivelser, vilka medborgarna förledas att använda såsom självförsvar. Huruledes skattetrycket fördelar sig tyckes vara den fråga, som är föremål för nutidens största intresse; men i huru hög grad man under betraktelserna häröver famlar i blindo, torde framgå av ett yttrande, sådant som följande, vilket är hämtat ur ett nationalekonomiskt arbete²⁷; "Det kan bli en mycket vanskelig sak att avgöra huru skattetrycket fördelar sig i de konkreta fallen, och det är icke uteslutet, att ett osammanhängande system av skatter på inkomstkällorna, vilket såsom direkt beskattning skulle vara i hög grad orättfärdigt, dock till slut kan verka någorlunda jämnt." "Icke uteslutet"..., "någorlunda jämnt!" - på så pass lösa grundvalar baserar man sina beräkningar! Och med så svaga skäl skall den särskilda beskattningens erkända orättfärdighet försvaras!

²⁷ Cordt Trap: Grundrids af Finansvidenskabten, Kbhvn 1908.

Även arvsbatten är en kränkning av den privata äganderätten. Av vad slag den är, det framgår därav, att man till och med kunnat tänka sig möjligheten av att beskatta större gåvor för att hindra varje kringgående av arvsbattstiftningens bestämmelser.²⁸ Slika idéer visa varthän principen om statens allmakt slutligen leder. Den på alla skyddande omsvep blottade, råa och nakna tankegången är den, att arv och gåvor öka skattetillgångarna, varför man bör söka "komma åt" dem. Därför bör, menar man, även beskattningen av dem vara progressiv liksom inkomst- och förmögenhetsskatten.

Rättsstatens ställning till frågan om arv är för övrigt den, att all arvsrätt i betydelsen av rättighet för efterlevande bortfaller. Däremot kan varje myndig person genom testamente bortgiva sin kvarlatskap till vem han vill, försåvitt icke försörjningsplikten mot omyndiga barn därigenom kränkes. Rätten att fritt förfoga över det fulla utbytet av arbetet medför nämligen en oinskränkt rätt att giva och mottaga gåvor. Barnens äganderätt skall behandlas i ett senare kapitel.

Varje slag av konsumtionsavgifter är naturligtvis från rättssynpunkt något lika förkastligt som ovannämnda skatteformer. Varje privatperson har rätt att förvärva de artiklar, som han själv betalar, och staten äger icke någon befogenhet att på ett konstlat sätt höja priset genom att lägga en avgift på vissa varor. De så kallade "moraliska" argumenten, varmed man har velat försvara några av dessa skatter (t.ex. skatten på alkohol och tobak), är det bäst att hålla tyst med. Ty staten har icke någon rätt att spela förmyndare eller att blanda sig i förhållanden (den enskildes hygien o. dyl.), vilka endast beröra den enskilde själv och hans allra närmaste.

Vad tullen angår, sa måste precis samma synpunkt göra sig gällande. Därför är spörsmålet frihandel kontra tullskydd så oerhört enkelt från rättsstandpunkten. Man kan spara sig alla de vidlyftiga resonemangerna om det för staten eller samhället nyttiga med den ena eller den andra tullen, vare sig den är av finansiell eller av skyddande natur, ty man behöver blott fråga, om staten har rätt att pålägga befolkningen slika godtyckliga bördor, av vilka några till och med äro av en sa ondartad karaktär, att de direkt och på de andras bekostnad gynna vissa bestämda kretsar. För övrigt är hela tullproblemet ett storslaget bevis på huru vanskligt det är att argumentera med nyttighetsspörsmålet som utgångspunkt och huru omöjligt det är för statsmakten att stifta rättfärdiga lagar, om det är nyttan som dessa skola

²⁸ Redan nu, 1922, har danska riksdagen omsatt denna oblyga tanke i praktiken.

befrämja. Nu har man århundraden igenom debatterat denna sak fram och tillbaka, och alltjämt stå tvenne ungefär jämnstarka partier emot varandra, varav intetdera till dato varit i stånd att prestera ett avgörande bevis för sin åskådningens riktighet. Båda ha måst lata sig nöja med att behålla vart och ett sin subjektiva mening, och man har övertygat varandra med röstetal och makt men icke med argument. Tullstriderna komma att upphöra först den dag, da man inser, att det här är fråga om en rättskränkning från statens sida och om intet annat.

Fastighetsskatten påföres i allmänhet ägaren allt efter dennes förmåga att skaffa sig ekonomiskt utbyte, och den tager i regel icke hänsyn till om detta utbyte beror på jordens räntabilitet, inkomst av arbete eller av kapital. Enligt stränga rättsprinciper är det ensamt berättigat att indraga jordrönten; ju starkare man beskattar byggnader, förbättringar och liknande, desto mera avlägsnar man sig från det rättsenliga. Intill 1903 var i Danmark största delen av den direkta skatten ett slags grundskatt, beräknad efter jordens beskaffenhet. Men detta år avlöstes de äldre skatterna av en fastighetsskatt, som är en skatt på alla fasta egendomar i städerna och på landet i förhållande till deras hela värde. Detta betydde i etiskt avseende en absolut tillbakagång, emedan man nu i högre grad än förut beskattar rättmätigt vederlag för arbete och verksamhet.

Vill man rättfärdighet på detta område, så måste man vara på det klara med att det emellertid icke är tillräckligt att återvända till de gamla formerna av fastighetsskatten. Ty det är, såsom redan nämnts, överhuvud icke skatt staten skall pålägga utan en avgift för en bestämd förmån, ett återkrävande av det värde, som en särskild förmån representerar. Det gäller alltså att så noggrant som möjligt bestämma huru stort detta värde är. Att en person får fullt utbyte av det arbete, som han nedlägger på sin fastighet, vare sig han bygger hus eller han dränerar jorden, innebär icke något privilegium, ty detta utbyte är ett rättmätigt vederlag. Helt annorlunda förhåller det sig med jordens naturliga beskaffenhet och dess belägenhet, ty dessa ting har han icke själv ensam skapat. Därför gäller det att i främsta rummet vinna klarhet över storleken av det värde, som man nu vanligen kallar "det nakna jordvärdet".

Man har länge ställt sig skeptisk till tanken på en sådan värdering. Och själva begreppet det nakna jordvärdet har man behandlat såsom ett teoretiskt fantasifoster utan fäste i verkligheten. Emellertid rör sig det dagliga affärlivet ideligen med dessa värden, och malmedvetna värderingar av det egentliga jordvärdet ha företagits på åtskilliga ställen i

världen; man har även lyckats finna allt mera vetenskapliga bestämningsmetoder. För övrigt finnes det icke någon anledning att här närmare inga på sakens rent tekniska sida.²⁹

Naturligtvis ha talrika röster höjts mot tanken att lata en sådan avgift för jordvärdet plus betalningen för de uttryckligen beviljade monopolen utgöra statens viktigaste inkomstkällor. Man har t.ex. förnekat, att staten skulle ha rätt att indraga dessa värden utan att lämna ersättning at de nuvarande ägarna; i regel har man dock i sin kritik sammanblandat moraliska hänsyn med juridiska och andra. Men man kan icke moraliskt förargas över ett kränkande av äganderätten, när man med denna endast menar den juridiska, av staten sanktionerade äganderätten, ty det skulle vara mycket ologiskt. En moralisk diskussion kan föras endast på grundvalen av en enda uppfattning, nämligen den, som erkänner en moralisk utgångspunkt, dvs. att det finnes tvenne väsentligen olika slag av egendom, av vilka det ena, som utgöres av de genom arbete skapade värdena, i överensstämmelse med naturens rätt och moralens normer är sann egendom, medan det andra endast kan äga bestånd till följd av statens maktspråk, da det är en omotiverad, speciell förmån.

I ett danskt finansvetenskapligt arbete³⁰ läses följande "Inkomsterna av blott en enda skatt skulle aldrig räcka till för tackandet av nutidens oerhörda statsutgifter...". Härtill kunna tvenne ting anmärkas. Vid taxeringen 1916 beräknades Danmarks totala jordvärde till 3,684 miljoner kronor. 5 % härav utgöra över 184 miljoner kr. Vid taxeringen 1920 var det totala jordvärdet 4,647 miljoner kr. (därav på avgiftsfria arealer: 290 miljoner kr.), inalles alltså 4,357 miljoner i beskattningsbart eller rättare avgiftsskyldigt jordvärde. 5 % Jordränta på denna summa bli 217 miljoner kr. Vidare äro väl "nutidens oerhörda statsutgifter" icke någon oantastbar sannhet eller någon hejdlöst växande lavin, under vilken samhället skall lata begrava sig med armarna i kors. Slutet av det citerade uttrycket bör i rättsstaten ersättas med orden "de for statens funktioner nödvändiga utgifterna", vilket ger en helt annan syn på saken.

²⁹ En utförlig framställning av denna (av S. Berthelsen m.fl.) finnes i bilagorna till "Betænkning af den under 10. Maj 1910 nedsatte kommunale Skattekommission", Kbhvn 1913. Och en synnerligen kortfattad sådan i Axel Fraenckels *Økonomisk Frigørelse* (av K. J. Kristensen), Kbhvn 1920.

³⁰ Cordt Trap: Grundrids af Finansvidenskabten, Kbhvn 1908.

Offentliga lån måste betraktas såsom med rättsstatens idé oförenliga. Och de äro ej heller nödvändiga, ty da stat och kommun draga sig tillbaka från all industriell och därmed besläktad verksamhet, så komma icke några offentliga startkapital av någon betydighet att erfordras. Den huvudsakliga invändningen är dock, att det måste betraktas såsom omoraliskt att pantsätta de efterkommandes rättmätiga egendom och lata dem vara debitorer för fördelar, som man själv åtnjuter. Statslånen äro exempel på ett av de förflyktiganden av ansvarskänslan, vilka det moderna samhället är sa rikt på, ty givet är, att ett antal politiska ledare alls icke ha någon rätt att pålägga ett helt samhälle - och naturligtvis långt mindre kommande släkten - obegränsade förpliktelser. Skuld bör ju alltid grunda sig på ett genom kontrakt bestämt förhållande, men vilka äro här de, som erhållit bemyndigande att göra skulden, och vilka äro de, som underteckna skuldebrevet? I ett annat sammanhang skola vi skärskada begreppet "juridiska personer" och dess prekära ställning i en etisk samhällsordning. Här rör det sig om den fiktionen, som det är att lata ett obestämt antal personer vara skyldiga en inbillad person, "staten", vissa belopp, som av samvetlösa politiska ledare för länge sedan använts till ändamål, för vilka de tillfälligtvis intresserade sig. I det praktiska, dagliga livet betyder detta, att medborgarna måste i form av skatter erlægga stora räntebelopp till in- och utländskt storkapital och att statsmakten blir beroende av detta. I realiteten äro statslånen och de nuvarande skattesystemen tvenne i varandra intrasslade missgrepp, ty några statslån kunde överhuvud icke göras, om de icke hade statsmaktens utplundringsmonopol att stödja sig på; detta är den enda säkerhet som vara regeringar ha att erbjuda. På affärslivet inverka statslån på så sätt, att räntefoten hålles uppe till förmån för dem, som ha kapital till överlopps, men till skada for det produktiva samhället.

Om det är en obestriddig sanning, att regeringarna icke ha någon moralisk rätt att skuldsätta kommande släkten, vilka icke varit med om att bestämma om skuldens önskvärdhet, och vidare att slika "förpliktelser" icke äga det minste spår av kontraktsenlig karaktär, sa följer därav, att ett folk, när det vaknar till medvetande om denna sanning och skaffat sig organ för verklig självstyrelse, icke kan känna några förpliktelser gent emot kreditorer, som så pass lättsinnigt inlåtit sig på dylika tvivelaktiga affärer.

En av de viktigaste uppgifter, som en rättsstat har att lösa, är att ordna och upprätthålla ett ärligt penningväsen. Vill man ha ett slående exempel på huru den nuvarande staten missbrukar sin makt, så behöver man endast studera penningväsendets historia under dessa sista år. Vad som har skett är

i få ord det, att de europeiska ländernas regeringar i brottslig komplott med bankerna nekat att till deras nominella värde inlösa sedlarna, vilka ju måste anses vara fordringsbevis, och släppt en mängd nya, falska och värdefattiga sedlar ut i marknaden samt därigenom på ett synnerligen egenmäktigt sätt förryckt förhållandet mellan kreditorer och debitorer.

Men detta förhållande, att regeringarna direkt arbeta på att nedbryta aktningen och förtroendet för skrivna förpliktelser, torde vara det mest ödesdigra och omoraliska, som kan råda i ett land. Med rätta betecknar professor Eli F. Heckscher³¹ sådant som ren stöld från statens sida och framhåller nödvändigheten av att skapa stabilitet i penningvärdet, "varförutan all tanke på ett rättvist eller ekonomiskt drägligt ordnat samhälle ej är långt ifrån en omöjlighet. Att tala om fritt byte eller om den fria konkurrensens förmåga att tillgodose det allmänna intresset, när staten later dem, som utfäst sig att betala 100 kr., slippa undan med 29 eller 33, är endast det blodigaste hån. Men man kan aldrig upphöra att förundra sig över den likgiltighet, varmed dylikt betraktas ... Det är icke bekant, att en enda valstrid ännu vunnits eller förlorats på frågan om penningvärdets stabilitet, dvs. på frågan, om byten och avtal inför de maktlösa kontrahenternas ögon skola förvandlas till något helt annat än som avsågs vid deras tillkomst."

Det har föreslagits, att man för att uppnå solidare förhållanden skulle ställa sedel- och myntstocken i en viss relation till antingen jordens värde eller landets invånarantal. Man utgår nämligen därvid från att dessa faktorer äro en pålitlig måttstock på landets produktiva styrka. Om man fastställde ett bestämt förhållande mellan jordens värde eller folkmängden och den cirkulerande penningmängden, så skulle denna bestämmas automatiskt och icke som nu bliva avhängig av de politiska eller finansiella institutionernas förgottfinnande. Huvudsaken är emellertid, att staten genom sin bank ordnar penningväsendet så, att bankens omsättningsmedel städse garantera innehavarna de reella värden, som penningarna lyda på. Vilken värdemätare, som i framtiden skall användas (guld eller möjligtvis själva prisnivån) kommer förmodligen att endast kunna avgöras internationellt. Intäkterna vid sedelutställandet böra i sin helhet tillfalla statskassan.

³¹ Eli F. Heckscher: Gammal och ny ekonomisk liberalism, Sthlm 1921.

Straffrätten i belysning av vederlagsprincipen.

Den första uppgift, som en statsmakt har att lösa, är det inre rättsskyddet, vilket åsyftar att avgränsa de rättmätiga besittningsområdena och att tillförsäkra var och en hans egendom. Ville man följa denna princip ut i alla dess speciella tillämpningar och användningar på det praktiska livets område, så vore det nödvändigt icke endast att undersöka rättsinstitutionernas sammansättning, verkningssätt och uppgifter utan även att systematiskt genomgå hela den gällande lagstiftningen. Men i synnerhet den senare delen av denna uppgift skulle här bli för vidlyftig. Och dessutom finnes det stora delar av lagstiftningen, i fråga om vilka en sådan undersökning är mindre nödvändig, emedan det praktiska livets krav av sig själva ha en tendens att lägga förhållandena till rätta och att avväga intressena på ett sådant sätt, att de lagbestämmelser, som sedvanan utkristalliserar, bli uttryck för vad samlivet kräver och därför svårigen kunna avlägsna sig allt för långt från den etiska rätten. Detta kan exempelvis sägas vara fallet med en stor del av obligationsrättens bestämmelser, bestämmelserna om utfästelser och avtal, om kreditorer och debitorer, om skadeersättningar, och moträkningar, om köp och försäljningar, om borgen och kaution mm. Att dessa förhållanden ha en naturlig tendens att själva skapa traditioner och vedertagna bruk, omedelbart framgående ur det praktiska livets väsentliga krav, det kan man även se, om man lägger märke till den påfallande internationella överensstämmelsen mellan de olika ländernas obligationsrättsliga normer. Detta beror naturligtvis på att de intresserade här ställas ansikte mot ansikte med varandra och i stor utsträckning äro hänvisade till att taga saken i egen hand. Den vedertagna sedvanan kunde till följd härav blott bli sådan, att den i väsentliga punkter tillförsäkrade var och en vad honom tillkommer.

Helt annorlunda förhåller det sig däremot med straffrätten. På dennas område har statsmakten med sina särskilda intressen och syftemål sedan länge trängt sig emellan de tvenne parterna. Detta har förryckt förhållandet mellan den förorättade och förorättaren. Straffrättens bestämmelser ha därför lättare kunnat komma på avvägar än exempelvis obligationsrättens. Och när det, såsom i våra dagar, uppstått absurda teorier om statsmaktens väsen och uppgifter, så kan man vara viss på, att de skola troget avspegla sig i straffrätten.

Det kan historiskt påvisas³², att straffet i sin moderna gestalt är en jämförelsevis sen företeelse. Under äldsta tider fanns det icke någon användning för detsamma. Rättstvisterna medförde privat upprättelse, vilken ofta fastställdes genom ömsesidiga överenskommelser. För att dessa icke allt för ofta skulle stranda, visade det sig snart fördelaktigt att mellan de tvenne parterna inskjuta en fredsmäklare, som kunde vara behjälplig med värderingen. Men dennes roll var från första början uteslutande rådgivarens, och han hade icke någon myndighet att tvinga någon. Vid varje kränkning förbehöll sig den förorättade parten rättigheten att med makt framtvunga fullt vederlag för den tillfogade skadan och att vara medbestämmande vid fastställandet av skadans storlek. Ännu fanns icke någon statsmakt, som kunde taga avgörandet i sina händer ur de direkt intresserade parternas under föregivande av att det i själva verket var den, som blivit kränkt och därför borde avgöra saken. Staten är ju också en sent framträdande företeelse; på ifrågavarande stadium är den alltjämt tämligen vanmäktig; den fungerar endast emellanåt, i tider av krig, och den är blott då tåld. Men i och med att staten vinner fotfäste och makt, begynna rättsväsendet och rättsåskådningen att förändra karaktär. Knappt har statens representant fått ett finger med vid avgörandet av vad som skall vara rätt, förrän hänsynen till de stridande parterna komma i andra hand och statsmaktens egna intressen bli det första. I stället för fredsmäkling träder maktspråk, i stället för förlikningsförsök - ty något annat var en rättegång i forntiden icke - få vi domstolsbeslut. Och i stället för en genom överenskommelse bestämd skadeersättning till den förorättade få vi straff.

Och därmed har hela det utvecklingsförlopp begynt, vilket ännu näppeligen löpt linan ut och i vilket den ledande synpunkten är den, att det vid flertalet förbrytelser i själva verket är staten, som är den förorättade parten; förbrytaren är först och främst en orostiftare, olydig och trotsande statens makt. Därför gå åtgärderna mot brottet i främsta rummet ut på att med alla medel böja vederbörandes hjärta till lydnad och att om möjligt förebygga upprepningar. Huruvida medlen äro rättfärdiga eller ej frågar man icke efter - utan endast om de äro ändamålsenliga. Och i kraft av tidens slagord "humaniteten" tillvälla de straffande myndigheterna sig ett förmynderskap över förbrytaren, vilket gör honom fullständigt rättslös och utsätter honom för en godtycklig behandling, grundande sig på lösa förmodanden om hans karaktär och föregående levnadssätt. Fullständigt i

³² Jfr Sev. Christensen: *Naturlig ret.* Kap. 8.

skymundan träda däremot hänsynen till den förorättade parten, vilken man i grund och botten alls icke är benägen att tillerkänna någon som helst rätt. Till honom har straffet sällan något ärende; huruvida det i någon man mildrar den orätt han lidit, om han anser sig kunna förklara sig tillfreds med detsamma eller om han överhuvud fått någon upprättelse, därom frågas icke heller, ty han har helt och hållet skjutits åt sidan. Och än mera påfallande är det, att ej heller den brottslige kan få sin rätt; till dennes krav på att få lida ett rättvist straff tager man lika litet hänsyn. Även brottslingen borde dock vid domens avkunnande ha rätt att få en inblick i frågan med vilken objektiv måttstock man mäter hans förseelse. Men rätten härtill förvägras honom. Straffets hårdhet beror i hög grad på domarens eller fängvårdsmannens mer eller mindre subjektiva gottfinnande.

Inför dessa väsentliga motsatser mellan forntida och nutida sätt att se på en förbrytelse, vilka vi här fäst uppmärksamheten på, förblekna fullständigt motsättningarna mellan alla de olika straffteorier, på vilkas uppställande man under nyare tid övat uppfinningsförmågan. Den medelbara och den omedelbara avskräckningsteorin, preventionsteorin, självförsvarsteorin, varningsteorin, den moraliska förbättringsteorin och vad allt de heta, alla mötas de i strävandet att åsidosätta hänsynen till den förorättade och att göra statsmakten till den enda part, som har berättigade intressen att tillvarataga. Alla äro de utslag av det moderna svärmeriet för statsmaktens allmakt.

Gent emot dessa åskådningar kan man emellertid i anslutning till äldre tiders vida naturligare tänkesätt framställa en annan uppfattning, som gör hänsynen till upprättelsen eller det jämbördiga sonandet till huvudsaken i den reaktion, som en förbrytelse helt naturligt måste framkalla. Denna princip kräver, att när statens hjälp påkallas mot ett brott, får statsmakten icke egenmäktigt överskrida gränserna för uppgiften att tillse, att fullt vederlag presteras och att detta kommer rätta vederbörande till godo. Därigenom, men också endast därigenom, bliva alla parter rättmätiga intressen tillvaratagna, och statsmakten blir tvungen att hålla sig inom sina rätta gränser. Denna uppfattning behöver, såsom vi senare skola se, icke innebära, att de genom brottet ej direkt drabbades intressen, dvs. samhällets allmänna intressen, lämnas ur räkningen. Tvärtom går denna uppfattning ut på att erkänna varje krav på vederlag, därest dess berättigande kan påvisas.

Dessa tankar ha mött motstånd från den nyare kriminalistiska skolans anhängare, vilka i ett flertal skrifter ådagalagt, att de endast känna till ett slag av moral, nämligen välfärds-moralen. Om man genom de i det

föregående gjorda kritiska invändningar mot denna kommit under fund med vilken obegränsad användning av statens makt detta moralsystem är anlagt på att försvara, sa torde man förstå, att dessa kriminologer måste uppröras i det innersta av sin själ, när man vill inskränka deras straffmyndighet till blotta befogenheten att skipa rätt i stället för att öva välgörenhet mot brottslingarna i form av ett humant, pedagogiskt förmynderskap, som i realiteten är det mest obegränsade godtycke.³³

Vårt krav på att straffet i främsta rummet skall taga hänsyn till gärningen, åsyfta att sona denna och icke bestämmas av gärningsmannens speciella beskaffenhet, hans föregående liv o. dyl., rön, vilka för övrigt alltid äro behäftade med stor osäkerhet, ha emellertid ådragit oss beskyllningen, att vi skulle ha grävt upp den gamla vedergällningsteorin (i form av en hämndteori). Man kan eller vill icke se skillnaden mellan att kräva vederlag av en person och att tillfoga denne ont i avsikt att skada honom. Kan det då också kallas hämnd att i det privata livet kräva ersättning av t.ex. den, som slagit sönder en ruta i ens bostad?

Vad vi i fråga om straffrätten velat fastslå är ju endast följande. När någon förgått sig, skall han söka bota vad han gjort; vill vederbörande icke

³³ Givet är, att en på så svaga grunder stående moderiktning kan existera endast en kort tid, och man reagerar också redan nu kraftigt mot densamma. Den nyligen avlidne norske juristen Hagerup säger på tal härom: "Kan nu detta antagas vara det sista ordet i frågan? Jag tror det icke. Man kan icke lösrycka straffet ur dess sammanhäng med den brottsliga handlingen. Straffet förlorar fullständigt sammanhänget med våra etiska föreställningar, om det icke längre skall grunda sig på ett omdöme om de mänskliga handlingarnas olika värde." I samma riktning går ett uttalande av dr Walter Simons vid det ekumeniska mötet i Stockholm 1925: "På en punkt särskilt skulle enligt min mening den kristna kyrkan söka vinna inflytande över det statliga straffsystemet; det är i fråga om utvalet av de straffmetoder, med vilka man söker återställa den förlorade rättsordningen. Det bästa återställandet synes mig vara, när de skador, som en brottsling förorsakat, i möjligaste mån repareras. En människa, vars själ icke är fullständigt vanställd, har själv det djupa behovet att sona, när hon begått ett brott; hon känner, att det icke har varit en kedja av omständigheter utan hon själv som begått brottet, att ansvaret faller på henne, att gottgörelsen skall befria henne från skulden. Vem kan känna sig fri, så länge hans offer lider? Vid denna sida av problemet lägger staten för ringa vikt. Den genomdriver straffen men låter offret sörja för sig självt. I stället borde den framför allt sörja för att brottslingen genom arbete för sitt offer verkligen sonar sitt dåd, helst frivilligt men, om det är nödvändigt, tvingad till arbete i en anstalt. I ett sådant strävande skulle kyrkan, enligt vad jag tror, få på sin sida lika mycket vedergällningsjuristerna som psykologerna och sociologerna. Helt säkert är tankens genomförande mänskligt att döma svårt, men om vi äro övertygade om dess inre sanning, skall det icke visa sig vara omöjligt. Allt, vad man tror på, är möjligt."

frivilligt göra det, eller litar man icke på att han vill göra det frivilligt, så skall han tvingas att göra det, om nödvändigt är genom personligt, produktivt arbete. Och denna prestation skall ställas i ett bestämt förhållande såväl till vad han förbrutit som vem han förbrutit sig mot. Man kan vidare antaga, att om detta genomföres i praktiken, så torde det samtidigt utgöra en förträfflig "uppfostran" till socialt sinnelag, emedan han därigenom bibringas en förståelse för de sociala lagarna, vilken han förut saknat.

Huru långt detta skall i detalj genomföras, kan man icke utan särskilda erfarenheter avgöra; detta är också kriminalisternas sak. Man måste blott från rättsmoralens sida hävda att detta är den rättsprincip, som först och främst kräver efterlevnad, så långt möjligt är. Bedömer man en rättskränkning i enlighet med dess objektiva karaktär såsom en materiell värdeminskning och reaktionen, satt i förhållande till denna skada med hänsyn till dess positiva ersättningsvärde så har man inskjutit en gemensam nämnare. Och även om avvägningen i de enskilda fallen kan vara vansklig, så blir det dock här i regel en fråga om kvantiteter.

En helt annan sak är det, att det gives förbrytelser av en sådan art, att ekonomiskt vederlag till bestämda personer överhuvud mister all mening. Men rättsmoralen bygger icke heller uteslutande på materiell ersättning. Den ser djupare än så och är fullt på det klara med att alla övergrepp i sista hand drabba själslivet; många övergrepp äro också sådana, att upprättelse endast kan åstadkommas genom vederlagsprestationer av ett bestämt slag. Förolämpar man en vän, så kan man icke ge honom upprättelse genom att sända honom en viss summa penningar. Ett rån i en by på landet efterlämnar en själslig otrygghet i en sådan grad och omfattning, att enbart ekonomiskt vederlag här skulle vara meningslöst. Den av brottslingen framkallade rädslan och otrygghetskänslan kräver och rättfärdigar därför det medel, som ensamt är i stånd att upphäva dessa känslor, dvs. ett omedelbart internerande av förbrytaren.

Vad vi hävda är endast, att rättskränkningens ekonomiska sonande måste vara normalmetoden. Att böter äro ett ypperligt bestraffningsmedel i vissa för denna bestraffningsform lämpade fall, inses också av de flesta kriminalister.

Da böterna i många fall icke kunna omedelbart erläggas, så är det naturligtvis den närmaste utvägen att framtvunga betalningen av dem genom tvångsarbete, om möjligt i frihet, och att lägga beslag på en del av arbetslönen. Om däremot den som icke kan betala böterna och som icke

heller frivilligt vill låta avdraga dem från arbetslönen, skulle avtjäna dem genom tvångsarbete, så skulle därigenom snart sagt varje uppfordran att fortsätta avsonmandet bliva betydelselös, emedan även en slö och dålig arbetare, som arbetar i frihet, med lätthet kan förtjäna mera till böternas inbetalande än som kan vinnas genom det arbete, som en tvångsanstalt kan skaffa och som alltid måste bli mycket dåligt betalt.

En annan sak, är att ett övergrepp icke alltid kan anses sonat endast därigenom att den rent materiella balansen åter-upprättas och att man exempelvis vid en stöld inskränker sig till att låta tjuven ersätta det stulna beloppet. För brottets fullständiga sonande kräves också, att den förorättade får upprättelse för vad han psykiskt lidit genom övergreppet (i form av ångest, otrygghet, förödmjukelse, fattigdom), och för så vitt detta i något avseende kan ske genom materiell ersättning, kan man i bötesstraffet skilja mellan tvenne faktorer, å ena sidan den rent materiella ersättningen och å andra sidan sonandet av övergreppets psykiska olägenheter. Och medan det annars torde vara riktigt att låta böternas storlek stå i förhållande endast till övergreppets omfattning, kan det med avseende på den senare faktorn vara fråga om att även låta den skyldiges personliga förhållanden tagas med i betraktande.

All upprättelse är nämligen i grund och botten av själslig art. Men liksom förluster och övergrepp, vilka också i sista hand äro av själslig natur, kunna åvägabringas på de mest olika sätt, så kunna också de åtgärder, varigenom själslivets jämvikt återställes och upprättelse beredes, variera på många skilda sätt.

Det finns en hel del förseelser, som måste betraktas från denna synpunkt, nämligen alla de våldsgärningar och förbrytelser, vilka sätta sinnena i oro i vida kretsar och så att säga skrämma upp hela samhället. Utom de omedelbart drabbade, vilka ha krav på upprättelse enligt ovan angivna regler, finns det i sådana fall ett mycket stort antal, som blivit störda i sitt själsliga lugn. Att materiellt vederlag skulle lämnas för denna allmänna rädsla, kan ju icke tänkas. Men även om materiella medel i rikt mått skulle kunna anskaffas, så vore detta dock icke tillfyllestgörande, *ty oro och ångest äro själsliga lidanden, vilka kräva motvikt av själslig art.* Vi nödgas således medgiva, att det finnes fall, då det icke är nog med att materiella värden ersättas och då det kan vara rättsenligt, att staten gent emot orostiftaren tillgriper medel av särskilt slag, vilka ha den åsyftade verkan på de själsliga lidanden, som förvållats - ty den själsliga jämviktens återupprättande åsyftas av alla rättsordningens verkningssmedel. Frukta

kräver ju i regel omedelbart skydd mot faran, och den rubbade trygghetskänslan kan fordra kvalitativt ändrade förhållningsregler för trygghetens återställande.

Spörsmålet i vilken utsträckning arbete såsom straff kan användas utanför fängelserna är av rent praktisk art. Man har redan vunnit vidsträckt erfarenhet på detta område.

I Danmark ha sedan 1899 straffångar arbetat utanför anstalterna med planterande av skog och framskaffande av mägerl. Fångarnas uppförande har varit gott och arbetsutbytet likaså.³⁴ Albert Dam uppger i "Gads danske Magasin" 1913, att omkring 1 000 danska straffångar kunna anses lämpade för att genom arbete avtjäna sitt straff. De skulle kunna användas i statens tjänst i och för odlingsarbete och byggandet av järnvägar. "Man skulle möjligen kunna åstadkomma ett korrektionssystem, stående på egen ekonomisk basis." Vidare anmärker han, att straffanstalterna synas kunna uppfostra "goda fångar", endast i den mån de beröva dem den karaktärsstyrka, som är nödvändig, för att de skola kunna leva ett hederligt liv i frihet.

År 1914 infördes i Danmark ackordbetalning till fångarna för vad de utföra utöver det föreskrivna arbetet. Men varför värderas deras arbete lägre än andras? I Sing-Sing-fängelset i Förenta staterna betalas *full lön*, och fångarna måste av denna erlægga betalning för sitt underhåll.

Goll, som studerat förhållandena på nära håll, meddelar, att arbetet intresserade fångarna mycket och icke minst emedan de insåg, att de gagnade landet och "därigenom på det vackraste sätt gottgjorde något av den skada, som de genom sitt förvållande åstadkommit". Personer, i fråga om vilka alla föregående straff och korrektionsmetoder visat sig vara resultatlösa, ha åter blivit hederliga människor.

Det i dessa erfarenheter glädjande är utsikten att en gång kunna ytterligare öppna fängelsedörrarna. Man börjar inse, att frihetsförlusten egentligen endast är av underordnad betydelse såsom medel att framtvunga avtjänandet av straffet. "Kan detta försiggå utan förlust av friheten, så desto bättre, försöket bör snarare göras för ofta än för sällan", skriver Goll. En del fångar kommer det väl alltid att finnas, vilka icke kunna arbeta ute på egen hand utan endast under uppsikt. Möjligen skulle man också kunna använda

³⁴ Dessa verksamheter ha år efter år utvidgats (med torvfabrikation 1917, skogsarbete m.m.). Vidare har man föreslagit upprättandet av en ny koloni under ledning av "Hedeselskabet" omfattande 2,000 tunnland mark 1½ mil söder om Skive.

sig av pålitliga människors löfte att kontrollera, att vederbörande göra sin skyldighet.

Om en teoretiker plötsligt framträdde och förklarade: Jag tror att det byggts tillräckligt med fängelser i detta land och att vi icke behöva flera; tvärt om kunna vi stänga de flesta av dem, som vi redan ha; vi skola blott, när människor förbrutit sig, i stället för att inspärta dem i sysslolös ensamhet eller i fördärvligt sällskap låta dem arbeta, såvitt möjligt är under fria förhållanden, ute i livet, tillsamman med andra människor, så att de i stället för att bli mer eller mindre främmande för livets villkor kunna vidmakthålla sina sociala egenskaper och få dem stärkta - då skulle väl folk med rätta rycka på axlarna och förklara slikt tal för svärmeri. Nu, då det emellertid är praktiska fångvårdsmän, som själva gjort de erfarenheter, vilka vi ovan anfört, så kan det väl icke utan vidare avvisas såsom fantastiskt, i synnerhet om man tänker sig den tvungna värdeprestationen såsom en huvudsak vid framtidens behandling av brottslingarna.

Man kan emellertid icke låta sig nöja härmed. Rättsmedvetandet kräver, att ännu ett steg tages. Det är icke nog med att inse, att brottslingarna äro i stånd att producera värden; om rättfärdighetens fordringar skola tillfredsställas vid straffrättens praktiska tillämpning, så måste det även sörjas för *att dessa värden tillfalla den, som de tillkomma, d.v.s. den förorättade*. Och den brottslige skall uttryckligen veta, att hans prestation är till fördel just för den, som drabbats av hans övergrepp, och att den måste till sin omfattning motsvara den förlust som uppstått.

I föreningen av dessa tvenne tankar - kravet på att den brottslige skall avfordras en värdeprestation, vilken motsvarar hans övergrepp, och att den skall göras till förmån för den förorättade - ligger uppslaget till en framtida, rättsenlig normalbehandling av brottslingarna, vars riktlinjer otvivelaktigt måste ha följande utseende: Därest ersättning icke erbjudes frivilligt genom en överenskommelse mellan parterna - denna ersättning må sedan bestå av reda materiella värden eller utav resultaten av arbetsprestationer under så fria former som möjligt - skall ersättandet ske genom tvång i form av böter, som kunna indrivnas, eller genom tvångsarbete under olika förhållanden, från den mildaste kontroll till den starkaste (eventuellt i tvångsarbetsanstalter) allt efter som nödvändigheten kräver det. Enskildheterna i detta system kan naturligtvis endast praktiken utforma.

Det måste uttryckligen betonas, att detta tillvägagångssätt icke i främsta rummet tar sikte på den brottsliges karaktärsdaning. Dess huvudsakliga syfte är att skipa rätt mellan vederbörande parter. Men det skulle icke desto

mindre vara orimligt att icke fästa avseende vid dessa förhållningsreglers sannolika sidoinverkningar. Och man torde då lätt finna, att man svårigen skall kunna uppleta ett medel, som har större förutsättningar att påverka karaktären i social riktning. Ty det som sker är att brottslingen just ställes inför de sociala konsekvenserna i deras fulla evidens; har han förut förstått att kringgå dem, så hjälpa nu de straffet handhavande myndigheterna honom att fullt ut lära känna dem. Han får i sig inpräntat - varken genom förmaningar, predikningar eller barbariska medel utan genom livets eget oförglömliga språk - vilka betingelserna äro för att leva i samhället och vad det kostar, ja, just vad det kostar att bryta mot det sociala livets eviga lagar. Han blir icke som under den passiva sysslolösheten i fängelserna allt mera antisocial till karaktär och läggning och oförmögen att leva under fria förhållanden, utan han hålles i ständig kontakt med den stora levande sociala organismen samt kan få sin karaktär stärkt och förbättrad genom samvaron med rättänkande och arbetsamma medborgare. Var och en har en viss benägenhet att aklimatiseras; mycket beror på i vilken omgivning man placerar en människa, och det är icke någon fara för, att samhället icke i sin helhet skulle ha den sundhet, som är av nöden, för att det skall få bukt med den brottsliges tendenser utan att självt taga skada.

Och vad borgar i sista hand för förefintligheten av ett socialt sinnelag om icke just villigheten att uppfylla det sociala livets krav? Är denna icke ett vida tillförlitligare vittnesbörd om en karaktärsförändring än den ånger, de tecken på omvändelse och liknande sinnestillstånd, som fängelsepersonalen stundom har så brått med att konstatera?

Detta tillvägagångssätts företråde är icke, såsom man menat, att det är ett mycket kännbart straff - även om många säkerligen måste känna arbetsplikten såsom den blodigaste orätt; utan företrädet är helt enkelt, att den brottslige får på ett obönhörligt sätt erfara samhällets naturliga motstånd mot rättskränkningen.

Dessutom måste man betrakta det som ett avsevärt företråde, att det ständigt appelleras till hans fria vilja, så att han i viss mån själv är den som bestämmer huru pass fort han skall tjäna sig fri, och slutligen att han vid varje steg är medveten om och märker, att söl och slöhet är något, som straffar sig självt.

Då den ovan skisserade behandlingen av de brottsliga betraktas såsom en normalmetod, så anger ju själva denna beteckning, att det finns fall³⁵, då man måste mer eller mindre avvika från densamma (i användandet, icke i principen). Straffas upprepade fall strängare, så innebär detta således icke något brott mot principen. Den materiella värde ersättningen av det stulna måste visserligen förbli en och densamma, även om ett tillgrepp av liknande slag begåtts flera gånger förut, men kränkningen av trygghetskänslan växer i geometrisk proportion för varje upprepning, och detta är tillräckligt för att vid återfall rättfärdiga betydligt strängare straff. Och ständigt är det vad som har skett, som skall utgöra måttstocken för det rättfärdiga straffet, icke vad man kan frukta skall hända i framtiden.

Ungefär detsamma gäller i fråga om de för den allmänna säkerheten farliga förbrytarna. Det torde i överensstämmelse med hela vår tankegång böra anbefallas, att man i stället för att anställa de gängse betraktelserna över de för den allmänna säkerheten farliga förbrytarna, de farliga eller rent av oförbätterliga recidivisterna, uteslutande vänder sig mot själva brotten, mot handlingarna och icke mot personerna. Det kan för övrigt sättas i fråga, om en domstol överhuvud någonsin har rätt att avkunna domen "oförbätterlig recidivist", ty strängt taget har den endast med ett eller flera återfall att göra. Ingen får nämligen bliva rättslös, även om han gjort sig skyldig till aldrig så många förbrytelser; om han är oförbätterlig eller ej, kan erfarenheten icke avgöra, ty erfarenheten kan endast skåda tillbaka. Men ur det, som har skett, kan man aldrig draga några säkra slutsatser om vad som kan komma att inträffa när det är människornas själsliv som det är frågan om. Och även om man kunde detta, så är det ju icke sinnelaget som är dömandets föremål.

Detsamma gäller om dem, som hänföras under rubriken "farliga brottslingar". Detta är en beteckning för själsliga egenskaper, vilka göra sig gällande i mellanrummen mellan brotten och som därför i själva verket icke vidkomma domaren; de kunna i varje fall icke ge denne rätt att utmäta straffet alldeles godtyckligt. Det är icke för vad brottslingen varit under mellantiderna som han skall straffas. Stöder man sig på vederlagsteorin, så kan man därför aldrig finna några motiv för långa inspärningar såsom straff för smärre, ingrodda fel.

³⁵ Statistiken visar, att de egentligt "farliga" brottslingarna (våldsverkarna) utgöra högst 10 % av alla förbrytare. Brotten mot äganderätten utgöra inalles cirka 90 %.

Vad vi här ha att göra med är: vissa brott, som äro av den arten, att de utgöra kränkningar av den allmänna säkerhets-känslan. Dessa kräva utan tvivel att särskilt tagas i betraktande. Det finns våldshandlingar och liknande övergrepp, vilka äro av en så pass uppskrämmande natur, att man måste göra sig den frågan, om befolkningen i sin helhet kan känna sig fullt tillfreds med de förhållningsregler, vilka i det föregående angivits. Då såsom förut framhållits alla övergrepp i sista hand få själsliga följder, så måste den oro och ångest, vilka uppstå i samhället på grund av en våldsgärning, kräva läkemedel av ett särskilt slag. Den fruktan, som förbrytelsen framkallat, fordrar och rättfärdigar därför det medel, vilket ensamt kan upphäva densamma, d.v.s. brottslingens omedelbara internerande. Detta är emellertid icke något brott mot vår princip, då den just äsyftar själslig upprättelse och då för dess ernående måste användas de medel, vilka verkligen tjäna detta ändamål.

Principen om det rättmätiga vederlaget utesluter ingalunda allt individualiserande av den brottsliga handlingen och den efterföljande reaktionen på densamma, men denna reaktion måste vara rätt avvägd i förhållande till handlingen. Liksom de materiella värdena icke äro de enda som kunna skadas, så finns det också vid upprättelsen andra ting att räkna med, vilka, allt efter förbrytelsens växlande karaktär, kunna vara av mångahanda slag. Så kan det, när det visats vårdslöshet, vara skäl att använda straff av annat slag än vid handlingar, vilka bevisligen röja illasinnade avsikter. Upprättelsen skall också för alla vara så fullständig som möjligt; när det därför framför allt är frågan om en störd trygghetskänsla, torde såväl brottslingens isolerande som andra till trygghetens återställande bidragande medel (även i viss mån pedagogiska sådana) kunna försvaras - allt dock inom vissa av brottets art och betydelse bestämda gränser och under iakttagande av hänsyn till likheten inför lagen. Och om man därjämte även använder sig av medel, vilka kunna antagas tjänliga att omdana den för allmänheten farlige brottslingens karaktär, så sker detta icke till följd av humana eller pedagogiska skäl - för brottslingens egen skull - utan emedan detta utgör ett led i samhällets säkerhetsåtgärder.

Det torde således finnas en viss klass av förbrytelser, vilka nödvändigt måste straffas med inspärning. Även de brottslingar, som dömts härtill, böra emellertid sysselsättas med produktivt arbete, ty även de hava värden att ersätta, bland annat vad deras vistelse och förplägnad i fängelset kostar samhället. Utmätandet av fängelsetiden får självfallet icke vara godtyckligt

utan bör bestämmas med hänsyn till brottets oroande natur. Den ledande principen måste ständigt vara den, att brottslingen själv skall arbeta sig ut ur sin skuld; (uteslutande förebyggande och säkrande åtgärder anse vi berättigade, blott när det är frågan om abnorma brottslingar).

En brottslings skuld kan emellertid vara så stor, att denne av allt att döma aldrig kan bli den kvitt, varför med andra ord livstids straffarbete måste bli den rättmätiga följd. Skulle likväl en avkortning av strafftiden medgivas, så måste detta ske genom benådning. För dennas erhållande borde dock samtycke av den direkt förorättade vara ett villkor och dessutom - i fall brottet skrämt upp allmänheten - dennas samtycke, vilket möjligen skulle kunna meddelas av en folkvald jury.

Vad slutligen dödsstraffet angår, så har man trots sig finna, att strävandena för avskaffandet av detta strida mot vederlagsprincipen. Detta visar dock blott huru litet man kan eller vill förstå det centrala i denna princip.

Vi ha ovan visat, att kravet på vederlag varken sammanfaller med hämndbegäret eller med det primitiva sätt att värdera som går ut på att kräva öga för öga och liv för liv.

Ett mord innebär ofta en ekonomisk förlust för efterlevande som hade rättighet att åtnjuta hjälp av den dödade och det är uppenbart, att det finns större utsikter för att denna förlust skall bli ersatt, om brottslingen får leva och tvingas att genom utbytet av sitt arbete söka täcka förlusten än om ett dödsstraff verkställs.

Men vad som här framför allt intresserar oss är den frågan, om rättsmoralen kan anses förbjuda dödsstraffet.

Det kan icke råda något tvivel om att rättsmoralen måste gilla nödvärn inom vissa rimliga gränser. Den, som överfallas har rätt att skatta sitt liv lika högt som våldsverkarens och är han verklighan hotad till livet, så har han full rätt att skjuta ned sin motståndare. I forna tider, då överfall hörde till ordningen för dagen och då statsmakt och rättsinstitutioner voro jämförelsevis vanmäktiga, måste man i dödsstraffet se ett de svagares nödvärn. I våra dagar finns det emellertid icke någon anledning att anlägga denna synpunkt. Lagens arm når så långt, och staten har själv nått en sådan myndighet, att den är i stånd att vidtaga mått och steg, vilka tillfredsställa den allmänna trygghets- och säkerhetskänslan i lika hög grad som dödsstraffet, samtidigt med att den kan ge brottslingen större möjlighet att positivt sona sitt brott. Tänkans kan visserligen, att den förorättade eller dennes anhöriga hysa känslor av hämnd eller förbittring, vilka icke enligt

deras mening kunna genom detta tillvägagångssätt till fullo upphävas, men hänsyn till slika subjektiva faktorer kan rättsordningen icke taga. Ingen kan nämligen fordra, att domstolen skall uppträda såsom hans private hämnare. Skall rättsväsendet överhuvud vara en suverän faktor i staten, så kan man icke begära, att domaren skall kunna tillägna sig vars och ens subjektiva syn på den skadegörelse, som vissa andliga värden varit utsatta för. Domaren kan och bör icke underlåta att anvisa de medel till försoning, vilkas värde är allmänt erkänt och som överhuvud kunna tänkas åstadkomma upprättelse. Däremot kan han icke låta sitt beslut avgöras av vad den förorättade kan kräva såsom det enda villkoret för att vinna en upprättelse, som kan tillfredsställa hans personliga känslor i ett speciellt fall. Domstolen kan icke sondera alla personliga förhållanden utan måste till stor del räkna med genomsnittsvärden.

Det skall icke förnekas att det gives förluster, vilka omöjligt kunna ersättas med penningar; det finns förluster, vilka överhuvud icke alls kunna ersättas. Men konsekvensen härav är likväl icke, att ekonomiska värden äro fullständigt betydelselösa, ty det måste anses för givet, att de för var och en och i varje belägenhet äro av någon betydelse. Det skulle därför vara orimligt, om staten icke å den förorättades vägnar avkrävde brottslingen den ersättning, som det dock är möjligt att uppnå.

Därför står det fullständigt i överensstämmelse med vederlagsprincipen, rätt uppfattad, att dödsstraffet avlöses av ett - ända till livslångt - straffarbete, vars resultat tillfaller den drabbades anhöriga. Och det kan icke bevisas, att detta, objektivt sett, skulle vara ett mindre fullständigt sonande av brottet än det, som dödsstraffet medför.

Riktlinjer för statens verksamhet såsom rättsskydd i det privata livet och i näringslivet.

Frågan om kostnaderna för rättshjälp kan icke förbigås i en etisk undersökning av rättsinstitutionernas verksamhet. Så länge "nationen regeras i enlighet med en förvirrad, även i fråga om språket obegriplig lagbok", så länge måste juridisk hjälp vara nödvändig för alla, som råka in i ett rättsspörsmål. - Men vem skall betala denna hjälp?

Gratis rättshjälp har i Danmark under en följd av år lämnats åt obemedlade på filantropisk väg genom en förening. Den ger gratis råd och vägledning och uppträder såsom de rådsökandes saksförare men övertager icke bestridandet av de kostnader, som de rättsliga åtgärder, vilka eventuellt måste vidtagas, medföra. Men om de rådgivande juristerna icke kunna styra

om att processen blir kostnadsfri, så måste de ofta tillåda vederbörande att avstå från ett rättsligt grundat anspråk, och detta måste i längden försvaga förtroendet för rättsinstitutionerna.

Nu kan det frågas, om det skall betraktas som en filantropisk uppgift att förhjälpa folk till deras rätt. Är det en tillfredsställande ordning att blott obemedlade ha utsikt att uppnå rättshjälp utan kostnader och såsom en nådegåva ur en privat förenings hand? Kunna icke alla medborgare göra anspråk på kostnadsfri rättshjälp? Medgiver man att skyddandet av rätten hör till statens uppgifter och att det är den viktigaste av de få verkligt gemensamma uppgifter som finnas, så måste man också göra allt, för att denna uppgift icke skall försummas. Men ett verkligt effektivt skydd för rätten har man icke i en stat, som blott sörjer för de värsta brottslingarnas undanskaffande, utan endast ifall man även på alla civila områden har möjlighet att skaffa sig rätt och upprättelse utan kostnader.

I stället för filantropisk kostnadsfri rättshjälp åt obemedlade bör man av en rättsstat kunna *kräva kostnadsfri rättshjälp för alla*.

En mot förslaget om kostnadsfri rättshjälp för alla mycket vanlig invändning är den, att folk, om en sådan funnes, skulle missbruka densamma och besvära rättvisan med alla möjliga småsaker. Jämför man emellertid denna olägenhet, vilken man möjligen delvis skulle kunna undanröja, med den vida större, som består i att låta alla obemedlade passivt finna sig i rättskränkningarna på det civila området, så torde det icke vara förenat med några svårigheter att från etisk synpunkt fatta ett avgörande. Och det får icke heller förbises, att en stor del av de civila orättvisor, som nu begås, uppenbart ske i skydd av de nuvarande svårigheterna att göra sin rätt gällande. Otivvelaktigt skulle ett icke ringa antal av dem undgås, om man allmänt kunde utgå ifrån, att alla sådana övergrepp komme att ofelbart åtalas.

Kostnadsfri rättshjälp är ett av de få statsändamål, som måste ställa ökade krav på de offentliga medlen, men det är också det viktigaste av dem. I jämförelse med alla de utgifter, vilka i enlighet med vår teori om rättsstaten skulle bortfalla, bleve dock ökningen av kostnaderna för rättsvården av ringa betydelse.

Ett spørsmål, tillhörande de personliga rättigheternas område, är det om de så kallade ärekränkningarna, vilket icke kan finna sin slutgiltiga lösning, med mindre det skärskådas från synpunkten av vad som är individens rättmätiga själsliga egendom.

Till människans rättmätiga privata egendom höra nämligen icke endast de materiella värden, vilka hon genom arbete förvärvat, utan även hennes goda namn och rykte, om hon förskaffat sig detsamma på ärligt sätt till följd av egen förtjänst och det således icke grundar sig på bedrägeri eller misstag. Det är därför klart att en lagstiftning, som icke värnar lika mycket om dessa värden som om de materiella, endast torftigt tillfredsställer rättfärdighetens fordringar. (Gränsen mellan dessa tvenne värdeområden är för övrigt i viss mån flytande, då ju ett gott namn och rykte även representerar ett materiellt värde.)

Ett synnerligen intressant kapitel utgöra tryckfrihetsbrotten, till följd av den offentlighet och omfattning som dessa kränkningar erhålla. Här äro vi inne på ett område, där skyddandet av rätten är så obetydligt, att det kränkta rättsmedvetandet gång efter annan måst skaffa sig luft på egen hand. Kravet på ett effektivt skydd måste här gå ut på att alla injurier utan undantag straffas och ävenledes alla anspelningar (oavsett om de äro sanna eller ej), såvida de icke angå personer i ämbetsmannaställning, d.v.s. personer, vilka äro skyldiga allmänheten räkenskap för de förhållanden som klandrats. Men icke nog härmed: då alla privata förhållanden och allt, som hör samman med hem och familj, måste räknas till en människas privata egendomsområde, varifrån hon har full rätt att, om så erfordras, med makt utestänga varje påträngande person, så få dessa förhållanden överhuvud icke utan vederbörandes uttryckliga medgivande³⁶ göras till föremål för något som helst omnämnande, även om detta skulle vara av aldrig så välvillig art. Ty i annat fall kränkes äganderätten, och ingen kan för övrigt resa ett rättmätigt krav på att få veta något om dessa saker. Ingen kan heller på förhand veta huru pass obehagligt dylika meddelanden kunna inverka på vederbörande och vilken skada de även rent materiellt kunna åstadkomma.

Innebära då dessa synpunkter en maskerad, reaktionär uppfordran att inskränka tryckfriheten? Icke i minsta mån! Införandet av förebyggande åtgärder mot missbruk av tryckfriheten skulle aldrig kunna försvaras från vår rättsståndpunkt, och kritik får ej på förhand hindras. Men i gengäld måste också varje författare taga hela ansvaret för de följder, som offentliggörandet kan medföra. I fråga härom lämna emellertid lagarna åtskilligt övrigt att önska.

³⁶ Det är icke till fyllest att, som man menat, såsom privat tillhörighet betrakta endast de förhållanden, vilkas offentliggörande vederbörande kan *förmodas icke önska*.

Först och främst borde tidningarna ha publikationsskyldighet, d.v.s. varje angripen, omtalad eller kritiserad person borde ha rätt till beriktigande eller försvar i samma tidning. Ty visserligen tillhör en tidning aktieägarna, men dess omtalande av personliga förhållanden kan medföra kränkningar av vederbörandes rättssfär, och det bör därför finnas en utväg till erhållandet av befogad upprättelse; ingen annan än den omtalade personen kan heller veta, huru pass nödvändigt ett sådant rättande inlägg är, även om det endast skulle ha formen av en supplerande upplysning. Därför bör varje angrepp medföra rätt för den omtalade att fordra ett inlägg av samma storlek, tryckt med samma typer och infört på samma plats i tidningen som angriparens och helst även samma dag som dennes artikel. Härifrån bör dock undantagas strängt saklig kritik av alster, vilka uttryckligen vädja till allmänhetens dom; att denna dom då fälles är ju icke något övergrepp. Men så snart denna är personligt färgad eller innehåller uppenbara förvanskningar eller missförstånd av fakta, bör den omtalade ha rätt att få ett genmäle infört. Avgörandet av vilka dessa fall äro och vilka de icke äro kan möjligen underställas en jury med bistånd av litterärt sakkunniga personer.

Men dessutom borde det finnas möjlighet att få full ersättning för pressens övergrepp. Skall tryckfriheten fortfara att utan inskränkning äga bestånd, så måste offren för missbruk av densamma hållas skadeslösa på ett tillfredsställande sätt. Åtal bör först och främst offentliggöras i vederbörande tidning och på lika märkbart sätt som den åtalade artikeln eller notisen. Och därefter gäller det att skaffa allmänt erkännande åt den uppfattningen, att en icke-ekonomisk skada skall ersättas lika fullt ut som en ekonomisk.

Offentlig undersökning jämte åtal bör kunna äga rum på begäran av den förorättade, och staten bör tillse att proceduren äger rum utan några utgifter för denne.

För att komma åt de verkligt skyldiga är det nödvändigt att fullt ut använda sig av bestämmelserna om gärningsmannans ansvar och delaktighet. Både tidningens utgivare och redaktör skola, om de äro skilda personer, ställas till ansvar och artikelförfattaren likaså. Ingen skall kunna söka skydd bakom den andres rygg. Bulvanväsendet måste motarbetas, d.v.s. det tillvägagångssättet att en person, som är fullständigt "oskyldig" i fråga om tidningens innehåll, påtager sig ansvaret för detsamma. Och alla skyldiga böra broderligt dela kostnaderna och avtjäna straffet. Endast på detta sätt kan man minska risken för att vederbörande själv tar sig rätt.

Av ett väsentligt annat slag än dessa rättskränkningar, som gå ut över vissa bestämda personer, är en annan grupp, vars anstöttheter kunna gå ut över alla och envar och vilka man icke kan på förhand skydda sig mot. Vad jag här åsyftar är oaptitliga och oanständiga skildringar såväl i form av bilder, teater- och varieteföreställningar som beskrivningar i böcker och tidningar. Det i fråga om dessa ting otillåtliga beror på omöjligheten att hålla dem ifrån sig.

Behöves det överhuvud något försvar för rätten att skydda sig mot psykiska sjukdomsbaciller och alla de osmakliga företeelser, vilka via själslivet hota vår hälsa och vårt välbefinnande? Vi skydda oss med hjälp av lagar och förordningar mot allehanda fysiska faror och obehagligheter, outhärdligt buller, olidlig stank, förruttelse och sjukdomsbakterier, och vi skulle fortfara att ställa oss ovetande om att det finns minst lika många själsliga faror och angreppspunkter för underminerandet av hela vår organism? Nej, ty kan man finna sig i personliga inskränkningar, påbjudna av en hälsovårdsnämnd, för att hindra utbredningen av de epidemiska sjukdomar, som angripa kroppen, så bjuder logiken, att man lika oreserverat finner sig i förordningarna av en hälsovårdsnämnd i andliga ting, vilken skulle ha till uppgift att fastställa gränserna för huru långt det kan vara tillåtet att gå för dem, som ävlas att förpesta den andliga atmosfären.

Det spörsmål, som här beröres, är rätt och slätt frågan, huruvida man skall erkänna den praktiska betydelsen av sådana begrepp som själsliga övergrepp, själsliga sjukdomsspidare eller icke. Det finns estetiker, vilka tro sig kunna avfärda allt tal härom med en axelryckning, blott emedan man vid ett sådant resonemang måste stödja sig på moraliska argument. De utgå nämligen ifrån - och det kan någon gång förr hava funnits skäl att göra det - att moral är något, varom var och en kan ha sin egen mening. Men så lätt löses icke uppgiften vad framtiden beträffar, ty moral är redan nu något mera än blott och bart ett tema för salongskonversationer, och det måste ges ett bestämt svar på frågan, därest man överhuvud medger, att det finns övergrepp även på det andliga området. Och vill man förneka det berättigade i en parallell mellan fysiska och andliga övergrepp, så måste man först göra upp saken med psykologin.

Eller är det godtycket som man fruktar för? Men även sanitära förordningar för vårt fysiska väl möjliggöra vidtagandet av en hel del inskränkningar av vår rörelsefrihet, vilka kunna vara av rätt så godtycklig art; skola vi därför alldeles avskaffa dem? - Eller är det diagnosens

osäkerhet som väcker betänkligheter? Förnekas skall ingalunda, att avgörandet av vad som väsentligen är av en sådan beskaffenhet, att det måste förolämpa, såra och kränka varje sund människas känsloliv, hör till de vanskligaste företag, som man kan tänka sig, liksom också avgörandet av vad som å andra sidan måste betraktas såsom en sund om än övermåttan fördomsfri konstnärlig skapelse. Men avgörandet måste träffas, ty hellre något enstaka missgrepp än inkompetensförklaringen, att man står fullständigt maktlös gent emot allt slags andlig skadegörelse och förråande inflytande! Preventiv censur är emellertid icke rätta medlet; envar skall ha rätt att fritt yttra sig - under ansvar. Den praktiska lösningen torde vara en jury med konstnärliga rådgivare och med uppgiften att ställa åtminstone de värsta och otvivelaktigaste angriparna av den offentliga anständigheten till ansvar.

I det stora hela taget måste framhållas, att det torde komma att bli ett för rättsstaten utmärkande drag, att den vill genom ansvarslagstiftning i stället för genom förebyggande förbud verka på alla de områden, där bruk bevisligen icke sammanfaller med missbruk (med vilket ord här närmast förstås övergrepp mot medborgarna).

Dessa synpunkter finna sin fulla användning på det så omstridda alkoholspörsmålet. En ansvarslagstiftning kommer även här att obönhörligt drabba dem, vilka missbruka sin frihet på ett sätt, som bevisligen kränker andras rätt. Däremot kan rättsstaten icke under några omständigheter gå med på att inskränka en persons privata handlingsfrihet, förrän han visat sig missbruka densamma. Såsom redan i föregående kapitel vid undersökningen av straffrätten visats, vill rättsstaten icke straffa, förrän en förbrytelse föreligger. Ty kravet på ett motsatt förhållande angriper grundvalen för överhuvud allt fredligt samliv människor emellan; detta vilar nämligen just på den ömsesidiga respekten för den enskildes självstyrelse i fråga om hans privata angelägenheter, åskådningar, tro och dagliga levnadssätt. Tendensen att kräva lagar, vilka skära alla över en kam, såväl dem, som missbrukat sin frihet, som dem, vilka icke gjort det, våldsverkare såväl som fridsamma, är en av "välfärdsstatens" bittraste frukter. När förbudsivrarna argumentera: Då barnet redan drunknat, är det för sent att fylla igen brunnen, så missuppfatta de ordspråkets mening, ty denna är säkerligen icke, "att det är bättre att fylla igen alla brunnar och därigenom åstadkomma fullständig vattenbrist än att låta iståndsätta och kringbygga brunnen, så att ingen oförvarandes faller ned i den - och så för

övrigt passa bättre på barnen utan att hindra självansvariga vuxna tillträde till densamma".³⁷

Staten har lika litet på detta som på alla andra områden uppgiften att vara förmyndare för de vuxna medborgarna. Det är emellertid ett beklagligt sakförhållande, att nästan alla rörelser, som verka för goda och ädla kulturella ändamål, falla för frestelsen att anropa staten om maktmedel för att tvinga och tyrannisera medborgarna, när det förefaller som om sådana berättigade medel som upplysning och exempel leda för långsamt till målet. Staten har icke någon rätt och långt mindre någon plikt att hindra den enskilde att begå dumheter eller att skada sig själv. Och den har icke heller någon rätt att använda sig av tvång gent emot A, därför att B möjligen under alkoholens inflytande kan bli farlig för sina medmänniskor. B:s missbruk kan med andra ord icke rättfärdiga ett ingripande mot A:s oskadliga användande av alkohol.

Om alkoholens skadliga inflytande äro meningarna mycket delade. De vetenskapliga experiment, som gjorts på detta område, ha icke bevisat något som helst angående de små och medelstora dosernas absoluta skadlighet; och vad inflytandet på avkomman beträffar, så ha auktoriteterna på ärftlighetsforskningens område kommit till det resultatet, att det näppeligen kan bli tal om nedärvd degeneration såsom en följd av alkoholism. Det finns därför under sådana förhållanden icke någon hållpunkt för kravet på förebyggande åtgärder. Och man kan icke heller bortse från det olyckliga i att stifta lagar, som en hel del människor icke kunna finna det vara omoraliskt att överträda; slutligen kan det icke heller vara statens sak att försvaga den enskildes ansvarskänsla genom att avlägsna alla mänskliga frestelser.

Man stöter ofta på sammanställningen "alkohol och andra gifter", men detta är ett ytterst vilseledande jonglerande med ord, vare sig det är frågan om sådana ämnen som morfin och opium, vid vilkas användande bruket av dem såsom njutningsmedel är detsamma som ett missbruk, eller det gäller andra ämnen, vilka ofta användas vid mord och självmord.

Under det att således ett allmänt förbud saknar varje stöd av rättsmoralen, kan man däremot mycket väl sympatisera med tanken på individuellt förbud (genom domstolsbeslut). Ett sådant kan avkunnas, när missbruk och rättskränkningar ha förekommit eller när en person till följd av dryckenskap exempelvis försummar sina försörjningsplikter. I ett utkast

³⁷ Axel Dam i *Illustreret Tidende* 1921.

till den nya danska strafflagen heter det också: Har ett brott begåtts under inverkan av spirituösa drycker, så kan den brottslige vid domens avkunnande åläggas att under en viss tid (dock ej längre än 5 år) icke i offentliga lokaler förtära sådana drycker. Av detta åläggande skall det nödvändiga införas i "Polisunderrättelser". Och polisen kan ålägga personalen i dylika lokaler att icke utskänka, sälja eller utdela sprit till en sådan person.

Kan hos en notorisk brottsling konstateras, att alkoholism förorsakat hans brott, så är det berättigat att domstolen träffar bestämmelser av särskilt slag, t.ex. beslutar internering på ett alkoholisthem i förening med arbetsplikt. Däremot är det obestridligen ett övergrepp, om samhället tillåter sig att ingripa mot vanedrinkaren utan hänsyn till om denne förbrutit sig eller icke (såsom i vissa schweiziska kantonen är fallet). Endast om han faller fattigvården till last eller försummar sin försörjningsplikt, bör han intagas på en sådan anstalt.

Vad så den akuta alkoholismen (det vanliga ruset) beträffar, så har det varit i hög grad stötande för rättsmedvetandet, att man på många håll låtit den verka såsom en förmildrande, ja, rent av straffet minskande omständighet. Att låta den dödfulle bliva fri från straff, såsom en och annan föreslagit, är fullständigt oförsvarligt, ty han bär i alla fall ansvaret för att han försatt sig i detta tillstånd.

Vad här har sagts om det direkta förbudet gäller i lika hög grad förbudets alla maskerade former, beskattningar, ransoneringar o. dyl. Det osympatiska med dem är dessutom, att till grund för dem i regel ligger en osmaklig och skenhelig sammanblandning av moraliska och ekonomiska motiv. Det är förvånande att fria och myndiga människor finna sig i att styras av politiker, vilka förena föreställningen om demokrati med dylika för barnkammaren lämpade instruktioner.

På gränsen mellan det inåt och det utåt riktade skyddet för rätten och tillhörande båda dessa områden står hälsovårdsväsendet. Det kan icke betraktas såsom något övergrepp från statens sida, om den föreskriver vissa nödvändiga inskränkningar i rörelsefriheten för att skydda medborgarna mot smittobärande personer eller föremål. Allmänheten kan därför icke ha något emot, att staten själv vidtager vissa karantänsanstalter och med hjälp av sakkunniga utfärdar och vidmakthåller föreskrifter mot smittosamma sjukdomar. I allas intresse ligger även att tillse, att olägenheten med dessa förhållningsregler icke överstiger de olägenheter som skola bekämpas, samt att de inskränkningar, som genom byggnadsstadgar och

hälsovårdsförordningar åläggas, verkligen kunna hygieniskt motiveras. Det får överhuvud icke glömmas, varken av läkarna eller av andra, att skälet till statens ingripande städse är skyddet mot övergrepp³⁸ och här speciellt mot sådana angrepp på hälsan, vilka hota oss från andra personers sida eller genom deras tillhörigheter; det är därför olyckligt, om, såsom skett, ett medicinskt sällskap formulerar statens uppgift såsom den att meddela förhållningsregler till skydd för undersåtarnas hälsa i det stora hela taget; ty den enskilde måste i det hela taget tillvarata sin egen hälsa, annars skulle konsekvensen bli statsbestämmelser om allt möjligt: huru mycket man skall äta, huru länge man skall motionera dagligen o.s.v. Det enda, som härvidlag kan vara statens uppgift, är att avvärja de faror, som hota den ene från den andres sida, framför allt således övervakandet av de smittosamma sjukdomarnas begränsande.

I betraktande av vad som ovan angivits såsom statsmaktens uppgifter, kan det väl icke råda något som helst tvivel om dennas rätt att inskrida med tvångsmedel mot varje individ, som begår en lagöverträdelse. Men är det också dess plikt att själv inskrida vid alla sådana tillfällen?

I motsats till vad fallet är med den tyska straffprocesslagen, som står på legalitetsprincipens standpunkt, enär det föreskrives att åklagarmakten skall vara förpliktad att inskrida mot alla straffbara handlingar, såfram tillräckliga faktiska anledningar föreligga, råder både i dansk och norsk rätt opportunitetsprincipen, som fordrar offentligt initiativ, blott när ett offentligt intresse kräver det.

Denna frihet för den offentliga åklagarmakten att avgöra förbrytelsers åtalande skulle vara betänkelig, om det icke städse funnes möjlighet för den förorättade att eventuellt själv väcka åtal. Om nämligen åklagarmakten uraktlåter att väcka åtal, emedan den anser en handling icke straffbar eller otillräckligt bevisad, eller om den är försumlig eller av opportunitetsskäl

³⁸ Under denna synpunkt kunna vissa polisförordningar inrangeras, t.ex. de som gälla buller och illaluktande ämnen, medan åter andra, såsom föreskrifterna för samfärdseln, äro utslag av en det offentliga livets berättigade funktion: skyddandet av betingelserna för samfärdseln. Men allt för lätt glömmas dessa allmänna synpunkter, och allt för lätt får ämbetsmannagodtyckligheten för stort spelrum, såsom i flertalet danska städer, där människornas fria rörelse på gatorna är underkastad allt för många barnsliga inskränkningar. Överhuvud kunna förbud i en rättsstat försvaras endast i fråga om handlingar, som till följd av sin arts beskaffenhet medföra fara för den offentliga säkerheten och olägenheter för människornas fria kommunicerande med varandra. (Hit höra brandväsendets förordningar, byggnadsreglerna, bestämmelserna om explosiva ämnens förvarande, kontrollen av gifter och vissa polisbestämmelser för samfärdseln.)

missbrukar sin rätt, så skulle den förorättades intresse i själva verket vara prisgivet åt godtycket, därest han icke själv vore berättigad att föra saken inför rätta. I den österrikiska straffprocesslagen är denna princip klarast genomförd, enär här bestämt avstånd tages från den allmänna åklagarmaktens ensamrätt. När allmänne åklagaren nämligen förklarar sig icke vilja väcka åtal, så stadgas "subsidiärt, enskilt åtal", så att den förorättade eventuellt kan på egen hand fullfölja saken. Denna ordning är obestriddligen också den för rättssäkerheten mest betryggande.

Hagerup framhåller, att den enskilda åtalsrätten i den nya norska straffprocesslagen fått en något annan betydelse än i äldre rätt. I denna var den en historisk kvarleva från en period, då det enskilda åtalet var det principala, delvis till och med allenarådande. I straffprocesslagen framträder det subsidiära, enskilda åtalet väsentligen såsom ett korrektiv mot bristande energi och plikt känsla från åklagarmaktens sida, i vilket hänseende den verkar genom åtalsrättens blotta tillvaro, även om den skulle sällan eller aldrig användas. Intager man denna ståndpunkt, så kan det emellertid sättas i fråga, om nämnda hänsyn icke konsekvent kräver, att den subsidiära åtalsrätten såsom i England blir en allmän medborgerlig rätt (så kallad *actio popularis*) och icke endast begränsas till målsägaren, emedan i så fall den eftersträfvade rättssäkerheten i själva verket måste utebliva vid en hel del förbrytelser, alldenstund icke någon särskilt förorättad kan påvisas.

För de mål, som anhängiggöras av den offentliga åklagarmyndigheten, har under tidernas lopp utvecklats ett säreget förfaringsätt, kriminalprocessen. Tidigare förhöll det sig icke på detta sätt; då fanns det nämligen blott en processart. Man börjar nu även bland juristerna inse, att detta skarpa särskiljande, som nu för tiden är så påfallande, delvis är konstlat. "Nu är det visserligen sant", skriver H. Munch-Petersen, "att motsättningen mellan dessa tvenne förgreningar av rättsväsendet icke i och för sig är så skarp som den efter hand blivit i exempelvis vårt nuvarande processystem, enligt vilket civilprocessen förklarats för en parternas rent privata sak och blott kriminalprocessen betraktas såsom en egentlig samhällssak. Det kan emellertid naturligtvis icke heller i fråga om civila angelägenheter vara alldeles likgiltigt för samhället, om rättfärdighetens krav tillfredsställas vid behandlingen av dem eller icke, och omvänt är ju i brottmål det privata intresset på det allra kraftigaste representerat genom den tilltalades person. Nutidens reformsträvanden på detta område åsyfta därför i viss mån att åter närma de tvenne processarterna till varandra, att åter 'böje det skilte sammen'."

En skillnad kommer det naturligtvis alltid att vara och förbli med hänsyn till den omfattning, i vilken samhällsintresset är engagerat, och tar man de extrema fallen i betraktande, så kan man självfallet uppvisa förseelser av mycket olika art, vilka kunna berättiga statsmakten att använda sig av synnerligen olikartade tillvägagångssätt. Att på förhand genom en definition karakterisera dem som skulle kräva en särskild kriminalprocess har emellertid visat sig vara en vansklig sak. När man t.ex. bestämmer dem såsom sådana, som kränka den allmänna rättsordningen eller hota "allas säkerhet", så måste det medgivas, att allt detta finnes även hos de "privata förbrytelseerna"; men vad dem angår, litar man på att den privata personen är så pass intresserad i saken, att han icke skall utebliva med ett åtal samt att allas säkerhet är tillgodosedd genom denna anordning. Det är således knappast möjligt att komma utöver ett relativt bestämmande, och man kan då säga, att det gives förseelser, vilka i alldeles övervägande grad måste betraktas från synpunkten av den allmänna tryggheten och rättssäkerheten³⁹ medan det åter gives andra, vilka väsentligen hota vissa bestämda personers rätt. Och det är just vid fall av det förstnämnda slaget som den allmänna åklagarmakten måste anses ha obetingad skyldighet att inskrida eller - om den underlåter att göra det - i varje fall att stå redo till inskridande, sedan grundade krav därpå framställts från privata personers sida. Ty den allmänna åklagarmakten representerar det gemensamma intresset, och det är just detta, som i sådana fall kräver aktivt ingripande från statens sida, medan det däremot i fråga om de mera privata förbrytelseerna kan slå sig till ro med att rättssäkerheten upprätthålles av det privata intresset.

Vi skola nu söka bestämma statens förhållande till affärs- och näringslivet. Statsmaktens huvuduppgift är att skydda äganderätten i alla dess former. Men äganderätten till genom arbete alstrade ting har tvenne källor: ett ursprungligt förvärvande av ägodelar genom jämbördig prestation och ett härlett sådant genom byteshandel med ting, som äro rättmätig privat egendom. Om äganderätten skall fullt ut respekteras i ett land, kräves därför icke endast att staten skall avskaffa alla lagfästa hinder för utbetalandet av en jämbördig arbetslön utan även att näringslivet skall hållas fritt från alla hindrande och hämmande regeringsåtgärder. Näringslivets och handelns frihet är således helt enkelt att betrakta som

³⁹ Hit kunna räknas sådana överträdelser, som väcka offentlig förargelse eller gå ut på att skada offentlig egendom.

naturliga följder av äganderättens bestämmelser. Varje inskränkning i den fria och för alla lika tillgången till förvärvsarbete är i likhet med varje beskattning av in- eller utländska produkter ett direkt attentat mot den rättmätiga individuella egendomen. Vare sig man vill till försvar för sådana åtgärder åberopa sig på hänsynen till det allmännas väl, till den ena eller andra näringsgrenens uppblomstring, till de nationella förvärvsintressena eller rent av appellera till känslorna för den faderliga omsorgen om medborgarnas (eller rättare "undersåtarnas") kroppsliga och andliga välbefinnande, så kan man dock icke medelst något av dessa skäl bortförklara det uppenbara sakförhållandet, att det är medborgarnas privata egendom som man förgriper sig på.⁴⁰

Det är väsentligen fyra sätt, varpå en statsmakt kan missförstå sina uppgifter med avseende på näringslivet; antingen kan den söka fastställa priserna på vissa varor genom maktspråk, eller också kan den understödja vissa slag av verksamhet framför andra, eller också kan den uppdraga konstlade gränser för den fria varuomsättningen, och slutligen kan den även själv driva aktiv affärsverksamhet. Alla dessa åtgärder äro mer eller mindre maskerade angrepp på den privata äganderätten. En fixering av priserna torde icke kunna undgå att medföra, att vissa enskilda måste finna sig i ett produkterna icke motsvarande vederlag, ty staten är icke i stånd att finna en varas rätta pris; det finnes icke någon annan värderingsman än själva den fria marknaden; en säljare måste också ha rätt att erhålla det vederlag, som man av egen fri vilja vill giva honom. Och när priset på hans vara icke påverkats av någon monopolförmån, torde den absolut fria konkurrensen icke lätteligen tillåta upp-komsten av någon oblyg avans; den torde endast medföra, att varuomsättningen blir ett utbyte av arbetsmängder; var och en kan på så sätt få produkter i förhållande till sitt eget arbetes nytta, och penningarna representera då intet annat än arbete.

Erfarenheten har också ådagalagt, att alla försök att utifrån med makt beräkna köpares och säljares intressen ha strandat, ja, lett till katastrofer. Försöken under en hungersnöd i Milano att fastställa brödprisen ledde endast till att bönderna underlåto att sälja sin säd, och åtgärden ökade

⁴⁰ Därför bör man uppmärksamt följa tendensen i den nyare helgdagslag-stiftningen, vars bestämmelser under föregivande av humana motiv resultera i grova rättskränkningar, ty att de i stor utsträckning inskränka köp och försäljning vissa dagar, arbetskörlor, rakstugornas och fabrikenas arbete, offentliga möten och nöjestillställningar m.m. (men icke t.ex. mejeriernas drift - ty vilka äro här lagstiftarna?).

hungersnöden i stället för att motarbeta densamma. Av alldeles samma öde ha alla försök att förbjuda räntetagande eller att fastställa räntan drabbats.⁴¹

Statshjälp och hämmande åtgärder spela fortfarande en allt för stor roll. Men medan de senare, såväl de in- som utländska (konsumtionsavgifter, tullar o. dyl.), i vida kretsar av befolkningen redan gälla för vad de äro, nämligen ingrepp i äganderätten, alldenstund rätten till fri omsättning är en del av denna, så är man däremot benägen att ställa sig välvilligare till understöden. Och det låter ju också mycket vackrare, när det heter, att staten befordrar en eller annan verksamhet, än när det påstås, att den uppträder hämmande. Men man måste vara ovanligt kortsynt för att icke kunna inse, att det, som verkligen sker, i båda fallen är alldeles samma sak, och att fronten blott är vänd åt skilda håll. Den, som hämmar landets fruktkonsumtion genom att belägga den med tull, förhjälpfruktodlarna till en vinst, som icke står i naturligt förhållande till deras arbete; och detta sker genom en prisförfalskning, ty priset har på ett konstlat sätt drivits upp över den avgift, som man skulle behöva betala för varor av detta slag, därest marknaden vore fri. Och den, som befordrar en inhemsk lokomotivfabrikation genom att direkt eller indirekt betala lokomotiv för dyrt, hindrar folk att resa så billigt som det annars skulle låta sig göra.

Därför äro understöden alldeles lika ondartade och orättmätiga som hämningarna och hindren, alldenstund staten här kan hjälpa på ett håll endast genom att taga från ett annat; det är detta som det gäller att förstå, och därför bör statshjälpen av den allmänna uppfattningen ses och behandlas från precis samma synpunkt som de hämmande åtgärderna och icke betraktas med blidare ögon än dessa.

De, som äro principiella motståndare till tullskydd och indirekta skatter överhuvud, kunna därför logiskt sett svårligen vara anhängare av en politik, som låter statskassans medel, d.v.s. de medel, som alla medborgare ha lika andel i, användas till hjälp åt vissa begränsade verksamheter; ty en sådan hjälp måste alltid bli helt och hållet partisk, och dess motsvarighet är: förörrättande övergrepp gent emot andra.

⁴¹ Sådana erfarenheter som dessa tjäna till att ytterligare belysa otympligheten i alla statsåtgärder, som avse att befrämja det allmänna bästa eller det nyttiga; människan är nu en gång icke klokare än de sociala lagarna.

Man måste i hög grad förvåna sig över, att regeringarna både i Danmark och annorstädes skulle vara tvungna att under världskriget göra dessa gamla erfarenheter ännu en gång.

Kastar man en blick på budgeten⁴² så finner man att den är överflödande full på bestämmelser om understöd. I fråga om så gott som intet enda område ha våra politiker så mycken tro på de nationella företagens sundhet, att de våga låta dem stå på egna ben; de skola så gott som alla ett efter annat läggas i vadd och uppfödas med konstgjord näring. Om man kunde praktiskt tillämpa det tankeexperimentet (vilket för övrigt är alldeles omöjligt) att låta detta understöd fördelas rättvist, så skulle resultatet bli något alldeles avvita, nämligen först en insamling av penningar från landets alla invånare och därefter en fördelning av dem till större och mindre ekonomiska sammanslutningar, så att de på detta sätt återvände till de fickor, varifrån de kommit. Men något sådant skulle icke se ut som en politik för med förnuft utrustade varelser; ty den skulle vila på det fullständigt förryckta antagandet, att statskassan kan ge ut mera än som kommer in i densamma.

Nej, man måste, för att kunna göra saken begriplig, otvivelaktigt uppgiva hoppet om att finna några hederliga motiv. Den har helt enkelt sin grund i den rådande partipolitiken. Under de nuvarande partiförhållandena är det de talrikast representerade klasserna av befolkningen, som hoppas kunna på detta sätt få ett försprång i den tävlan om att tillskansa sig fördelar) vilken nu pågår och som efterhand kommer att skärpas, allt efter som även andra partier och de delar av befolkningen, som dessa representera, komma att delta. Snart skall man komma rusande från alla håll för att framställa anspråk, och resultatet kommer att bli en kapplöpning om att hinna först fram vid stormandet av statskassan, men även det, att de, som äro svagast representerade, falla offer för denna utplundring. Genom en dylik politik har man hamnat i nuvarande bedrövliga tillstånd, då den högsta statskonsten synes bestå i att vara mest högröstad med att framföra anspråken på tillgodoseende av privata syften⁴³ och då erfarna, ansvarskännande politiker för att kunna täcka bristerna i statskassan driva en skatte- och lånepolitik, vilken är så fantastiskt lättsinnig, att de, om de

⁴² Inkomst- och förmögenhetsskatten har i Danmark under åren 1912-21 ökat från 20 till 176 miljoner kr. (eller med cirka 800 %). Statsbudgetens ordinarie utgifter ha under samma tid stigit från 100 till 330 miljoner kr. (eller med 330 %).

⁴³ Som en enstaka ljuspunkt kan ett uttalande noteras, vilket på sin tid en själländsk lantmannaförening gjorde och som gick ut på att lantbruket var redo att avstå från flertalet av de anslag som i budgeten tilldelats detsamma, förutsatt att de andra näringsgrenarna gjorde på samma sätt.

handhaft egna, privata medel på ett sådant sätt, rätt snart blivit ställda under förmynderskap.

Bedrägeriet, som den godtrogna väljarkåren ännu icke upptäckt, ser i allmänhet ut på ungefär följande sätt: För att tillförsäkra sig om röster i sin valkrets måste politikern komma med bestickande löften om att tillgodose dennas intressen, om byggandet av järnvägar o. dyl. För att få penningar härtill tömmer han emellertid samtidigt valmännens fickor.

Även i den allmänna lagstiftningen måste handelns frihet till fullo respekteras. Ja, staten bör betraktas såsom den store garanten för denna handelsfrihet - men icke såsom något därutöver.

När man i Förenta staterna för att motarbeta trusternas utveckling till stater i staten förbjudit överenskommelser om priserna och bildandet av vissa sammanslutningar till konkurrenternas förintande, och när man vidare ansett sig kunna genom direkta förbud motverka illojal konkurrens och realisationer i avsikt att ruina konkurrenterna, så har man tydligen använt sig av en fullständigt felaktig metod, vilken dels gör oberättigat intrång på handelsfriheten och dels är alldeles ändamålslös. Detta tillvägagångssätt kommer otvivelaktigt att bereda vederbörande en missräkning och endast bli ett nytt exempel på huru litet som kan uträttas av en kortsynt, "välmenande" lagstiftning, som låter leda sig av känslor i stället för av sociala och etiska lagar.

Det är nämligen den rakt motsatta vägen man skall gå. *I stället tör att misstro den fria konkurrensen skall man tro ännu mera på den samma.* Man borde äntligen en gång - och för första gången i världshistorien - göra ett försök att låta den utveckla sig i fullständig frihet. Men så länge monopolen på naturvärdena äga bestånd, så länge existerar icke någon fri konkurrens, och därför har den heller aldrig fått lov att visa sina verkningar. Det är monopolvinsten som gör att varorna överbetalas och som alltså förrycker den enda naturliga konkurrens som borde finnas, konkurrensen mellan de i produkterna nedlagda arbetsprestationerna.

Trusterna ha kunnat införa en mängd arbetsbesparingar. Men ha dessa kommit konsumenterna till godo? Ingalunda. Om monopolen (på jorden, transportmedlen etc.) däremot icke existerade, så skulle konkurrensen snart tvinga trusterna att låta förbrukarna få del av fördelarna.

Det är icke sammanslutningarna i och för sig som man bör frukta, icke den omständigheten att administrationen förenklas och arbetskraft sparas, ty därigenom berövas ingen människa något henne tillhörigt, utan det är den oerhörda anhopningen av monopol fördelar som utgör faran.

Vi skola icke i likhet med socialdemokraterna önska, att denna makt måtte koncentrera sig allt mera, på det att staten må kunna med ett slag övertaga det hela, ty vi ha icke någon som helst garanti för att ett härskande flertal skulle missbruka den fruktansvärda ekonomiska makt, som överginge till detsamma, i mindre grad än trusternas nuvarande ledare. Att flytta makten från ett mindretal till ett flertal är icke i och för sig något framsteg på rättens område; utan det är tvärt om på förhand givet, att möjligheten för utövandet av ett fullständigt förtryck skulle bli långt större än nu, om såväl all ekonomisk som all politisk makt samlades i en enda brännpunkt. Det finns icke alls några garantier för skyddandet av individuell frihet och individuella rättigheter hos en regering, som icke ens teoretiskt respekterar dessa begrepp, ja, icke ens bemödat sig om att definiera dem.

Överhuvud kan rättsstaten, där det icke är frågan om nödvändiga monopol, varken helt eller delvis uppträda som arbetsgivare. Delvis kan den icke göra det, emedan den då uppträder som konkurrent till sina egna medlemmar och emedan dess konkurrens med nödvändighet måste bli ojämn, på grund av alla de hjälpkällor som den har till sitt förfogande. Om statsmakten helt övertog all verksamhet, så skulle denna konkurrens naturligtvis bortfalla, men statsmakten skulle då vara urståndsatt att avgöra vilken den rättvisa lönen är, d.v.s. den lön, som motsvarar produktens kvantitet och kvalitet. Denna kan icke fastställas genom statsmyndigheternas maktspråk, utan den bestämmes uteslutande genom tillgång och efterfrågan på den fria marknaden - väl att märka: den fullt fria marknaden, icke den vi nu ha. Men har marknaden satts ur spelet, så har därmed också måttstocken, den enda objektivt giltiga som finnes, försvunnit.

Nej, det rätta tillvägagångssättet mot trusterna måste vara att i ordens bokstavliga bemärkelse rycka undan marken under deras fötter. Vad kan återstå av petroleum- eller ståltrusternas oerhörda och fördärvbringande makt i det ögonblicket, då lagarnas verkställare i rättsstaten göra sin plikt och hävda allas lika rätt till de naturvärden, som trusterna lagt beslag på? Även tullskyddet har haft sin betydelse för trusterna genom att motverka konkurrensen från motsvarande utländska produkter. Men denna betydelse har icke varit särdeles stor, och i varje fall är den nu så pass underordnad, att Rockefeller har kunnat förklara, att hans trusts nuvarande utveckling mycket väl medger ett avlägsnande av skyddstullen; privilegiet att äga naturvärdena är skydd nog.

Trusterna kunna således icke betraktas såsom toppunkten av en normal, industriell utveckling, som man blott låter löpa linan ut. Tvärtom utgör deras orsak, det lagskyddade monopolbildandet, det väsentliga hindret för en normal industriell utveckling, på grund av att det utestänger konkurrensen. Och har man sett, att det onda endast har sin grund i okloka åtgärder och orättfärdiga lagar, så vet man också medlet mot detsamma. Konkurrensen har icke någon naturlig tendens att upphäva sig själv, utan den upphäves endast när människorna göra sitt till med hjälp av monopol.

Statens förhållande till aktiebolagen föranleder en allmän undersökning av föreningsrätten.

Att sluta sig samman med andra i och för tillvaratagandet av gemensamma intressen är en av människans oförytterliga rättigheter. I rättsstaten, där flertalet av den nuvarande statens funktioner övertages av privata initiativ, kommer föreningsverksamheten att i stor utsträckning ersätta statens nuvarande verksamhetsformer, och det är därför av stor vikt att det råder klara föreställningar om föreningsrätten, dess omfattning och dess gränser.

Det viktigaste hithörande spørsmålet är frågan huru den enskildes ansvar skall uppfattas, när han går in i en förening. Ofta stöter man på den uppfattningen att man genom att vara delaktig i en handling endast är delvis ansvarig. Men denna uppfattning härleder sig från tillvägagångssättet vid praktiska, juridiska uppgörelser; från rättsmoralens synpunkt kan den icke motiveras. Ty den, som deltagar i en handling, väljer för sitt vidkommande hela handlingen och icke blott en del av densamma. Och lika litet som handlingens resultat låter dela sig (exempelvis Cæsars mord), lika litet kan den enskilde deltagaren hävda att icke hela skulden faller på honom - även om den tillika faller på andra. Och även om juristerna kunna fördela ett uppfostringsbidrag på flera fäder, så måste dock varje särskild "deltagare" i företaget känna sig fullt moraliskt ansvarig (något som han för övrigt knappast kan undgå att göra, därest de andra t.ex. försvinna). Detta vad förhållandet till andra angår. Men man kan icke heller såsom deltagare i handlingar, vilka kränka andras rätt, stycka sin person i flera delar och draga sig tillbaka bakom en av dessa, som ensam är ansvarig. Detta strider tydligen mot ansvarighetens väsen, ty ansvaret för en handling visar alltid tillbaka till en hel individs fulla valfrihet. Och man kan icke heller göra döda ting, ekonomiska värden, begränsade kapitaltillskott till självständiga centra för sådan ansvarighet, även om lagarna aldrig så mycket försöka inblåsa en livets ande i dylika "juridiska personer". Slika fiktioner

godkänner moralen icke; i en rättsstat kan man icke, när ett mot rätten stridande övergrepp begåtts, låta sig nöja med att bli presenterad för en mekanisk docka.

Om A, B och C ingå komplott om att överfalla D och var och en satsar en summa i detta syfte (tecknar en aktie i företaget, skulle man kunna säga), kan man då finna det i sin ordning, att - om de ställas till ansvar - de sammansvurna peka på de satsade summorna, även om "driftkostnaderna" skulle hava slukat dem? Nej, naturligtvis icke! Men man finner det utan vidare i sin ordning, att aktiebolag, som inlåtit sig på tvivelaktiga spekulationer, göra konkurs och ruinera många människor och att bolagsbildarna lugnt söka skydd bakom sina aktier. Rättsmoraliskt sett äro dock dessa tvenne tillvägagångssätt så gott som likartade, ty i båda fallen rör det sig om skuld och rättmätig ersättning.

Det kan icke råda något tvivel om att man är inne på avvägar, när man använder "föreningsrätten" till att förflyktiga ansvaret för människornas handlingar. Varje slag av privata sammanslutningar måste i en rättsstat tåla följande begränsningar. För det första få de icke utveckla tendenser, som gå ut på att kränka någon enskilds rättmätiga intressen eller på en våldsam omstörtning av offentliga institutioner, vilka genomföra rättsprinciperna. För det andra måste medlemmarna i varje förening en för alla och alla för en vara fullt personligt ansvariga för de föreningens handlingar, som beröra tredje mans intressen. Och för det tredje få föreningar lika litet som enskilda personer gynnas på något sätt av de offentliga myndigheterna.

Med hänsyn till det första villkoret är det av vikt att fastslå, att icke någon får på något sätt utöva tvång för att förmå utomstående att inträda i en förening eller att rätta sig efter en förenings anvisningar. Överhuvud bör medlemskapet i en förening betraktas såsom ett fritt, kontraktensligt förhållande mellan tvenne parter, och de allmänna bestämmelserna om avtal böra gälla såsom normgivande för föreningar.

Medan strejkrätten är erkänd i alla civiliserade länder och bör vara det⁴⁴, har frågan om strejkvakter varit delvis omtvistad. Otvivelaktigt kan

⁴⁴ För offentligt anställda funktionärer existerar naturligtvis icke någon "strejkrätt". Staten förpliktar sig att ge dem, ofta stigande, lön, pension för dem själva eller deras änkor. De äro "fast" anställda och kunna icke avskedas utan att hava gjort sig skyldiga till graverande fel. Endast staten är bunden medan den anställde är fri. Skall denne nu ha rätt att tillsamman med sina tjänstekamrater bruka makt mot staten och stanna hela verket, tills förutsättningarna för hans kontrakt alltigenom ändrats i enlighet med hans önskningsar? Spelet är ojämnt, ty staten kan icke bryta sina förpliktelser, icke etablera lockout.

utställandet av sådana utgöra en avsevärd förolämpning mot utanför föreningen stående personer. Att den så kallade "skuggningen" är alldeles liktydig med förolämpningar och hot mot arbetsvilliga, skulle det vara rena tillgjordheten att förneka. Detsamma gäller om det så kallade "fredliga övertalandet" från strejkvakternas sida. I Amerika är till och med själva utställandet av strejkvakter olagligt, även om dessa icke visa tecken till hotfullt uppträdande. Däremot gick 1906 Trade Disputes Act i England med på att tillåta strejkvakter att icke blott meddela och mottaga faktiska upplysningar utan att även övertala andra att sluta sig till bojkotten.

Ett annat spørsmål är det som berör förhållandet mellan de kontraherande parterna själva och framför allt de fall, då det i kontrakten finns vissa bestämmelser, vilka måste stämpas såsom ogiltiga till följd av vissa egenskaper hos det som man gått in på. Att friheten att avsluta kontrakt bör förefinnas i så rikt mått som möjligt är en allmänt erkänd grundsats; men närmare eftertanke visar dock det betänkliga i att låta den vara alldeles obegränsad. Ty skulle t.ex. ett kontrakt, vars bestämmelser, om de uppfylldes, skulle leda till fullständigt slaveri för den ena parten, kunna anses giltigt? Skulle Shylocks krav på sitt "skålpund kött" kunna finna stöd hos någon domstol? Eller kan en religiös orden söka statens bistånd att hålla en nunna inspärrad på livstid, därför att hon frivilligt gått in därpå?

För det första kan rättsordningen naturligtvis icke försvara sådana avtal, som råka i strid med andras förut fastställda rättigheter. Men det måste dessutom medgivas, att det finnes vissa absolut oförytterliga rättigheter. Vi kunna kanske kortast definiera förhållandet sålunda, att en fordringsägare endast kan vinna rättsskydd för krav, vilka lämna vissa individuella livsvärden oberörda. Rättsskyddet har blott att göra med krav på mänskliga prestationer eller deras vederlag: det befattar sig endast med fördelningen av värden (begränsade prestationer eller föremål av socialt värde) mellan ägare; därmed handlar det i allas intresse; men för rättsordningen äro alla människor möjliga ägare, och den kan icke inlåta sig på att upphäva någon persons egenskap av ägare till förmån för någon annan, ty den anser personen och vad som utgör själva personligheten för ett värde av ett så

Lagstiftningen bör därför uttryckligen fastslå att maktutveckling med hjälp av arbetsinställelse icke kan tillåtas, när det gäller förhållandet till statsmakten eller sådana offentliga samhällsfunktioner, vilka drivas i kraft av offentligt monopol och med skyldighet att arbeta utan avbrott och där lockout alltså är utesluten. (Jfr *Ugens Tilskuer*, Bd. I, nr 28.)

säregt slag, att det icke kan jämföras med något annat och alltså icke heller medtagas vid någon vederlagsberäkning eller intagas i något kontrakt: Den kan således icke erkänna kontrakt, vilka upphäva en människas frihet, hennes kroppsliga okränkbarhet eller hennes ära.⁴⁵

I fråga om arbetsprestationer måste man fastslå, att ingen kan binda hela sin arbetskraft i det oändliga på annat sätt än att han kan frigöra sig i varje fall genom att lämna ekonomiskt vederlag. Det skall icke förmenas någon att sluta kontrakt, som medföra förlusten av personlig frihet eller av andra personliga värden, men motparten måste veta att det tjänar till ingenting att vända sig till staten med krav på att få dem uppfyllda. Och det bör vara straffbart att hindra någon att påkalla domstolarnas hjälp, därest man söker med tvång genomdriva uppfyllandet av dylika avtal. På likartat sätt måste man betrakta religiösa ordnars självpåtagna inskränkningar av friheten. Staten måste kontrollera att den, som avlagt löfte, städse har möjlighet att åter utträda, och den kan icke åt någon orden lämna rättsskydd för kontrakt av ett dylikt slag, medan den däremot självfallet måste respektera ett avhängighetsförhållande, som fullständigt frivilligt upprätthålles.

Av det föregående torde framgå, att försök att använda tvång mot medlemmarna av en förening blott i mycket ringa grad kan åtnjuta rättsligt skydd, och huvudsakligen måste det därvid vara frågan om föreningsförpliktelser av ekonomisk art. Några andra krav kunna i regel icke göra anspråk på offentligt stöd, även om de icke direkt leda till rättsstridigt tvång eller till övergrepp.⁴⁶ Man kan icke ge en förenings högsta bestämmande myndighet (exempelvis föreningsstämman) rätt att obetingat fastställa de enskilda medlemmarnas förpliktelser. Den bör således icke få utan vidare förrycka hela den kontraktsevenliga grundval, som fanns vid inträdet i föreningen. Den bör icke kunna få rubba det inbördes

⁴⁵ Det högsta en kreditor kan framställa krav på, därest en utlovad sak icke kan åstadkommas, är så stor materiell ersättning som vederbörande kan anskaffa, utan att han avhänder sig sina väsentliga egenskaper såsom rättssubjekt. I praktiken kan en beräkning av personens prestationsförmåga icke undvaras.

⁴⁶ Huruvida statens hjälp kan krävas till genomförandet av privata förenings straffbestämmelse: för den, som överträder föreningens stadgar eller beslut, är mer än tvivelaktigt, i synnerhet när något tvång gjort sig mer eller mindre gällande vid ingåendet i dessa föreningar. Riktigast torde det vara att åt föreningarna själva överlämna övervakandet av att gällande stadgar och beslut efterlevas, framför allt när det är frågan om speciella föreningsangelägenheter och icke om allmänna medborgersliga förseelser.

rättsförhållandet medlemmarna emellan till skada för en del av dem eller få öka medlemmarnas ekonomiska ansvar för föreningens skuld utöver det, som de enskilda medlemmarna åtog sig vid inträdet i föreningen, och ej heller få ändra bestämmelserna om medlemmarnas rätt till andel i föreningens förmögenhet och överskott eller beskära den vid utträdet. Det är därför nödvändigt, att alla föreningar noggrant formulera sitt syfte och sin verksamhet, så att det finns några hållpunkter för domstolarna, när dessa eventuellt skola skydda de enskilda medlemmarnas rättigheter.

Grundvalen för allt socialt förtroende är det personliga ansvaret. I nyare tid har det emellertid uppstått verksamhetsformer, inom vilka det personliga ansvaret förflyktigas. Det mest iögonfallande exemplet härpå är aktiebolaget, i vilket aktieägarna, som sitta inne med den högsta beslutande myndigheten, icke äro fullt personligt ansvariga för bolagets eventuella rättskränkningar utan endast ansvariga med sitt aktiebelopp. Detta är som sagt ett modernt fenomen; ursprungligen betraktades det som en självklar sak, att delägarna skulle vara fullt ansvariga.

Denna utveckling, (skriver professor V. Kruse i sitt arbete "Aktieselskaber og Andelsforeninger") som under de senaste "50 åren varit utomordentligt stor, innebär på grund av sitt förflyktigande av det personliga ansvaret en stor fara". Men spørgsmålet om huruledes lagstiftningen skall möta denna fara tar man överallt mycket försiktigt på.

Den germanska rätten kände ursprungligen icke till begreppet "juridisk person". Även vid sammanslutningar var det alltid de enskilda personerna som voro ägare och fullt förpliktade till ansvar för sammanslutningens skuld. Och ännu i nyare tid finns det länder, exempelvis England, där rättsutvecklingen blott motsträvt erkänner, att det kan bildas sammanslutningar, vilkas skuld och egendom är skild från de enskilda medlemmarnas.

Från rättsmoralens sida måste det emellertid betonas, att intet kan invändas mot ett begränsat ansvar i och för sig. Såväl för enskilda personer som för föreningar måste det vara tillåtet att i kontrakt förbehålla sig att vara ekonomiskt ansvariga endast intill en bestämd gräns. Att neka dem rätten härtill skulle vara ett kännbart ingrepp i friheten att sluta kontrakt. Ett kontrakt bör t.ex. kunna avfattas så att låntagaren icke åtager sig skyldigheten att täcka långivarens risk utöver ett överenskommet belopp, och från rättsmoralens ståndpunkt kan det icke fordras mera än att utfästelsen hålles i hela dess omfattning.

Väsentligt annorlunda förhåller det sig med rättskränkande handlingar från bolags sida. Ett exempel härpå är följande. För några år sedan meddelade en bank i Köpenhamn falska upplysningar om sin ställning för att skaffa sig kredit; alltså överlagt bedrägeri. Men när banken gjorde bankrutt, blevo icke aktieägarna ställda till ansvar för dessa bedrägerier. Visserligen blev direktören straffad - men ersättningskravet, vad blev det av det? Genom en allmosa från statens sida hjälptes åter affärerna upp, medan aktieägarna naturligtvis bort vara de, som övertagit det fulla ansvaret och täckt skadan.

Av rättskränkande natur äro vidare sådana handlingar som framställandet av hälsovådliga näringsmedel, användandet av otillfredsställande material vid byggandet av skepp och broar, offentliggörandet av falska eller vilseledande räkenskaper, ja, blott och bart en sådan sak som att emottaga utdelning på aktier vid en tidpunkt, då det måste vara känt, att bolaget icke kan bära en sådan. I dylika fall kan det ekonomiska ansvaret icke skjutas över på "en juridisk person", ett begränsat aktiekapital o. dyl. utan måste bäras solidariskt och fullt ut av alla dem, som kunna sägas hava bidragit till åtgärdens företagande. Och denna ansvarighet kan då mycket väl ledas exempelvis ända ned till den grupp av aktieägare, som fattat något av de ödesdigra besluten. Vilka det är som i sådana fall kunna anses vara de handlande, det måste undersökas i varje särskilt fall för sig.⁴⁷ Men enbart av detta skäl - för att hindra anonyma bedrägerier och andra övergrepp - är det nödvändigt, att aktiebrevens ställande på innehavaren förbjudes överallt, där det kan sägas att aktieägaren har inflytande på företagens ledning. Det måste nämligen när som helst kunna konstateras vilka som innehava aktierna, vilket kan ske, om de uppföras på bestämda ägare i ett offentligen tillgängligt aktieregister.

Föreningar kunna även gynnas på andra mera direkta sätt, vilka äro av sådan art att de borde vara otänkbara i ett rättsligt ordnat samhälle. I Danmarks sociala lagstiftning från de senaste åren lämnas på olika sätt företrädesrätt åt vissa bestämda föreningar, "vilka i övervägande grad representera landets organiserade arbetsgivare och arbetare". Att dessa företrädesrättigheter äro lika stora orättvisor mot de utanför

⁴⁷ Medan det ekonomiska ansvaret i dessa fall måste bäras solidariskt och medan väljande och beslutande aktieägare icke kunna utåt skjuta ansvaret över på enskilda "ledare", är det möjligt, att strafflagen kan ha ett särskilt ärende till vissa bestämda ledande personer, hos vilka en bedräglig avsikt kan konstateras.

organisationerna stående individerna är uppenbart. Föreningar av en viss storlek, vilka bestå av obemedlade lönarbetare, åtnjuta stora statsprivilegier och ekonomiskt bistånd. Här är något, som man icke utan fog kallat "de organiserade arbetarnas företrädesrättigheter". Staten, som borde ställa sig neutral i fråga om förhållandet mellan arbetare och arbetsgivare, tar här direkt parti för den ena parten och bidrager härigenom kraftigt att förrycka den naturliga balansen mellan tillgång och efterfrågan samt försvårar en naturlig reglering av lönesatserna.⁴⁸

När skola arbetarna lära sig att inse att alla dylika orättfärdiga gåvor från statens sida endast tjäna till att överskylla ett ont samvete? Och vore det icke bättre att kräva sin rätt än att tilltruga sig en orätt?

Till ett genomfört rättsskydd hör också hävdandet av äganderätten till andliga produkter. Den, som målat en tavla eller format ett skulpturarbete, måste otvivelaktigt ha hela äganderätten till dessa produkter av sin egen skaparförmåga, däri inbegripen rätten att avyttra dem på vilket sätt som helst. En särskild svårighet uppstår, när det nya alstret icke är ett individuellt unikum utan kan reproduceras och mångfaldigas både av dess egen upphovsman och av andra, utan att produktionernas värde blir väsentligt olika den ursprungliga produktens, såsom t.ex. fallet är med böcker. Äganderätten måste här uppenbarligen bestå i att kopierings- och reproduktionsrätten tillförsäkras verkets skapare, ty varje kopia innehåller något av det andliga arbete, som skapade produktens värde; och den, som utan att lämna vederlag kunde sprida och sälja kopior och reproduktioner, skulle härigenom tillägna sig vederlag för andliga värden som en annan frambragt. Det torde näppeligen vara möjligt att skapa garantier för att vederlaget för dylika andliga arbetsprodukter råkar i rätta händer, om man icke medger upphovsmannen ensamrätt till reproduktionerna, en rättighet, som han naturligtvis skall ha friheten att överflytta på någon annan.

Man har häremot gjort gällande, att när en andlig produkt funnits till en viss tid och vunnit stor utbredning, blir den i viss mån hela nationens egendom, så att det i längden skulle vara omöjligt att upprätthålla privat äganderätt och ensamrätt till ett arbete. Men det är icke sagt att ett andligt

⁴⁸ Under lockouten i Danmark 1922 visade det sig till och med att staten genom att tillförsäkra vissa organiserade arbetare fortsatt arbetslöshetsunderstöd direkt motarbetade varje möjlighet till en neutral lösning av konflikten, emedan de sålunda säkerställda arbetarna kunde utan någon risk rösta emot förlikningsmannens medlingsförslag. Ett opartiskt värdesättande av arbetslönerna var därigenom uteslutet.

värde, därför att det blivit en del av en människas medvetenhetsinnehåll, blir hennes egendom och något som hon kan förfoga över efter gottfinnande. Så är t.ex. en hemlighet, som anförtros mig under tysthetslöfte, en del av mitt medvetenhetsinnehåll, men jag har icke därför lov att behandla den som min egendom och att således göra med den vad jag vill; den kan snarare liknas vid ett lån, som är förenat med vissa betingelser. På samma sätt kan jag upptaga en boks innehåll i mitt medvetande, utan att detta innehåll därför blir min egendom, så att jag t.ex. skulle ha lov att plagiera boken och utgiva den för att vara ett verk av mig eller reproducera den och göra affärer med den. Även om allmänna sanningar, som förkunnas i tal eller skrift, måste betraktas såsom gemensam egendom, så kan detsamma icke anses utan vidare gälla också om sådana individuella alster som konstverk och liknande arbeten.

Icke heller på detta område gives det någon annan rättvis ordning än den, som fullständigt frivilligt bestämmes genom kontrakt. Förordningen om att författarrätten skall upphöra exempelvis 50 år efter författarens död inskränker emellertid denna frihet, ty den hindrar författaren att uteslutande efter sitt eget huvud sluta ett avtal med förläggaren. Det finnes nämligen en del arbeten, i fråga om vilka en författare kan förmoda att de just under de första 50 åren skola säljas i ett jämförelsevis ringa antal exemplar. Skola nu hans kontrakt och förläggarens dispositionsrätt begränsas till en viss tidrymd, så går författaren tydligen miste om en del av sitt rättmätiga utbyte, och någon vidare tröst för honom kan det icke vara att det icke heller kommer någon annan privat person till godo, ty dessa inskränkningar måste under alla omständigheter av honom uppfattas som en orättvisa. Och även om full frihet i fråga om kontraktets avfattande en eller annan gång skulle leda till en oproportionerligt stor profit för förläggaren, så ligger det dock icke något obilligt däri, då ju risken i sådana fall måste betraktas såsom ömsesidig. Det torde därför icke skada författarna, om förläggarna någon enstaka gång få ett rikligt utbyte av deras arbeten. Och man bör här som på andra områden kunna lita på att den fria rätten att avsluta kontrakt klokt utnyttjas av båda parterna. Om en eller annan författare skulle ha särskilt intresse av förlagsrättens upphörande efter ett visst antal år (t.ex. på grund av ideella motiv), så är ju även detta något som den fria kontraktsrätten medgiver.

Vad tekniska uppfinningar angår, så ställer sig förhållandet litet annorlunda. Ty dessa äro icke i lika hög grad som konstnärliga produkter individuellt bestämda, och utsikterna att uppfinningen skall göras ånyo,

utan att uppfinnaren äger kännedom om den ursprungliga, äro här avsevärt mycket större. Att göra patenträtten obegränsad skulle därför säkerligen vara ett lika stort misstag som om man genom att neka en uppfinnare företrädesrätt till en uppfinning skulle göra det omöjligt för honom att skörda någon som helst vinst av sitt intellektuella arbete. De flesta patentlagar ha valt en medelväg mellan dessa tvenne ytterligheter och meddela patenträtt endast för en bestämd, ganska begränsad tidrymd.

Ännu bättre skulle det förmodligen vara, om patenträttigheten endast medförde en garanti för uppfinnaren att åtnjuta en bestämd procent av den patenterade artikelns försäljningspris under ett visst antal år.

En stat, som vill insätta hela sin kraft på att skydda den rättmätiga äganderätten, måste med nödvändighet skänka kreditförhållandena större uppmärksamhet. Den kan icke låta sig nöja med den slapphet, som nu visas i fråga om skuldförhållanden och det ringa skydd, som kreditorer åtnjuta. Överhuvud är uppfyllandet av kontraktsbestämmelser något som rättsstaten måste sätta in hela sin kraft på att kontrollera. Ofta hör man visserligen den meningen uttalas, att kontrakt endast böra grunda sig på hedersord. Men skulle det då icke ha en liknande moralisk verkan, om man i stället för att straffa stölder, våld och mord överläte åt den gemensamma hederskänslan att avhålla sig från sådana saker?⁴⁹ Förhållandet är här det, att man infört en orimlig skillnad i kvalitet mellan de tvenne slagen av orätt, av vilka det ena beror på löftesbrott och det andra på övergrepp. Men den moraliska skillnaden mellan att stjäla en ny överrock från en skräddare och att underlåta att betala en beställd sådan är allt för nära noll för att motivera en inblandning av rättvisans handhavare i det ena men icke i det andra fallet.

Det är lätt nog att säga, att skräddaren icke skulle lämnat kredit och att erfarenheten är den bäste läromästaren; men varför skola de, som hysa förtroende för sina medmänniskor, åtnjuta mindre rättsligt skydd i förhållande till de misstänktsamma och sluga än de svaga i förhållande till de brutala? Det heter nog, att en gäldenär kan på rättslig väg tvingas att uppfylla sina förpliktelser, men reellt klickar mekanismen i allt för många fall. De åtgärder, som man försökt, utmyнна i att gäldenären begäres i konkurs eller - om denne till följd av dom eller överenskommelse är skyldig att utföra en bestämd handling - i en begäran om hans insättande i bysättningshåkte.⁵⁰ Men båda dessa åtgärder lända fordringsägaren till föga

⁴⁹ R.K. Wilson; *The Province of the State*, London 1911

⁵⁰ Sedan länge avskaffat i Sverige.

båtnad, därest gäldenärens bo är av intet värde. Ett långt sundare tillvägagångssätt vore det, om fordringsägaren efter att förgäves ha försökt andra utvägar bleve satt i stånd att få gäldenären dömd att avbetala skulden genom avdrag på arbetslönen (gjorda under offentlig kontroll) eller, om det skulle visa sig nödvändigt, genom tvångsarbete. Ett effektivt rättsskydd på detta område skulle bidra till att motverka den slapphet, som nu för tiden råder i den moraliska uppfattningen om plikterna mot fordringsägare.

Det yttre rättsskyddet.

Om det endast gällde att skildra tillståndet i en fullt utvecklad rättsstat, omgiven av idel rättsstater, så skulle omtalandet av de internationella förhållandena icke kräva mycken plats. Ty riksgränserna skulle då hava mest största delen av sin betydelse. De skulle icke som nu utgöra hinder för den fria samfärdseln och det fria varuutbytet, och intet folk skulle med hänsyn till språkets eller de nationella sedvänjornas bevarande behöva längtansfullt önska se gränserna förflyttade, och ingen människa skulle känna sig rättslös, även om hon bodde i en främmande stat. Begreppet världsmedborgare skulle emellertid då icke endast betyda delaktighet av vissa gemensamma ideella värden, ty kravet på en alla människors lika stora andel i naturvärdena kan naturligtvis icke uppfyllas enbart genom en nationell jordrättas införande. Petroleumkällorna på vår planet tillhöra icke endast amerikanerna och ryssarna utan alla nationer, och kollagren i Englands och Tysklands jord äro hela mänsklighetens egendom. Även om det fulla genomförandet av denna tanke ligger långt i fjärran, så måste den dock påpekas. Endast ett internationellt utjämnande av naturtillgångarna kan medföra den slutliga lösningen av alla hithörande problem, ty lika litet som rättsmoralen erkänner personliga monopol erkänner den några nationella. På rättsstatens utvecklingsstadium torde näppeligen några gränstvister kunna tänkas uppstå, emedan varje anledning till sådana bortfallit och emedan den internationella ordningsmakten då torde vara i stånd att genom sin blotta tillvaro hindra varje försök att göra en självtagen rätt gällande. Riksgränserna skola då endast ange områden för lokal självstyrelse och för sådana lokala eller nationella intressen, som äro förenliga med det allmänna rättstillståndet.

Dessa antydningar gälla förhållanden, under vilka man löst alla de stora och vanskliga problemen på utrikespolitikens område.

Men en socialietisk undersökning sådan som denna får icke bortse från det övergångsstadium, på vilket nutidens stater befinna sig och som icke

synes bliva kortvarigt. Man måste akta sig för att sammanblanda önsknningar och verkliga förhållanden. Spörsmålet blir då följande: Huru skola de ledande politikerna ställa sig till de internationella problemen under sina strävanden att omdana den stat, i vilken de verka, till en rättsstat - omgiven, såsom man måste förutsätta, av idel maktstater?

Givet är, att man kommer att eftersträva överenskommelser i vidaste möjliga omfattning med andra stater om alla de spörsmål, varom strid kan uppstå. Då alla viktiga ekonomiska intressen i rättsstaten äro av privat art, torde ömsesidiga fredliga förhållanden kunna upprätthållas genom handelstraktater, vilka i likhet med vanliga överenskommelser mellan förståndiga köpmän äro grundade på ömsesidig välvilja och gemensamma intressen. Det torde i rättsstaten icke vara så lätt som nu att blåsa upp dessa intressen till politiska mellanhavanden under påkallande av statsmaktens ingripande. Rättsstaten kommer däremot att gynna alla internationella förbindelser, att betrygga utlänningars rättsliga ställning, att arbeta på lagarnas internationalisering m.m.

Men först och främst måste det göras försök att skapa en verklig folkrätt, ty överenskommelser allena utgöra icke någon rättsordning. Man har nämligen hittills grundat sina antaganden på farliga inbillningar, när man trodde, att den så kallade folkrätten var en verklig sådan.

Folkrätten är, säger F. v. Liszt, inbegreppet av de rättsregler, enligt vilka rättigheter och plikter mellan de till den internationella statsgemenskapen (folkens gemenskap) hörande staterna inbördes bestämmas.

Detta låter mycket vackert, men nu är förhållandet det, att det alls icke finns någon sådan statsgemenskap. I varje fall finns det icke någon gemenskap av sådan art, att de inbördes reglerna kunna få karaktären av rättsregler, om man nämligen med sådana skall förstå något, som motsvarar den positiva rätten, och man icke helt enkelt menar moralisk rätt. Detta inses lätt, om man något närmare betraktar denna "gemenskap". Den består, säger v. Liszt, av en gemenskap i kultur och intressen och av förbindelser på grundvalen av likaberättigande. På denna intressegemenskap stöder sig den övertygelsen, att staternas förhållande till varandra skall kunna ordnas genom bindande regler. Dessa regler bilda folkrätten. Och fullt korrekt framställer författaren förhållandet, när han påpekar, att det är genom självpåtagna förpliktelser, beroende på ömsesidigt erkännande av varje enskilt subjekts (här detsamma som stats) maktområde, som folkrätten blir verklighet.

Bättre kan man säkerligen icke beskriva grundvalen för rent moraliska överenskommelser, men det finns i denna karakteristik icke den minsta antydning om något som påminner om staternas positiva lagstiftning. Tvärtom äro självpåtagna förpliktelser ett begrepp, som är så främmande som möjligt för den positiva lagen och rätten.

Gemenskapen grundar sig icke på suveränitetens princip; någon alla överordnad härskarvilja erkännes icke.

Det finnes icke heller några särskilda organ för rättens hävdande och ej heller några förvaltningsorgan. Enligt någras förmenande skulle skiljedomstolen i Haag, prisdомstolen och liknande institutioner kunna uppfattas såsom ett slags ansats till skapandet av sådana organ, men ingen vågar dock påstå, att deras myndighet skulle vara av samma förbindande karaktär som den positiva rättens utöwares.

Alltjämt är kriget det sista argumentet - eventuellt med påföljande blodshämnd såsom under ett visst utvecklingsstadium i den nationella rättens historia. Och vid inträffande övergrepp kan liksom där tredje man i regel endast medla men varken döma eller besluta.

Om, såsom de synas vilja göra, v. Liszt och hans anhängare låta problemet tillspetsa sig till följande spörsmål: Vem skulle vilja bestrida, att den folkrättsliga gemenskapen har makt att tvinga en motstridig medlem att uppfylla sina rättsliga förpliktelser? - så synes folkrättens ställning såsom "rätt" vara fullständigt förtvivlad, ty var finnes någon, som med erfarenheterna från världskriget inför sina ögon törs hävda, att det då fanns någon folkrättslig gemenskap med makt att tvinga de dåtida övermåtten "motstridiga" medlemmarna?

Men spörsmålet är icke heller egentligen det, om det för närvarande finnes eller vid någon given tidpunkt kan tänkas finnas tillräcklig makt hos centralledningen, ty en revolution eller ett uppror i ett land innebär givetvis icke, att ett rättstillstånd icke varit rådande i detta land. Nej, det avgörande är, om det någonsin har existerat en organisation med detta uttryckliga syfte för ögonen och utrustad med den för ändamålet nödvändiga makten och myndigheten; och härpå måste ges ett avgjort nekande svar.

Betraktar man folkrättens källor, så erhåller man alldeles samma bild av förhållandet.

Först och främst vilar den på sedvänja. För att en sådan skall uppstå krävs endast, att en regel följes tillräckligt länge och allmänt (d.v.s. av flertalet av dem, som ha tillfälle att följa dem).

Men en regel, som det blivit sed att följa, har, såsom ovan nämnts, icke samma betydelse inom "folkrätten" som i de olika staternas rättsliv, ty här kan den tid efter annan bekräftas och fastslås av en central myndighet, som även är i stånd att förskaffa den obetingad aktning och att praktisera den. Sedvanerätten mellan nationerna svävar däremot så gott som i luften, och de olika staterna synas förbehålla sig ganska fria händer i fråga om dess bestämmelser.

En annan av folkrättens källor är de överenskommelser, som ingås mellan olika stater på kongresser och konferenser, och dessutom skiljedomstolarnas beslut o. dyl. Alla dessa bestämmelser äro emellertid i själva verket något som åtminstone stormakterna intaga en ganska fri ställning till. Är en regel allt för besvärande i något förslag, så nekar man helt enkelt att underskriva detsamma.

Den ende bland de äldre författarna, vilken klart genomskådat det från praktisk synpunkt förtvivlade läget för den folkrätt, som lärdes vid universiteten, var Kant. Han ironiserar över dem, som ännu troskyldigt citera lärarna i folkrätt, vilka han kallar "bedrövlige tröstare", ty deras regler äga icke det minsta av rättslig kraft och kunna icke heller hava det, eftersom staterna icke stå under något gemensamt yttre tvång. Ett märkligt vittnesbörd om vilka djupa rötter rättsiden slagit utgör visserligen, säger han, det förhållandet, att man anför dessa skröpliga auktoriteter till försvar för sina handlingar i krig och fred, men å andra sidan gives det icke ett enda fall, då en stat avstått från ett krigiskt företag, därför att den känt sig rubbad i sitt beslut av bevisningsgrunder, som voro väpnade med så viktiga mäns vittnesbörd.

Kant ser med sin vanliga skarpblick, att läran om en folkrätt, vilken på gängse sätt räknar kriget till de frågor, som falla under dess domvärjo, icke äger någon som helst rätt att kalla sig rättslära eller en lära om gällande rätt. Han fordrar därför av folkrätten, att den skall giva anvisningar om en verklig fred, som icke innesluter fröet till nya krig, d.v.s. om en evig fred, ty annars blir den ju endast en vapenvila, och man befinner sig då fortfarande i naturtillståndet.

För att närmare motivera detta har han skrivit sin lilla ypperliga undersökning om "den eviga freden"⁵¹ en skrift, som gör processen kort med allt det nonsens, som sagts om folkrätten, och vari han genomskådar

⁵¹ Finnes översatt till svenska av professor Alf Nyman i ett arbete med titeln *Avhandlingar om fred och rätt*, Sthlm 1916. Övers. anm.

en mängd av de dunkla förhållanden, som vi den dag i dag är alltså icke kommit till rätta med. Det finns i denna skrift något hundratal rader, vilka innehålla mera av förutseende och skarpsinne än alla de tjocka band, som flertalet övriga författare tillsammans skrivit om folkrätten.

Han inbillar sig icke som Rousseau, att människorna ursprungligen levde i ett tillstånd av fred. Nej, naturtillståndet är snarare ett tillstånd av krig. Det är visserligen icke alltid ett tillstånd av utbrutna fientligheter, men det hotar dock ständigt att bliva det. Freden måste alltså stiftas på jorden. Frånvaron av fientligheter utgör nämligen icke någon säkerhet för fredstillståndets fortvaro. Kan den ena grannen icke ge den andra någon säkerhet härför - något som blott ett lagligt ordnat tillstånd kan medgiva - då kunna de behandla varandra såsom fiender, sedan de förgäves krävt denna säkerhet av varandra. (Var det icke just detta, som man glömt i det 20:e århundradet?) Alla människor, som överhuvud kunna öva inflytande på varandra, måste tillhöra en eller annan lagligt reglerad gemenskap - om man skall kunna tänka sig att människorna och staterna skola komma ut ur naturtillståndet.

Det förhåller sig med de till stater organiserade folken på samma sätt som med de enskilda människorna. Leva de i naturtillståndet - oavhängiga av yttre lagar - så kränka de varandra redan genom att leva sida vid sida. För sin säkerhets skull kan och skall därför vart och ett av dem fordra av varje annat, att det tillsammans med detta ansluter sig till en författning av samma slag som de enskilda staternas och varigenom varje folks rätt kan tryggas. Detta skulle vara ett folkförbund men måste dock icke vara någon folkstat. Detta begrepp innebär nämligen en motsägelse. Ty varje stat förutsätter ett förhållande mellan en överordnad (lagstiftande) myndighet och ett antal underordnade individer, (vilka lyda lagarna och i detta fall äro folket). Men många folk i samma stat skulle endast utgöra ett enda folk, något som strider mot förutsättningen, då det här är frågan om de olika folkens rätt i deras förhållande till varandra, för så vitt de skola utgöra många olika stater och icke sammansmälta till en enda stat.

Visserligen ha, säger Kant, människonaturens ondartade egenskaper blivit i hög grad överskylda genom tvånget från regeringarnas sida i de lagligt ordnade staterna, men i de olika folkens fria förhållande till varandra framträda dessa egenskaper obeslöjade; och när man betraktar dem, sådana de där visa sig, måste man verkligen förundra sig över att begreppet rätt icke såsom varande en pedantisk, småaktig och inskränkt måttstock, kunnat för länge sedan strykas från krigspolitikens ordlista och över att ännu ingen

stat har dristat sig till att offentligen tillkännagiva en sådan uppfattning. I och för rättfärdigandet av ett krigiskt angrepp citerar man nämligen alltjämt på det mest troskyldiga sätt Hugo Grotius, Pufendorf, Vattel och flera andra bedrövliga tröstare, oaktat deras på filosofiskt och diplomatiskt språk avfattade codices eller lagböcker icke äga det minsta av rättslig kraft och giltighet och icke heller kunna äga det, eftersom staterna såsom sådana icke äro underkastade något som helst yttre tvång.

Sålunda ge staterna - åtminstone i orden - var och en en rättsbegreppet sin hyllning. Och detta visar, att det hos människorna finnes ett - om också alltjämt slumrande - anlag av en högre kraft, vilket driver dem att göra sig till herre över sitt onda urväsen (varifrån de dock icke kunna helt befria sig) och att hysa samma hopp i fråga om sina medmänniskor. Ty annars skulle ordet rätt aldrig användas av stater, som föra krig mot varandra, om icke möjligen för att driva gäck med detsamma i likhet med den galliske furste, som förklarade "det vara en förmån, som av naturen förlänats den starkare framför den svagare, att denne skulle lyda den förre".

Under nuvarande förhållanden, fortsätter Kant, kan det tillvägagångssätt, varigenom staterna tillvarataga sin rätt, aldrig som vid en vanlig domstol leda till en process eller rättegång utan blott till krig. Genom kriget och dess lyckliga slut, segern, avgöres rätten emellertid icke. Och genom freden (överenskommelsen) gör man endast slut på föregående krig men icke på krigstillståndet. För ett nytt krig finnas alltid förevändningar. Man kan dock icke utan vidare förklara detta nya krig för orättfärdigt, då ju under de rådande förhållandena var och en är domare i sin egen sak. Förnuftet har emellertid från den högsta moraliska lagstiftande myndighetens tron obetingat fördömt krigets rättegång och därmed gjort fredstillståndet till en omedelbar plikt. Men freden kan icke stiftas eller säkerställas utan en överenskommelse folken emellan. Det måste alltså skapas ett förbund av särskild art, vilket man kan kalla fredsförbundet, och detta skiljer sig från fredstraktaten därigenom att denna endast bildar slutet på ett krig, medan däremot fredsförbundet söker göra slut på alla krig för alltid. Detta förbund åsyftar icke att taga någon som helst makt från en annan stat utan endast och allenast att hävda och betrygga de olika staternas frihet till fördel både för sig självt och för de förbundna staterna.

I begreppet folkrätten såsom en rätt till krig finnes egentligen alls icke någon mening, ty den skulle då vara en rätt, som bestämmes icke genom allmängiltiga yttre lagar, vilka inskränka vars och ens frihet, utan genom ensidiga regler, som tilläte den råa styrkan att avgöra vad som är rätt.

Det finnes blott ett enda sätt, varpå staterna förnuftigvis kunna komma ut ur det laglösa tillståndet i sitt förhållande till varandra, vilket innebär ständiga möjligheter till krig. De måste i likhet med de enskilda individerna avstå från sin vilda, laglösa frihet. De måste bekväma sig till att godkänna offentliga, tvingande lagar. De måste sålunda bilda en folkens stat⁵², vilken emellertid ständigt måste växa och slutligen omfatta alla jordens folk.

Kant betonar synnerligen starkt, att det icke går an att grunda det inbördes förhållandet mellan staterna på någon nyttighetsmoral, d.v.s. principen om största möjliga nytta för största möjliga antal människor, ty i skydd av denna kan man begå vilket övergrepp som helst. Nej, rättsbegreppet måste vara det enda utslagsgivande. Visserligen äro både människokärleken och aktningen för medmänniskornas rätt vår plikt, men medan den förra blott är en betingad är däremot den senare en obetingad och omedelbart bjudande plikt, vilken den, som vill hängiva sig åt välgörenhetens ljuva känsla, först måste vara fullt säker på att icke hava överträtt. Med nyttighets-moralen till ledande princip blir man i politiken lätt överens om att offra människornas rätt på maktens altare. Men med en moral, som är en lära om rätten och för vilken man måste obetingat böja sig, finner man det rådligast att alls icke inlåta sig; då bestrider man hellre om möjligt dess verklighet och söker bortförklara alla plikter, som kunna hänföra sig till densamma, liksom vore det hela blott en fråga om välvilja.

Gång efter annan understryker Kant, att det, som måste eftersträvas, är skapandet av ett verkligt, allmänt rättstillstånd) som grundar sig på principer, vilka tåla offentlighetens ljus och som icke tillåta att i utrikespolitiken försiggår något, som folket icke känner till. Han slutar sin skrift på följande sätt:

"Förverkligandet av ett allmänt rättstillstånd är visserligen ett mål, för vars uppnående ett i det oändliga fortgående framåtskridande är av nöden, men är det nu en gång vår plikt att sträva hän emot detsamma, och finnes det därtill välgrundade förhoppningar om att det skall kunna nås, så är iden om den eviga freden, vilken skall följa på de fredsslut, som nu med orätt

⁵² I fråga om organisationen av detta centralförbund, som skulle möjliggöra handhavandet av en verklig folkrätt, synes Kant icke hava varit fullt överens med sig själv. Han svänger emellan ett förbund mellan stater och en enda, fastare sammansvetsad folkstat. Det framgår av senare anmärkningar, att han blott av praktiska skäl väljer den första möjligheten; han tror nämligen, att man tills vidare icke kan komma längre. Men vad själva principen angår, är det alldeles tydligt hans mening, att en högsta lagstiftande myndighet måste skapas.

kallas så och som egentligen blott äro vapenstillestånd, icke någon tom ide utan en rad av uppgifter, genom vilkas förverkligande vi steg för steg och allt snabbare skola nalkas målet, emedan vi kunna hoppas, att resultaten av ett jämnt framåtskridande skola komma att ligga allt närmare varandra."

Kant hade emellertid talat förgäves. Hundra år senare fortfor man alltjämt att tro på folkrätten såsom på en reell faktor med en betryggande myndighet bakom sig, ända tills man en augustidag 1914 väcktes upp ur denna blida och barnsliga dröm, på vilken de förbisedda realiteterna nu togo sin hämnd.

Den tyske rikskanslern medgav, att den tyska generalstaben medvetet begått en handling, vilken stod i strid med folkrättens bud, och i hela världen fanns det icke någon domstol, som med minsta utsikt till framgång kunde fälla dom i denna sak. Det visade sig på ett oförtydligt sätt att staternas inbördes förhållande var det råa naturtillståndet, dolt av en förrädisk väv av "rättssatser", hämtade från en fantasistat.

Intet under att Kants sanningar nu efter jordskalvet börja dyka upp igen och att intresset för skapandet av det folkförbund, vars konturer han uppdragit, ånyo vaknat till liv. Man har börjat inse vad som är den avgörande faktorn: skapande av en fredsstiftande myndighet.

Allt ifrån krigets början tillväxte denna önskan i styrka och omfattning, och aldrig har något föregående krig gjort den så allmänt medveten som detta. Från alla håll hörde man kravet på en verklig internationell rättsordning framställas. Världskriget blev kallat "kriget för fredens skull", och på skilda håll framträdde fredsvänner, vilka till angenäm omväxling med tidigare meningsfränder icke endast deklamerade utan verkligen använde sig av en smula praktiskt tänkande. Man började inse att hållandet av traktater och överenskommelser blott beror på löftesgivarnas goda vilja och förmåga att stå vid sina ord samt att det icke räcker till med förliknings- och medlingskommissioner; man förstod att man måste få till stånd en eller annan internationell konstitution och myndighet med makt nog för att skapa och upprätthålla ett internationellt rättsväsen. Därvid skulle de olika staternas suveränitet icke sättas högst. Men icke nog därmed; man måste också vinna enighet i frågan om vissa rättsprinciper, t.ex. vid nationalitetsproblemets lösande, ja även beträffande vissa grundsatser för reglerandet av de fria ekonomiska handelsförbindelserna.

De mest framsynta sågo allt detta⁵³ men huru stort blev egentligen det steg som man tog, när "Nationernas förbund" skulle bliva verklighet?

Betraktar man närmare den internationella byggnad, som håller på att resas, så ser det ut som skulle Kant få rätt i att utvecklingen tills vidare endast medgiver bildandet av ett "Staatenbund", en federation av stater, i vilken varje suverän stat utgör en självständig enhet i systemet. Detta är ett naturligt övergångsstadium; längre kommer man först när den enskilda staten icke mera betyder det som den alltjämt betyder, d.v.s. när nuvarande statsdyrkan upphört och man överallt inser att staten är en institution till ett visst bruk för individerna och att individerna icke äro till för statens skull.

De delegerade i "Nationernas förbund" äro således representanter för de oavhängiga statsenheterna men däremot icke direkt för folken. Staterna stå för närvarande på så olika kulturella utvecklingsstadier och ha så olika politiska ideal och regeringsformer, att en närmare sammansmältning är tills vidare otänkbar. Men mellan dessa stater kunna, trots deras olika konstitutioner och deras avspärrade intresseområden, dock vissa avtal träffas, och deras regeringar kunna bilda en sammanslutning med det bestämda ändamålet att vaka över dessa avtal och att, så långt det står i deras makt, hindra krig. Mera än detta är det icke värt att se i "Nationernas förbund". Det är en segerherrarnas maktorganisation, bildat såsom ett krigsresultat av fredskonferensens "4 stora". Och förbundssystemet skapar myndighet men en sådan utan rättsregler; det finnes en ordning för rättsskipningen och en polismakt men icke några regler för huru man skall döma och handla.

Detta är en allvarsam brist, ty i längden kan freden icke upprätthållas, om förbundsstadgarna icke innehålla några rättsprinciper om det fria handelsutbytet mellan folken, om de nationella monopolen, om skyddandet av självbestämmningsrätten och av kulturella säregenheter, om den öppna dörrens politik m.m. Wilson hade i sitt ursprungliga utkast sökt att fastslå vissa allmänna principer rörande några av dessa förhållanden, men de blev befunna allt för radikala.

Förutsättningen för förbundets effektivitet är då först och främst att det har tillräcklig vilja och styrka att kuva vilken som helst annan maktgrupp,

⁵³ Från italiensk sida förelåg ett förslag med bestämmelser för alla folks lika tillgång till råmaterial och födoämnen. Det hade följande lydelse: "Fördelningen mellan nationerna av födoämnen och råämnen, vilka äro nödvändiga för deras industrier, skall regleras på så sätt att varje land tillförsäkras de för dess existens och arbete nödvändiga betingelserna."

och vidare att de intressen, som hålla det samman, vid varje tidpunkt äro större än de särintressen, som skulle kunna locka en eller flera av de förbundna att försöka en kupp på egen hand.

Man får emellertid icke glömma huru primitiva förhållandena förut voro på det internationella området. Det inbördes förhållandet mellan staterna befann sig på ett utvecklingsstadium, som har sin fulla motsvarighet i den enskilda statens rättsutveckling.

I den enskilda statens rättsutveckling inträdde en avgörande vändpunkt, da man från att bilägga stridigheter genom frivillig överenskommelse eller medling övergick till att låta statsmakten (konungen) avgöra dem genom maktspråk. Statsmakten har ju bildats vid en jämförelsevis sen tidpunkt i folkens liv; den fungerade endast tid efter annan vid krigstillfällen, och då förvärvade den sin myndighet att verka även i fredstid och att påbjuda fred, när det passade den. "Det är konungens skyldighet att skapa fred", heter det ständigt. Och det är till detta stadium som den internationella rättsutvecklingen nu synes hava hunnit.

Skall den internationella utvecklingen följa samma linjer som rättsutvecklingen inom staten, så inträder icke någon genomgående förändring, förrän en eller flera stormakter finna det med sina intressen förenligt att påbjuda allmän fred.⁵⁴ Anarki kan man göra slut på endast genom diktatur av en ordningsmakt.

Trots alla invändningar var det därför en riktig politisk handling av Wilson, när han genomdrev att utkastet till förbundsakten infördes bland själva fredsvillkoren (den 28:e april 1919). Han tvingade därigenom stormakterna att utföra även denna del av fredstraktaten, medan de ännu voro någorlunda eniga. Här fick icke någon lucka finnas; inga andra än världskrigets segerherrar kunde genomföra förbundstanken, och detta måste ske omedelbart. Wilsons insats vid detta tillfälle var därför - alla iögonfallande svagheter till trots - ett genialt grepp i rätta ögonblicket. Och till de många skeptikerna är endast att säga: Utan detta skulle vi ha vänt tillbaka till allians- och jämviktspolitiken och till den väpnade freden. Att Amerika satte krokben för Wilsons politik och försvagade hans inflytande

⁵⁴ I mitt arbete *Naturlig Ret* (1917) uttalar jag på sid. 346-347 den förmodan att man svårligen kommer ut ur anarkin på det internationella området, förrän en eller flera stormakter äro i stånd att påbjuda allmän fred, och dessa komma då att göra sig till företrädare för en självtagen rätt att avgöra de mindre staternas tvistigheter. Alltså just den utveckling, som nu börjat i och med bildandet av Nationernas förbund.

visar blott att egoismen och kortsyntheten alljämt äro livskraftiga. Om Amerika isolerar sig från den uppspirande internationella rättsordningen, så betyder det att vi skola få minst ännu ett världskrig, innan behovet av fredligt samliv får bukt med de egoistiska rovdjursintressena.

Förbundstraktatens enskildheter skola i övrigt icke dryftas här. Dess brister bero tydligen på att man icke kunde förutsätta enighet ens om de mest elementära rättsbegreppen. Ett verkligt rättsförbund mellan folken kan självfallet icke skapas, förrän folken i någorlunda lika grad förvärvat sinne för vad som är rättfärdigt i politiken. Rättsmedvetandets utveckling måste ge sig till känna inom de olika staterna själva, innan det kan fullt ut sätta sin prägel på samlivet mellan folken. Säkerheten för fred och ömsesidig rättfärdig behandling kan därför för närvarande vara ganska svag; här måste den enskilda staten gå i spetsen och ge andra exempel att följa.

Vad de olika staternas anslutning till detta förbund angår, så är den väl endast delvis av frivillig natur. För mindre stater torde anslutningen dock närmast grunda sig på insikten om att den ökade tryggheten betyder mera än den oundgängliga förlusten av suveränitet. För en rättsstat måste det vara ett avgörande skäl, att denna sammanslutning med alla sina svagheter dock är det första steget hän emot en internationell rättsordning, vilken möjligen kan genomsyras av de idéer, som ifrågavarande stats representanter förstå att göra gällande.

För de mindre staterna, som anslutit sig till förbundet, är det av vikt att vinna full klarhet om sin kommande ställning under ofredstider. Några av dem synas hava haft svårt att inse, att begreppet neutralitet i det stora hela är oförenligt med förbundstanken.⁵⁵ Denna innebär nämligen att alla krig, i vilka förbundet deltagar, äro, vad detta vidkommer, handlingar av rättsutövning (även om förbundet ännu icke utvecklat ett sådant system av rättsregler att förhållandet kan helt sidoställas med den enskilda statens straffande ingripande). Att ansluta sig till ett förbund, vars syfte är rättens upprätthållande, och att samtidigt förklara sig neutral vittnar om bristande logik. När man dock måste vara med om bojkott och avbrytande av handelsförbindelserna, kan man icke anses vara neutral. Och även om de små staterna endast skulle bliva tvungna till ekonomisk (icke militär) aktion

⁵⁵ Härifrån måste undantagas de i artikel 15 nämnda fallen, där det öppnats möjligheter för av förbundet tillåtna krig - en beklaglig lucka i förbundstraktaten. I sådana fall gälla förmodligen de gamla reglerna om neutralitet. Vid "orättmätiga" krig får däremot icke någon neutralitet finnas.

mot förbundets fiender, så kan denna dock icke genomföras utan militära hjälpmedel; blott och bart de faror, som en ekonomisk aktion kan medföra, motivera alltså vidmakthållandet av en viss militär beredskap.

Ett annat spørsmål, det för de små staterna viktigaste, är det rörande omfattningen av den enskilda statens förpliktelser att deltaga i förbundets väpnade tvångsåtgärder eller överhuvud att företaga ett visst minimum av rustningar. Härom råder en synnerligen stor osäkerhet, som partifanatikerna kunna med fördel använda sig av. Det finns icke några bestämmelser om hur rådet skall fördela de militära bördorna, man har icke bestämt gränserna för en sådan militärmakt, det finnes icke ens en internationell generalstab, och rådet kan endast hemställa till staterna om med "vilka militära styrkor, vilka styrkor till sjöss och i luften förbundets medlemmar var för sig skola bidra till de väpnade styrkor, som skola användas för att skydda dem som underskrivit förbundstraktaten". Men att de skola deltaga, därom kan tills vidare icke något tvivel råda. I artikel 10 står, att de kontraherade parterna skola skydda alla de i förbundet upptagna makterna mot angrepp utifrån, och när det från dansk sida föreslogs, att de stater, som i delegeradeförsamlingen rostat mot användandet av tvångsåtgärder, icke skulle vara förpliktade att deltaga i användandet av militära tvångsmedel, så vann detta förslag icke något bifall.⁵⁶

Förbundstraktatens bestämmelse om att de enskilda staterna skola inskränka sina rustningar till ett minimum, som är förenligt med den nationella säkerheten och uppfyllandet av de internationella förpliktelserna, kan till fullo gillas av varje rättsstat. Det utlovas en plan för denna minskning, och man kommer att tillställa de olika regeringarna förslag till övervägande av vilka rustningar som kunna anses lämpliga för vederbörande land. När planen antagits av de olika staterna, få de gränser för rustningarna, som äro fastställda i densamma, icke utan rådets samtycke överskridas. Men inom de gränser, som den utlovade planen skall uppdraga, skall den enskilda staten ha full frihet att bedöma vad nyssnämnda tvenne hänsyn kunna kräva. Huruvida en stat kan fritt och oberoende av rådets planer minska sina rustningar är emellertid osäkert, säger P. Schou i sitt arbete "Folkenes Forbund" (Kbhvn 1921).

⁵⁶ Att lord Robert Cecil "yttrat" att de små nordiska staterna "kunde utgå ifrån", att icke någon medlem av folkförbundet skulle bliva tvungen att mot sin vilja deltaga i militära tvångsåtgärder mot en fredsbrytare - är visserligen synnerligen vänligt men humoristiskt såsom argument.

Liksom den enskilde medborgaren i en rättsstat fordrar att genom det bästa möjliga rättsväsen skyddas inåt i besittandet av sin rättmätiga egendom och sina personliga intressen, så har han också rätt att kräva, att statsmakten skall ge honom ett så starkt värn som förhållandena tillåta mot förolämpningar utifrån, från grannfolkens sida. En rättsstat erkänner i princip icke någon skillnad mellan inländska och utländska förbrytare. Medborgaren vill att rätten skall hävdas i bägge fallen; hans "sociala kontrakt" med statsmakten avser detta.

De som bekänna sig till rättsmoralen skola aldrig kunna med stöd av denna finna motiv för självuppgivelse. Tvärtom. En rätt utgör ett område som tillhör individen. Det skulle fullständigt strida mot själva äganderättens begrepp, om man anslöte sig till den dogmen, att det är en plikt att avstå från det man äger, så snart en granne med en knölpåk i handen begär detta. Olösligt förenad med äganderätten är rätten att värna vad man äger. Och värnet måste alltid anpassas efter angreppets art. En språkstrid kan föras med andliga vapen, men mot shrapnels kan man icke förlita sig på kultur. Domkyrkan i Reims höll på att sjunka i spillror för fiendens mörsare.

Grunden till rättsstatens maktställning gent emot medborgarna är dess förpliktelse att värna individens rätt. Upphör denna förutsättning att göra sig gällande mot brottslingar inom staten, exempelvis till följd av slapp eftergivenhet eller ådömandet av "humana straff", så taga medborgarna själva rättsskipningen om hand, såsom vid lynchning, d.v.s. statsmakten frånges sitt mandat att skipa rätt. Och gör statsmakten icke sin skyldighet, när det är frågan om utländska våldsmän, så leder detta fullständigt automatiskt till att fri- eller gränskårer uppstå, vilka övertaga den av staten försummade uppgiften. Men det är icke med en rättsstats auktoritet förenligt att anarki uppstår på dessa områden.

Spörsmålet om det kan vara till någon nytta att kämpa för sin rätt uppstår överhuvud icke hos den, som hyser verklig kärlek till rätten. Rättsmoralen kan i varje fall icke i främsta rummet intressera sig för detta spörsmål, ty den känner icke till något högre värde än rätten. För den enskilde kan detta värde bliva högre än livet, och även för ett folk, vilket nått den grad av mogenhet att det kan bära upp en rättsstat, kunna rätt och ära framstå såsom värden, vilka kräva att själva existensen sättes på spel. Vad blir det då av hänsynen till nyttan? Själva den blida kristna läran hävdar ju att överheten icke bär svärdet förgäves; och vem vill väl gå till rätta med de stora konstnärerna, när de - allt ifrån Giotto till våra dagar - ge rättfärdighetens gudinna ett svärd i ena handen?

Av rättsstatens naturliga uppgift att vidmakthålla ett tillräckligt starkt rättsskydd, vilket även kan användas mot övergrepp vid gränserna, följer emellertid ingalunda att staten är berättigad att ställa obegränsade krav på medborgarna eller att fordra deras personliga deltagande i ett sådant skydd. I vilken utsträckning det demokratiska frihetsbegreppet tjänat till att dölja hänsynslös despotism gent emot den enskilde framträder ingenstädes så tydligt som när man betraktar den så kallade allmänna värnplikten och dess följder. Just och endast demokratiska stater, som uppställde den falska läran att friheten består i att individen har att utan protest ställa sin person och allt, som han äger, till statens (eller rättare till flertalets) förfogande, kunde skapa de miljonhärrar, varmed världskrigets blodiga drama utspelades. En rättsstat kan däremot icke framställa slika krav. När den enskilde medborgaren icke åtnjuter några förmåner i samhället, för vilka han icke ger fullt vederlag, och när han icke gör sig skyldig till några övergrepp mot andras berättigade intressen, så har han icke något ytterligare mellanhavande med staten. Och framför allt har staten icke någon befogenhet att kräva positiva, långt mindre personliga tjänster av honom. Varmed skulle den väl också kunna motivera dylika krav? En människas arbetskraft, hennes tid, hennes begåvning, hennes kropp och själ äro värden, som ingen utom hon själv har rätt att råda över.

Principiellt måste rättsstaten således förkasta varje slag av värnplikt eller obligatorisk militärutskrivning. Överhuvud måste man avvisa den tanken, att staten skulle ha rätt att tvinga medborgarna in i något som helst offentligt värv. Den personal eller det manskap, som den behöver till utförandet av sina nödvändiga funktioner vid värnandet av rätten inåt som utåt, måste den söka anskaffa genom att erbjuda ett vederlag, vilket är stort nog att föranleda en fullt frivillig tillströmning av tillräcklig omfattning. Skulle det uppstå ett behov att bilda frivilliga styrkor, vilka erbjuda landet sina personliga tjänster till ytterligare stärkande av dess försvarskraft, så har staten icke någon rätt att avvisa ett sådant erbjudande, förutsatt att de i alla avseenden underkasta sig statsmaktens myndighet och rätta sig efter dess planer.

Om det yttre rättsväsendet skall bliva en sak, som folket kan omfatta med samma intresse och förståelse som det inre, så är det nödvändigt att in- och utrikesärendena behandlas med samma öppenhet.

Det första steget måste härvid vara att komma bort från det mystiska hemlighetsmakeriet, som vidlåder diplomatin och som alltjämt upprätthålles genom en viss övertro på nödvändigheten av detsamma.

Utrikesdepartementet får icke vara en stat i staten; det är nödvändigt att försäkra sig om att diplomatin icke döljer sina handlingar; den måste inför folkets representanter avlägga räkenskap för varje viktigt internationellt steg, ty annars riskerar man, att den blir ett redskap för privata intressen, exempelvis för en klick finansmän eller för en självständig regering, som söker bemästra inre svårigheter genom en utmanande politik utåt.

Det är, såsom ovan framhållits, nödvändigt att taga hänsyn till det allmänna politiska tillstånd, med vilket en stat, som man söker omforma till en rättsstat, alltjämt under lång tid framåt måste räkna. Blott inom sina egna gränser äger den erforderlig myndighet till ett konsekvent genomförande av denna nydaning, men den kan icke under tiden bortse från sina omgivningar och icke heller stå till svars med att avstå från förverkligandet av sina planer, ända tills omgivningarna uppnått samma rättsnivå som dess egen.

Det är emellertid nödvändigt att oavbrutet iakttaga de hinder, som ute i stora världen resa sig mot ett varaktigt vidmakthållande av fredliga mellanfolkliga förbindelser. Man måste nämligen vara på det klara med att, även om önskingarna om en beständig fred och ordning varit aldrig så starka hos de makter, vilka skapat förbundssystemet, och även om dessa undanröjt några hinder genom att här och där reglera ländernas gränser i större överensstämmelse med de nationella förhållandena, och även om slutligen självbestämmingsrätten fått lov att råda på några ställen, så är dock fortfarande intet gjort för avlägsnandet av de värsta oroshärdarna, så länge man icke tagit itu med de viktigaste ekonomiska spörsmålen.

Studerar man en sådan riktning som imperialismen, så skall man finna, att den har sin ekonomiska upprinnelse i vissa industri- och finansmannakretsars strävan att på det allmännas bekostnad erövra marknaden för sitt överskott av varor och kapital. Johan Hansson påvisar⁵⁷, att en hänsynslös och missriktad handels- och maktpolitik är den förnämsta orsaken till krigen. "Vi iakttaga", skriver han, "huru man genomfört en jordlagstiftning, varigenom stora delar av lantbefolkningen förlorat allt fotfäste och gjorts till egendomslösa proletärer, vi se huru det allmänna litet varstades på det mest slösaktiga sätt avhänt sig sina naturtillgångar - för att lämna rum för in- och utländsk privatkapitalistisk exploatering; vi se huru man ... i stället för grundskatterna infört indirekt beskattning, tullskatter på särskilt den mindre bemedlade befolkningens livsförnödenheter. Samtidigt

⁵⁷ Johan Hansson: *Krigen och pengarnas världskamp*, Sthlm 1908

har den ständigt framåtgående maskintekniken ökat den civiliserade världens produktionsförmåga i utomordentlig grad. Följden har helt naturligt också blivit denna skriande motsägelse i kulturstaterna: å ena sidan en stor överproduktion, särskilt på industriprodukter, å andra sidan en gapande underkonsumtion."

Tullagstiftningen tillspetsar ytterligare förhållandena genom att bland annat skydda de nationella monopolen. Om dessa internationella skrankor bortföller och ersättningen för tullinkomsterna icke toges ut genom skatterna på arbetsinkomsten utan genom skatt på jordmonopolet, så skulle härigenom en inre kolonisation framkallas; jorden skulle kunna upplåtas för småbruk, varigenom det obändiga behovet hos staterna att utvidga sina gränser skulle avtaga i likhet med kapplöpningen efter kolonier. Det skulle uppstå en stam av praktiskt sett skattefria småbönder, som skulle vara i stånd att konsumera industrins överskott av varor.

Vad kolonialpolitiken beträffar, så gick det äldre systemet närmast ut på att lägga beslag på ett stycke land och att ur detsamma utpressa så mycket som möjligt. Kolonin betraktades helt enkelt såsom en statsegendom, varav moderlandet skulle hava det största möjliga pekuniära utbytet. Under senare tid har emellertid, i varje fall i Indien, en stor förändring härutinnan inträtt. De indiska skatterna användas inom landet självt, och dessutom respekterar man den indiska nationens äganderätt till jorden i lika hög grad som andra nationers till sin.

Vad som medför den eviga oron och avunden makterna emellan är erövrandet av marknaderna, monopoliseringen av näringar, ämbeten o.s.v., kort sagt förhållanden och åtgärder, vilka helt naturligt måste såsom förolämpningar uppfattas av de makter, vilka till följd av förhållandenas makt kommit sist.

Det torde näppeligen bliva möjligt att undanrödja denna ständiga fara för freden, förrän makterna kunna bli eniga om den synpunkt, vilken i detta arbete genomgående hävdats såsom en praktisk rättsprincip, nämligen att beslagtagande icke skapar äganderätt. Den, som försvarar besittningstagande med att åberopa sig på "den först kommandes rätt", har tydligtvis icke något moraliskt argument att tillgripa till skydd mot "erövrarens rätt". Någon etisk äganderätt till främmande folks land gives det överhuvud icke, såframt man icke vill stödja sig på den om hyckleri vittnande tolkning av nyttighetsmoralen, vilken söker göra gällande, att besittningstagandet föranledes av hänsyn till de inföddas kulturella utveckling.

För en kommande rättsordning synas tvenne möjligheter finnas. Antingen kan, vad den formella tillhörigheten beträffar, status quo fortfa- ra, under förutsättning av att koloniernas rikedomskällor icke monopoliseras, att den fria marknaden fullt ut respekteras och att lokal självstyrelse beviljas de infödda, där dessa kunna anses mogna för en sådan. Eller också skulle hela kolonialvärlden kunna ställas under gemensam internationell styrelse och administration. (Jmf. ett förslag härom av Johan Hansson i den svenska tidskriften "Rättsstaten" 1915.) Det vore då nödvändigt att principiellt fastslå, att alla nationer skulle ha lika stor rätt att idka handel och industri o.s.v. Fullständigt internationell näringsfrihet borde råda, vartill även måste räknas fullständig frihandel. Det var något dylikt som Wilson (och Smuts) tänkte sig för de vid fredsslutet frigjorda territoriernas vidkommande, dock med det tillägget att vederbörande befolkning själv skulle få välja en "mandatärmakt", åt vilken Nationernas förbund skulle överlämna förmynderskapet. Men så blev det icke. Utseendet av mandatärmakterna ombesörjdes av högsta rådet, och planen blev blott bristfälligt genomförd.⁵⁸ Lösningen av det stora koloniala problem, som Wilson hade i tankarna, en kolonialpolitik, som skulle avlägsna den gamla rivaliteten makterna emellan, kom icke till stånd. Överenskommelsens garantier för en liberal ekonomisk politik ha nu blivit allt för svaga. Kolonierna komma att i framtiden bliva allt mera outhärliga på grund av sina råämnen, och den fortsatta koncentrationen av kolonialbesittningarna i förening med åtföljande monopoliseringar är farlig och kommer att förr eller senare leda till konflikter. Vad som främsta rummet kräves av regeringarna i och för skapandet av en säker grundval för freden är att de enas om vissa allmänna principer, såsom likaberättigandet för alla stater i den ekonomiska konkurrensen, fria marknader, den öppna dörrrens politik och avskaffandet av alla, även nationella, monopol på de stora naturrikedomarna, erkännandet av folkens självbestämmanderätt och skydd för de nationella minoriteterna. "Ingen kan tvivla på", säger P. Schou i ovannämnda arbete, "att hela förbundstraktaten skulle hava verkat med en helt annan moralisk kraft, om den erkänt dem (principer sådana som de ovan anförda) som sina grundlagar - såsom Wilson tänkte sig det, när han formulerade sina berömda 14 punkter." Nu erkänner förbundstraktaten icke

⁵⁸ Ett steg i rätt riktning togs dock, i och med att förbundstraktaten fastslog, att mandatärmakterna måste tillförsäkra andra medlemmar av förbundet samma rätt att idka handel och industri.

med ett enda ord nationernas självbestämmanderätt eller folkomröstning såsom en förutsättning för gränsregleringar. Och på samma sätt förhåller det sig med de ekonomiska frågorna. Om man fasthåller vid de gamla föreställningarna om staternas absoluta ekonomiska suveränitet och deras rätt att utestänga främmande produkter från marknaden samt att för sina egna undersåtars räkning förbehålla sig alla landets rikedomar - då måste ånyo konflikter uppstå. Endast en alltigenom ny syn på alla dessa förhållanden kan leda till det ständigt fredliga jämviktsläge, som icke kan uppnås genom några som helst deklamationer och som icke heller någon aldrig så stark yttre myndighet kan genomtrumpa genom ett maktbud.

De omyndigas rätt

Barnen intaga en egendomlig ställning inom den etiska rättsordningen. Vad äro de egentligen? Såsom självständiga personer inom rättsordningen kan man icke uppfatta dem, ty detta kunna endast myndiga människor vara. (Som myndiga betraktar jag här dem, som uppfylla vissa vedertagna genom-snittsbetingelser för social mogenhet.) Höra de då till de föremål som kunna ägas? Ägas barnen av föräldrarna, av staten? Nej, uppenbart icke, ty varken föräldrar eller stat kunna bevisa att de ha någon äganderätt till dem, om man nämligen håller sig till de ovan uppställda etiska betingelserna för äganderätten. I vissa stater, såsom Sparta, har staten dock hävdad en obetingad äganderätt till barnen, vilka under uppfostringstiden betraktades blott och bart såsom medel för offentliga ändamål. I andra land ha föräldrarna tagit sig full äganderätt över dem och ansett sig berättigade att efter gottfinnande utsätta eller döda dem.

Det har ovan framhållits att äganderätten till naturvärdena och de genom arbete skapade värdena motiveras på olika sätt. Vad de förra beträffar, så resulterade våra undersökningar om den etiska äganderätten i kravet på gemensam dispositionsrätt över dessa värden, då några av dem alls icke kunna delas och inga kunna delas lika och då man vidare icke har någon befogenhet att neka någon ny medlem av samhället lika stor delaktighet i dem.

Även de omyndiga ha etisk rätt till sin andel i de gemensamma värdena, ty till ägandet av dessa kan det föregående släktledet lika litet motivera någon företrädesrätt som den ena människan kan göra det gent emot någon av sina samtida. Det skulle därför vara ett övergrepp, om de nu levande människorna skulle hindra de efterföljande tillträdet till dessa värden. Barnen intaga därför den egendomliga särställningen att de måste erkännas

såsom rättmätiga delägare av ett visst gemensamt värdeområde - utan att dock ha förmåga eller rätt att självständigt råda över det de äga. Kan man då besitta rättsligt medgiven och tillförsäkrad egendom utan att ha rätt att fullt ut råda över densamma? Ja, rättsfilosoferna anse, att så är fallet, och etiken kan sluta sig till att denna uppfattning är riktig. Rättskapaciteten begynner i normala fall vid födelsen, ja, man kan rent av genom en uttrycklig viljeyttring föranstalta rättsligt skydd för vardande människor; var och en som har rättskapacitet kan vara ägare, fordringsägare och gäldenär. En annan sak är det, att icke alla ha de nödvändiga förutsättningarna att genom sina egna handlingar grunda eller upphäva rättsförhållanden; rättskapaciteten består då i den passiva förmågan att vara i besittning av en rättighet. De omyndiga ha rättskapacitet men kunna icke själva tillvarataga sina rättigheter; det är de myndiga, som å deras vägnar måste åtala kränkningar av deras rättigheter, vare sig det är privata personer, såsom föräldrarna, som ha något att ställa staten till ansvar för, eller omvänt staten, som har något att åtala föräldrarna eller barnens målsmän för.

En rätt till meddelaktighet av detta slag är det alltså som man, stödd på den naturliga rätten, måste tillerkänna de omyndiga, och den sträcker sig till samtliga individer. Att de sociala egenskaperna icke - eller ännu icke - äro fullt utvecklade hos de omyndiga berättigar släktens myndiga medlemmar att å deras vägnar omhänderhava egendomens förvaltande men icke att utesluta dem från all delaktighet i egendomen.

Låt oss med ett enkelt exempel belysa vad som sker, när en ny samhällsmedborgare kommer till världen. Låt oss förutsätta ett samhälle bestående av 9 medlemmar, varav 5 mellan sig så uppdelat den fruktbara ö, på vilken de bo, att var och en av dem odlar sitt eget stycke, medan de 4 övriga ha andra sysselsättningar. Stiger nu antalet till 10, så har ej därigenom något nytt värde skapats, men den gemensamma förmögenheten F (den indragna jordavgiften) kan antagas hava blivit större, på grund av att ökad efterfrågan på den beslagtagna jorden kommit denna att stiga i värde, alldenstund en relativt större del av befolkningen nu utestänges från densamma (5/10 i stället för 4/9). Man kan nu i överensstämmelse med naturliga rättsprinciper fastslå, att då det fanns 9 inbyggare, hade var och en av dessa rätt till 1/9 av den gemensamma förmögenheten F, medan nu var och en har rätt till 1/10 av den nya förmögenheten F1. Vad vi emellertid här måste uppmärksamma är att, även om F1 är större än F, så är det dock icke denna värdeökning som skapar den tiondes rätt till hans andel; denna är

nämligen alldeles oavhängig av den gemensamma förmögenhetens fluktuationer och det som förorsakar dessa (de kunna ju även bero på andra orsaker än befolkningstillväxten).

Vad och huru mycket äga då de omyndiga, och huru skall denna egendom förvaltas av en statsmyndighet, som härvid även har att tillvarata samtliga medborgares intressen?

Förhållandet måste ses på följande sätt. Barnen äro från födelsen rättmätiga ägare till lika stora andelar i den gemensamma egendomen som de myndiga. Då de i följd av sitt omyndiga tillstånd äro föga lämpade att själva råda över det de äga, förvalta de myndiga deras andelar å deras vägnar och såsom deras egendom. Räntan på de gemensamma naturvärdena, så väl de myndigas som de omyndigas, d.v.s. grundskattens årliga belopp, tillhör alla lika mycket. Sedan de nödvändiga statsutgifterna blivit täckta, skall restbeloppet såsom lika stora överskottsandelar fördelas mellan samhällets alla medlemmar. Intill barnens myndighetsålder administrera föräldrarna deras överskottsandelar, som t.ex. kunna användas för deras undervisning. I gengäld äro alla föräldrar förpliktade att låta försäkra barnen för att betrygga deras ställning, därest de skulle bli föräldralösa.

Någon arvsrätt erkänner rättsstaten icke, om man med sådan förstår en rätt för barnen (eller andra) att ärva kvarlåtenskap. Däremot ha ägarna rätt att testamentera sina ägodelar till vem som helst, åt vilken de finna för gott att ge dem, ty gåvorätten är en nödvändig beståndsdel av äganderätten, och "arvsrätten" skulle göra avbräck på denna. Föreligger icke något testamente, så tillfaller vederbörandes bo staten.

Liksom de myndiga medborgarna icke kunna kräva, att de gemensamma medlen skola användas till att fullständigt underhålla varje enskild eller för att tillgodose individuella behov utan endast till betryggandet av en viss ekonomisk grundval, till skapandet av vissa väsentliga livsbetingelser och till skyddandet av vad de enskilda rättmätigt förvärva, så kan man icke heller för barnens vidkommande fordra, att staten skall helt och hållet sörja för deras materiella utkomst, för varje särskilt barns individuella och fackliga utbildning eller för det fullständiga tillfredsställandet av varje individuell önskan och varje behov under barnaåren. Statens uppgift är blott att bereda de omyndiga sådana livsbetingelser, att de bliva skickade att en gång såsom myndiga medborgare självständigt övertaga och förvalta sina andelar av de

gemensamma värdena och att upp-träda såsom självständiga aktiva medlemmar av rättssamhället.

Då barnen ha del i de gemensamma inkomsterna, så kunna de kräva, att dessa icke uteslutande komma de vuxna till godo utan att de också få tjäna deras egna livsintressen. De vuxnas livsvillkor äro betryggade därigenom att rättsinstitutionerna icke tillåta övergrepp eller bedrägerier i förvärvslivet, och därmed erbjudes dem en trygghet, som de icke var för sig skulle kunna åstadkomma. Detta är alltså vad det gemensamma intresset bjuder för de vuxnas vidkommande. För barnen, som icke äro handlingsdugliga lemman i den sociala organismen, äro emellertid dessa rättsgarantier icke till fyllest. Vidtoges icke några andra anstalter till fromma för dem, så skulle deras äganderätt vara fullständigt prisgiven åt godtycket och en tom illusion allenast; de kunna obestriddigt kräva att bliva tillförsäkrade ett mera verksamt skydd genom förhållningsregler, som stå i överensstämmelse med deras utvecklingsstadium.

I de fall, då det privata hemmet är redo att helt och hållet taga sig an barnen, kan staten inskränka sig till att vaka över att ett visst minimum av livsvärden, vilka äro nödvändiga för deras sociala utveckling verkligen kommer dem till del. (Härvid tänker jag på rätten till tillfredsställande näring - under den första tiden bör denna helst bestå av moderns egen mjölk - vidare vård och uppfostran.) Staten måste överhuvud, såvitt möjligt är, garantera barnen rätten att växa upp i ett hem; den måste göra det möjligt för alla att få det mått av kunskaper, som den blivande sociala medborgaren nödvändigt kommer att behöva - och detta krav sätta barnets överskottsandelar, vilka föräldrarna administrera, dem i stånd att uppfylla. De offentliga myndigheterna måste också kontrollera att detta verkligen sker. Den materiella omsorgen om barnens individuella uppfostran, fackliga utbildning och tillägnandet av kulturens värden är naturenligt hemmets egen sak (såsom ett naturligt uttryck för den föräldramakt, som staten överlämnar åt föräldrarna). Ty omsorgen måste delas, och jag kan icke finna något annat naturligt uppdelningssätt.

För det fall, då barnet står utan föräldrar, som kunna eller vilja ägna det tillräcklig omsorg, krävas särskilda bestämmelser. Här måste staten ingripa och ge ytterligare positiv hjälp, ty barnets äganderätt går före allt annat och måste alltid kunna i sista hand påräkna skydd av staten.

För att föräldrarna skola kunna sättas i stånd att betrygga barnets fulla utvecklingsrätt, för den händelse de skulle falla ifrån, måste staten kunna kräva, att alla föräldrar taga en tillräcklig stor barnförsäkring.

Ur den grundsatsen att barnen lika litet äro samhällets som föräldrarnas egendom följer, att varken staten eller föräldrarna få betrakta barnen såsom ting eller såsom rättslösa medel för ändamål, vilka blott ligga de vuxna om hjärtat. Barnen ha en självständig rätt, vilken det tillkommer bägge att respektera, och staten är i egenskap av högste garant för rättens förverkligande även den som i detta fall övervakar förhållandet.

Till de föräldrar, vilka önska att själva taga sig an sina barn, överlåter staten en föräldramakt över barnen, på det villkor att de fullt ut skydda barnens rätt till ovannämnda livsvärden, som de ha ett obetingat krav på. I detta fall är statens direkta uppgift blott den att vaka över att detta sker på ett tillfredsställande sätt. Föräldramakten grundar sig alltså icke på någon äganderätt, ty staten förbehåller sig rätten att ingripa eller att åtala föräldrarna, därest barnens rätt åsidosättes. Detta är en rätt till skydd, vilken gäller inom de gränser, som av ovannämnda hänsyn krävas. En dylik myndighet över barnen måste staten nödvändigtvis överlåta åt föräldrarna, för att dessa skola kunna uppfylla sina förpliktelser mot barnen, d.v.s. säkerställa den del av deras rättigheter, vilken de äro skyldiga att låta dem åtnjuta. Staten har däremot icke någon rätt att - utom av ovannämnda skäl - fordra att få denna föräldramakt direkt överflyttad på sig eller att beröva föräldrarna deras barn, ifall föräldrarna fullt ut uppfylla sina förpliktelser. Ty ehuru föräldrarna icke ha äganderätt till barnen, så har staten det ännu mindre; och det skulle vara ett övergrepp från statens sida, om den sönderslet naturliga band och kränkte privata familjekänslor. Det är hänsynen härtill som betingar statens och föräldrarnas ömsesidiga förhållande och bestämmer deras rättsenliga ingripande. Staten kan icke utan att kränka berättigade känslor - såvida barnets rätt icke komprometteras - överskrida sin befogenhet att öva kontroll och att ställa barnets överskottsandel till förfogande i och för den erforderliga undervisningen.

Att föräldrarna ha förpliktelser såväl mot barnen som mot staten torde bland annat framgå därav, att inga föräldrar ha krav på att samhället skall giva allt som hör till ett barns uppfostran, och vidare därav att det tillkommer staten att skydda barnens rätt mot övergrepp från föräldrarnas sida. Ifall föräldramakten skulle missbrukas eller man frivilligt avstod från densamma och barnen helt toges om hand av staten, skulle det således icke vara oberättigat, om staten krävde vederlag av föräldrarna.

Det får icke förglömmas, att den fasta punkten i detta förhållande av ömsesidiga rättigheter och skyldigheter är barnets rätt till vissa livsvärden.

Dess rätt till liv, föda, hem, uppfostran och ett visst mått av undervisning går före allt annat; själva fördelningen av uppgifterna mellan föräldrarna och samhället är däremot av underordnad betydelse.

Skola föräldrarna kunna effektivt utöva föräldramyndigheten, så måste barnet vara omyndigt i alla juridiska förhållanden, så att det icke självt kan binda sig genom rättshandlingar, lika litet som föräldrarna kunna genom sina dispositioner antasta barnets rättmätiga egendom. En omyndig persons rättshandlingar äro ogiltiga, även om medkontrahenten hade all anledning att tro honom vara myndig.

Frågan är nu vad man skall förstå med myndighet. Myndig borde blott den vara som är socialt fullmogen. Men då det skulle leda till allt för stort godtycke att låta avgörandet härav bero på individuella undersökningar, så måste man nöja sig med att principiellt sammanfatta de praktiska hänsynen på ungefär följande sätt: Myndig bör blott den vara, som uppnått en ålder, vilken enligt vetenskapliga undersökningar visat sig vara den, vari människor av en viss ras och till följd av vissa bestämda naturbetingelser i genomsnitt uppnå full mogenhet.

Att vara socialt mogen är att äga en fullt utvecklad förmåga att självständigt åtaga sig och uppfylla sociala förpliktelser. Det kräves en viss fond av intelligens och erfarenhet, för att man skall kunna underlåta att åtaga sig mera än det finnes utsikt till att man skall kunna åstadkomma; och det kräves ett visst moraliskt sinnelag (rättfärdighetssinne), för att man skall vilja uppfylla sina förpliktelser, när det gäller att göra det. Enbart det att avhålla sig från nära till hands liggande frestelser att göra ingrepp i nästans egendom fordrar ett visst mått av kunskap och intresse för vad som med rätta tillhör en själv och andra. Vidare kräves det av den socialt mogne, att han skall kunna hävda sin ekonomiska självständighet, ty till myndighet hör ju först och främst, att föräldramyndighet och föräldraansvar kunna bortfalla.

Det torde härav framgå, att just de egenskaper, som sätta en människa i stånd att ekonomiskt reda sig själv och att självständigt åtaga sig moraliska förpliktelser i det privata livet, måste vara desamma som de, vilka berättiga henne att aktivt deltaga i statslivet. Ty politik är ju icke något annat (eller borde icke vara något annat) än konsten att använda rättsmoralen i det offentliga livets angelägenheter, och det råder icke någon principiell skillnad mellan rättfärdighet i det privata och i det offentliga livet.

Ännu en väsentlig skillnad finns det mellan de myndiga och omyndiga. Endast myndiga människor kunna straffas men icke omyndiga. Denna

grundsats respekteras emellertid ingenstädes till fullo, men genom införandet av barnavårdsnämnderna har man dock, vad vissa minderåriga beträffar, tagit ett avsevärt steg hän emot straffets ersättande med pedagogisk omsorg. Denna skillnad bör också allt mera medvetet genomföras, så att man omvänt för de vuxnas vidkommande ersätter pedagogisk omsorg med straff.

För att kunna besvara frågan, vari samhällets andel i omsorgen om de omyndiga består, torde det vara lämpligast att var för sig taga de materiella och de andliga omsorgerna i betraktande.

Då föräldrarna ha intresse av att få sig föräldramakten tillerkänd och garanterad av staten, så kan denna i gengäld fordra, att de fullt ut uppfylla sina föräldraplikter, vilka bestå i att de låta barnen få den del av de nödvändiga livsvärdena, som de gemensamma medlen icke räcka till att ge dem. Denna uppdelning torde vara den som bäst tjänar det gemensamma intresset och samtidigt säkrast garanterar barnen det fulla utnyttjandet av deras äganderätt. Men stort mera än att fastslå detta (rätten till materiell omsorg etc.) såsom en rätt, som barnen ha, och att, om så erfordras, med makt hävda denna rätt kan statsmakten näppeligen göra utan att i allt för stor utsträckning överskrida gränserna till det privata området. Enbart den uppgiften att öva verksam kontroll över att föräldrarna göra sin plikt i detta avseende, är en synnerligen vansklig sak, då den lätt kan leda till närgången inblandning.

Huru tidigt kan en sådan omsorg om barnens materiella väl begynna? Några anse, att den skall börja till och med före födelsen. Man tänker härvid i synnerhet på vissa yrkens skadliga inflytande på den kvinna, som skall bliva moder. När i England kvinnorna arbetade i fabriker för framställandet av blyvitt, anställde man på sin tid en undersökning av 77 kvinnor från en sådan fabrik, och det visade sig, att under den tid, då undersökningen pågick, föddes 21 dödfödda barn och förekommo 90 missfall; dessutom dogo 40 späda barn i kramp, framkallad av blyförgiftning. I Schlesien, där unga kvinnor användas inom glasindustrin, ödelägges därigenom deras benbyggnad till den grad, att det senare blir mycket vanskligt för dem att föda barn, ja, kvinnorna bli rent av sjukliga kuriositeter.

På grund av sådana och en mängd liknande erfarenheter torde det icke vara obefogat, om statsmakten i vissa fall ingriper. Att den är fullt berättigad att göra det, när det gäller den omyndiga kvinnan, därom kan det icke för oss råda något tvivel, ty vad de omyndiga beträffar står staten

såsom garant för att de icke missbrukas för ändamål, vilka helt och hållet ligga på de vuxnas sida. Och något ingrepp i föräldrarätten är en sådan åtgärd icke, ty föräldrarätten får icke överskrida gränserna av vad hänsynen till barnets egen utveckling kräva.

När det däremot är fråga om den vuxna och fullt myndiga kvinnan, bliva ingrepp från statens sida mera betänkliga. Dels äro de icke längre lika nödvändiga, när kvinnan har utvecklingsåren bekom sig, och dels ligger det i själva myndig-hetsbegreppets natur, att hon såsom myndig själv måste taga ansvaret på sig. Vi måste dock ställa oss på den ståndpunkten att när det kan anses vara fullständigt vetenskapligt bevisat: att ett visst handlingssätt från kvinnans (även den myndigas) sida medför faror av ett eller annat slag för de barn, som hon kan få, så måste statsmakten alltid äga rätt att ingripa till skydd för dessa. Det är nämligen då icke kvinnoskydd, som staten åsyftar, utan skydd för barnen; vore det endast fråga om de myndiga kvinnornas intressen oavsett deras efterkommande, så skulle staten icke äga någon befogenhet att uppträda såsom "beskyddare".

Ett synnerligen välmotiverat ingrepp stadfästes genom den danska fabrikslagen av 1901, i vilken bestämmes, att kvinnor vid tiden omkring nedkomsten icke få arbeta inom vissa fack. Att ersätta den därvid uppkommande förlusten i arbetsförtjänst kan emellertid icke vara statens skyldighet, då den ju genom dessa bestämmelser endast skyddar en rätt, och det anses icke heller i andra länder vara det.

Ett annat viktigt spörsmål är det, om staten är berättigad att i vissa fall förbjuda äktenskap för att hindra alstrandet av mindervärdiga individer. Denna fråga ser man ofta diskuteras, men ärftlighetsförhållandena torde ännu knappast vara tillräckligt utredda, för att staten skall på detta område kunna stifta förebyggande lagar. Säkerligen kan det emellertid även från rättsstatens synpunkt försvaras när staten vägrar att medgiva äktenskap mellan personer, varav den ena eller båda lida av sådana sjukdomar som epilepsi, tuberkulos, sinnessjukdom eller andra liknande. Men därigenom hindras icke alstrandet av mindervärdiga barn under lösa förbindelser, och att pålägga straff härför skulle av flera skäl vara en betänklig sak.

Den period i barnets liv, då en statskontroll skulle vara mest effektiv, är det första levnadsåret, ty barnens dödlighet är särskilt under denna period fortfarande allt för stor. Och den kan i huvudsak härledas ur en enda orsak: föräldrarnas brist på ansvarskänsla. När moderskänslan nu för tiden icke är tillräckligt stark att knyta hustrun till hemmet och att förmå henne att själv personligen vårda och uppföda sitt barn, så måste staten desto ivrigare

försvara barnets rätt. Barnets rätt till moderns bröst bör icke förbliva en fras eller en from önskan blott och bart, ty den är i själva verket en elementär, etisk rätt. Att genom lag påbjuda att varje barn skall, i varje fall under det första halvåret, uppfödas med kvinnomjolk, skulle därför ingalunda vara något oberättigat övergrepp. I det stora hela taget måste kvinnorna i sitt arbete och i rätten att avsluta kontrakt finna sig i sådana inskränkningar, som äro nödvändiga till följd av deras primära plikter mot barnen. Förmodligen skall man häremot anföra de vanskliga sociala förhållandena etc., men för det första grunda sig samtliga i denna skrift framställda förslag på tanken på ett samhällstillstånd, där hemmet icke längre skall vara ett de fås privilegium. Och för det andra är staten berättigad att fordra, att de, som ämna bilda familj, agna de allra närmaste konsekvenserna härav en smula uppmärksamhet. Och de viktigaste av dessa äro de vilka även djuren respektera. Kan en kvinna förutse, att hon såsom gift kommer att även i fortsättningen ha utsikt att lösslitas från sitt hem, så är det hennes plikt att icke bilda familj. Men för övrigt måste staten under barnets uppväxt inskränka sig till att vara den makt, till vilken det kan appelleras, när det brister i den fysiska omsorgen om barnen. Vi kunna icke medgiva, att staten eller någon annan makt har rätt att blanda sig i förhållandet mellan föräldrar och barn, utom i just de fall då uppenbar vanvård föreligger. En närmare undersökning av rättsförhållandena i äktenskapet är i detta sammanhang erforderlig.

Utgångspunkten är här förhållandet mellan barnet och dess moder. Varje barn har, såsom redan nämnts, ett berättigat krav på att få vård och föda av sin moder i hennes hem och att bliva tillsett och uppfostrat av henne personligen, ända tills det kan reda sig självt; och om detta sker på ett bevisligen otillfredsställande sätt, så äger staten befogenhet att genom sina representanter tillvarata denna rätt å barnets vägnar.

Något motsvarande gäller icke om fadern. Den norska författarinnan Sigrid Undset har rätt i att fadersförhållandet är mindre självklart och mera subtilt än modersförhållandet. "Ingen man har någon annan garanti för att en kvinnas barn är hans än den, som ligger i hennes personlighet", säger hon. Och ingen man har förutsättningar för och därför icke heller någon plikt att uppamma eller vårda ett spädbarn. På denna punkt kan naturen icke tillmötesgå det demokratiska likhetskravet. Men hans rättigheter bli också på grund härav icke desamma som moderns.

Om förhållandena icke medgiva att samliv i ett hem kommer till stånd mellan föräldrarna, eller om samlivet upphör, har barnet därför rätt att

stanna hos sin moder, och modern har å sin sida plikt och rätt att få behålla barnet hos sig, liksom också barnet och i vissa fall även dess moder ha rätt att erhålla ett passande ekonomiskt understöd av fadern. Och det måste krävas positiva bevis för att modern icke är lämplig att få behålla och uppfostra barnet, därest anstalter för anbringande av barnet på annat håll skola kunna vidtagas. (Det skall kunna visas att hon varit en försumlig moder, en brottslig och dålig person eller en otrogen och dålig äkta maka, som varit den huvudsakliga skulden till upplösandet av familjen.)

Faderns föräldrarätt kan i sådana fall icke anses vara upphävd, men dess praktiska utövande måste inskränka sig till en viss besöks- och kontrollrätt; han har icke någon rätt att positivt leda utvecklingen utan blott att åtala uppenbar vanvård.

Samliv mellan föräldrarna kan icke absolut krävas blott av hänsyn till barnet; det måste till förutsättning ha en frivillig överenskommelse. Ingår fadern icke i familjen såsom en medlem av densamma, så måste ansvaret för vård och uppfostran som sagt bliva moderns sak; men ett barn har obetingad rätt att få veta vem dess fader är samt rätt till bägges namn efter fritt val, när det blir myndigt. Därför måste, varje gång ett barn födes, anmälan härom och om familjeförhållandet göras, för att det skall kunna konstateras var föräldramakten finnes. Däremot har det offentliga rättsväsendet ingenting att göra med barnlösa äktenskap, utom i de fall då dessa äro förenade med kontraktsenliga bestämmelser, vilka kräva allmänt rättsskydd.

Om barnets föräldrar besluta att leva tillsammans och att bilda ett gemensamt hem för barnet, måste detta förhållande som sagt anmälas för överheten såsom äktenskap och anmälningen förnyas varje gång ett barn födes.⁵⁹ Ty i sådana fall utöva bägge tillsammans föräldramakten (vilket emellertid icke är detsamma som att de var och en för sig ha precis hälften av makten eller att de offentliga myndigheterna skulle ha att försvara just denna hälft).

Vad för övrigt förhållandet mellan föräldrarna beträffar så måste kvinnan anses vara inför lagen i alla avseenden jämställd med mannen. Särskilda bestämmelser för mannen eller kvinnan kunna blott av hänsyn till tredje part motiveras. Vad åter själva äktenskapet angår, så ha de offentliga myndigheterna endast att befatta sig med de kontraktsenliga och i synnerhet

⁵⁹ Självfallet måste också ändringar i familjeförhållandena anmälas till vederbörande myndighet i och för barnets rätta bokförande.

med de ekonomiska avtal som kunna hava träffats, exempelvis bestämmelser om gemensam egendom eller icke äktenskapsförord och testamente till barnen samt om villkoren vid och efter eventuell skilsmässa. (Hit hör t.ex. en sådan bestämmelse som den, att om gemensam egendom upphör till följd av skilsmässa, så skall endera parten få hälften av densamma på sin lott.) Innehållet i dessa avtal kan överhuvud vara av vilket slag som helst, såvida de endast icke kränka tredje mans rätt. Det vare långt ifrån oss att hävda, att äktenskapet skulle till sitt väsen vara ett kontraktsförhållande; det tillhör icke rättsmoralen att förringa något av livets heligaste värden, utan det är tvärtom dess uppgift att slå vakt kring dem, och detta gör den genom att fridlysa dem för ovidkommande inblandning. Vad vi hävda är därför blott det, att om de offentliga institutionerna nödvändigt skola sysselsätta sig med äktenskapet, så får det endast vara med den sida av detsamma, som utgör ett kontraktsförhållande. Förutom rent ekonomiska omständigheter kan det här bli fråga om andra ömsesidiga plikter, de så kallade "normala plikterna", därest försumlighet på den ena sidan medför att den andra parten icke heller längre kan hava några förpliktelser. I övrigt är ordningen i äktenskapet en inre; detta gäller självfallet också vem som skall vara den ledande i fråga om hemmets angelägenheter, t.ex. vid disponerandet av det gemensamma boet. Och icke heller bör någon yttre makt kräva en ömsesidig eller ensidig underhållsplikt. En annan sak är det, när det är barnets företrädesrätt till de nödvändiga livsvärdena som angripes; då måste det offentliga rättsväsendet ingripa och kräva att underhållsplikten uppfylles. Vem av parterna som skall anskaffa medlen till barnets underhåll är i och för sig en det offentliga ovidkommande sak; barnen böra kunna kräva dem av båda föräldrarna.

Möjligheten av skilsmässa måste obehindrat stå öppen för var och en av parterna. I händelse av sådan träder i normala fall moderns försörjningsplikt i funktion. Någon obetingad ömsesidig underhållsskyldighet kan det icke heller finnas efter skilsmässan, undantagandes de fall då kontraktsenlig överenskommelse härom föreligger. Men försörjningsplikt mot barnen finns på båda hållen, varvid passande hänsyn dock bör tagas till moderns personliga prestationer för barnens räkning och till det avbräck, som hon genom sin nya ställning i det stora hela lider. Gent emot de ingrepp från det offentliga sida, vilka ideligen krävas och som emellanåt hota att taga formen av "äktenskapslagar", skall endast följande anföras. Genom sitt ingripande kan det offentliga göra oerhört mycket för att ödelägga den kulturmakt, som finnes i äktenskapet, vilket redan förut har tillräckligt stora

svårigheter att kämpa med. Men att befördra intresset för det ideala äktenskapet och än mera uppgiften att höja äktenskapets kulturella värde ligger långt utöver det allmännas förmåga, även om det skulle vara förenligt med dess intresse. Det allmänna har icke några motiv att göra gällande, vilka den enskilda människan icke har i långt högre grad. Att sätta barn i världen, att giva dem en god uppfostran, att leva i innerlig och trofast gemenskap med deras moder, att skapa ett trevligt och personligt hem - i allt detta kommer det sannolikt att städse ligga något för människorna tilldragande men det finns ingen man eller kvinna som gör eller kommer att göra något av detta blott för samhällets skull.

Samhällets gemensamma intresse går emellertid icke allenast ut på att den myndige skall leva och därtill leva under betryggande materiella förhållanden, utan det kräver också att han skall i andligt avseende komma i åtnjutande av sådana betingelser, att han vid inträdet i myndighetsåldern kan betraktas såsom en till fullo socialt kvalificerad individ.

Detta förutsätter en viss kunskapsmeddelelse och praktisk övning. Det som just här intresserar oss är fastställandet av vad och huru mycket därav som det är statens plikt att kräva. Det gäller då att bortse från skolundervisningen sådan den nu är, ty ingen av de gängse undervisningsplanerna är utarbetad med här angivna mål för ögonen. I allmänhet anser man undervisningens ändamål vara att göra den unge skickad för något visst yrke eller ämbete, eller också ger man ändamålet den formuleringen, att undervisningen skall höja och utveckla den unges individuella andliga kultur.

Vad som kräves för att bliva socialt fullmogen och kvalificerad är emellertid något helt annat, och detta är den enda uppgift, vars lösande staten har skyldighet att kontrollera. Vilken grad av speciell färdighet den ene eller den andre kan uppnå i ett visst fack eller vilken grad av individuell kultur han kan förvärva är däremot något som icke ligger samtliga medborgare om hjärtat, ty det ingår i likhet med omsorgen om barnens fysiska utveckling i hemmets uppgifter och utgör en del av de föräldraplikter som motsvara föräldrarättigheterna. Men alla äro i lika hög grad intresserade av att ett osocialt släkte icke uppväxer, ett släkte, som vid inträdet i myndighetsåldern saknar de nödvändiga förutsättningarna för att självständigt övertaga ledningen av egna och av landets affärer, ty ett sådant släkte skulle utsätta själva rättsordningen för de allra största faror. Och då, såsom ovan visats, det skulle innebära ett övergrepp mot de barnlösa, om den gemensamma förmögenheten användes till täckandet av

samtliga utgifter för barnets underhåll och utbildning, så är det tydligen ett billigt och naturligt krav att föräldrarna skola såsom vederlag för den förmån, vilken staten tillförsäkrar dem, själva leda sina barns utveckling i den utsträckning, som föräldramakten medger, samt låta dem få all den fysiska och andliga omvårdnad, som de huvudsakligen kunna erhålla endast i hemmet, nämligen allt som angår dem såsom individuella varelser. Det är således framför allt hemmets uppgift att sätta sin prägel på deras personliga kultur och att tillgodose deras fackliga utbildning. Men lika naturligt och billigt är det att staten, som ställer barnens överskottsandelar till föräldrarnas förfogande, skall vaka över att dessa icke undanhålla barnen deras rätt att komma i åtnjutande av den nödvändiga sociala undervisningen och uppfostran.

För att i socialt hänseende stå på egna ben är det nödvändigt att kunna skriva, räkna och läsa (hit hör även förmågan att muntligen och skriftligen uttrycka sig fullt tydligt). Utan dessa förutsättningar är man oförmögen att förstå kontrakt och överenskommelser, att avgiva skriftliga förklaringar och att delta i de enklaste handelstransaktioner. Härtill komma kunskaper i en hel del ämnen, vilka den blivande självständige samhällsmedborgaren nödvändigt måste känna till, nämligen samhällslära (bestående av naturlig rättslära (etik), insikt i samhällets politiska organisation och dess rättsregler) samt logik jämte privat och social ekonomi. Slutligen måste han också äga någon kunskap i hälsolära och i synnerhet om de smittosamma sjukdomarna.

Utbildningen i alla andra fack måste anses tillhöra den rent individuella kulturen och är därför en uppgift för hemmet, som alltså skall sörja för att den unge erhåller all teknisk utbildning och all yrkesutbildning.

Inskränktes den obligatoriska undervisningen till ovannämnda fack så torde den icke komma att lägga beslag på mera än ett par timmar dagligen. Den bästa anordningen torde exempelvis vara, att föräldrarna av den överskottsandel, som tillfaller barnen, för varje barn utbetalar den summa, som är nödvändig för den obligatoriska undervisningen, men att alla skolor äro privata under statens kontroll.

Den tid, som icke åtgår till elementarundervisningen, kunna föräldrarna naturligtvis använda för barnens utbildning så som de finna gott och allt efter barnens framtidsutsikter och förutsättningar, t.ex. suppleras skolgången med ytterligare undervisning i de privata skolor, vilka undervisa i de olika praktiska, teoretiska och konstnärliga facken.

Uppfostran är väsentligen en hemmets sak, men ingen uppfostran är möjlig oberoende av en personlig livsåskådning. Att genomtrumfa en bestämd livsuppfattning, religiös eller materialistisk, eller å andra sidan förbjuda t.ex. religiös undervisning skulle emellertid vara ett stort övergrepp av staten. Den offentliga kontrollen har nämligen ingenting att göra med den personliga kulturen eller med de individuella tankeriktningarna, såvida det icke kan på ett obegripligt sätt visas att de inverka direkt omoraliskt.

Rättsstatens författning

Om skisserandet av en politisk planritning, sådan som den bild av rättsstaten vilken vi framställa i denna bok, överhuvud skall ha någon betydelse, så måste den ligga anvisandet av möjligheter, vilka även förståndet kan godkänna. Oviljan mot statens allmakt och benägenheten att med tvång ingripa på alla möjliga personliga områden är nog så utbredd. Men mot den farliga grundsatsen att staten skulle vara allt och individen intet lönar det sig icke att kämpa endast med känslöargument. Av långt större vikt är det att människorna bibringas en klar föreställning om var den gräns går, vilken staten måste respektera.

Man trodde en tid att man i ordet frihet ägde det lösensord, som var den säkraste garantin för individernas självständighet. Men detta ord med sin berusande lyriska klang har dessvärre visat sig vara synnerligen vilseledande. Frihetsbehovet kan vara våldsamt i sina yttringar och frihetsförkunnelsen väl ägnad att sätta massornas sinnen i svallning; men någon vägledning på det politiska eller nationalekonomiska området erbjuder begreppet frihet icke. Det är blott ett uttryck för en vag tendens och innehåller icke några ordnande eller begränsande faktorer.

Frihet i politisk betydelse är ett helt och hållet negativt begrepp, uppkommet under trälldomstider, under trycket av ett eller annat bestämt tvång. Då det i människonaturen icke finns några förutsättningar för en abstrakt frihet i betydelsen av fullständigt oberoende av alla förhållanden, så är ordet frihet i grund och botten meningslöst, när det användes om fasta och solida förhållanden, om det icke samtidigt upplyses om vad man är fri från. Men då alla politiska system hittills varit grundade på förtryck och intet på likaberättigande, så har man knappt lagt märke till denna omständighet. Det har alltid varit ett eller annat bestämt tryck eller tvång som lagt beslag på uppmärksamheten (personligt slaveri, livegenskap, religiös intolerans o. dyl.). Och man har därför alltid stillatigande uppfattat

"friheten" såsom frigörelse från de band, som för tillfället tryckte hårdast. När dessa band voro sönder slitna, var man också "fri", menade man. Under den franska revolutionen och de därpå följande frihetsrörelserna i Europa förutsatte man helt naivt att "friheten" var ungefär detsamma som att byta herrar; och man gjorde sig icke i minsta mån reda för vem det egentligen var som blev fri och vad det var som man blev fri från.

Emellertid uppenbarar tiden allt. Man blev av med en despot och fick några hundra despoter i stället; och hade icke de många, därför att de "representerade folket", förvärvat sig en ännu större "rätt" än den ene att förvalta våra affärer? "Friheten" kom vid närmare påseende att innebära en flertalets obetingade makt att obegränsat tränga sig in på den enskilde medborgarens mest intima och privata område och att kränka hans oavhängighet. Det blev icke en frihet, som individen fick njuta som en lättnad, utan en frihet för "samhället" (eller rättare sagt för ett flertal i samhället) - nämligen friheten att förtrycka individen.

Om man i vår tid skulle framkalla en "frihetsrörelse", så skulle den vända sig mot själva det moderna statsbegreppet såsom sådant, mot avgudabilden "Staten", och icke mot den ena eller andra statsförfattningen; den skulle taga sikte på den fara, som hotar den personliga självständigheten från varje statsmakt, oavsett dess form.

Frihetslängtan är alltid ett tecken på hälsa, och den bör ha rätt att utveckla sig. Men man måste önska att begreppet frihet icke längre måtte bliva den fana, som går i spetsen vid en sådan framstöt; ty det är ett blint, instinktivt lösenord. Frigjord från ett ok böjer man sig under ett annat. Men den friborne medborgaren, som helt och hållet skuddat trälnaturen av sig, kan icke längre låta sig nöja med den negativa frågan: Huru kan jag bli fri från det eller det? Han vill göra sig positivt gällande: här är jag, och jag kräver aktning för min person och för det som är mitt! - Hitintill och icke längre! säger han med samma myndighet till staten och samhället som till den enskilde, som träder honom för när.

Först då blir hans frihetslängtan slutgiltigt tillfredsställd. Först den som står på egna ben, på egen grund och som vunnit sina medborgares erkännande av denna ställning är verkligt fri i såväl politiskt som i ekonomiskt avseende. Han allena äger garanti mot varje slag av förtryck. I den stund, då vad som är hans är principiellt fastslaget och godkänt, har det dragits en gräns, vilken anger det mått av frihet, som en samhällsmedlem normalt kan uppnå utan att förtrycka någon. Först då får uttrycket politisk frihet, fattat i sin allmänna betydelse, någon mening.

Liberalismen glömde att fråga: Vad förmår ett flertal, och vad ligger utom dess befogenhet? Huru långt sträcker denna sig? Den glömde med andra ord det lilla ordet rätt och kunde därför icke inse att flertalet aldrig kan med röstsedlar bestämma vad som med etisk rätt faller inom individens okränkbara besittningsområde och vad som faller utom detsamma. Det förmår blott en enda makt i världen, nämligen den etiska vetenskapen. Detta bör ingalunda låta oroande; ty om rättsprinciperna framställas i sin upphöjda, klara och enkla gestalt, så blir etiken den minst kinesiska av alla vetenskaper. För att man skall kunna avgöra vad som står i överensstämmelse med dess grundsatser eller icke, krävs då ingenting annat än sinne för logik i allmänhet, på enkel svenska: sunt förstånd, i förening med omutlig samvetsgrannhet.

Flertalet kan välja emellan att böja sig för vad som avgöres i enlighet med etikens krav eller att med makt motsätta sig detta. Men så mycket måste man i alla fall begära som att det begagnar de rätta uttrycken och att det således icke låter maktbud gå under namn av rättskrav. Vi ha kanske just nu i det 20:e århundradets början begynt förstå, att ett flertal - även det mest älskvärda av alla flertal - som icke böjer sig för grundsatser, utgör den farligaste av alla despotier, som trasslat till begreppen makt och rätt för människorna.

Har man sett detta och att det i det moderna statslivet framför allt kommer an på att hävda vissa principiellt fastslagna gränser, inom vilka varje styrelse, vare sig den utgöres av en suverän monark eller en demokratisk majoritet, måste hålla sig, såvida individens etiska rättsområde icke skall hotas, så blir nästa fråga denna: Huru skall då detta begränsade område styras! Skall det krävas enstämmiga beslut om allt, som skall företagas inom den principiellt givna ramen? Eller är det några fås vilja som skall vara avgörande (emedan dessa äro antingen rikare eller klokare än de andra)? Eller skall man lyssna till alla och envar, som vilja giva råd, och handla i enlighet med flertalets beslut? Stort flera möjligheter än dessa tre huvudgrupper med deras olika variationer finns det väl icke.

Vi vilja först undersöka möjligheten nr 2, den att lägga avgörandet i ett mindretals händer. Detta skulle beröva alla de andra det inflytande, som med rätta tillkommer dem, när det är frågan om en verkligt gemensam angelägenhet; när det rör sig om en sådan kunna icke några skäl anföras till försvar för att den ene skulle betyda mer än den andre. Man söker understundom bemöta detta påstående med att hänvisa till aktiebolagen och liknande sammanslutningar, men det är lätt att se att jämförelsen haltar. I

ett aktiebolag ha delägarna bidragit med olika stora insatser; här försvinna personerna bakom aktierna; och det är därför i grund och botten dessa som rösta. Men i rättsstaten - sådan vi här tänka oss densamma - skola alla bidraga i förhållande till den fördel, som de ha av staten, d.v.s. den ene skall icke prestera positivt mera än den andre; den enes andel i den gemensamma kassan är precis lika stor som den andres, och de offentliga angelägenheterna äro gemensamma angelägenheter, vari alla äro på förhand lika mycket intresserade; - men därför är det icke heller möjligt att anföra ett enda rättfärdigt skäl till att den enes röst skulle väga mera än den andres vid de avgöranden, som träffas inom den av de gemensamma uppgifterna angivna ramen.

När det är frågan om ett aktiebolag, är det affärsmässigt sett lätt att förstå, att de enskilda delägare, vilka bidragit med jämförelsevis små andelar, i gengäld måste finna sig i att få relativt ringa utbyte och ett motsvarande inflytande. I staten är det däremot annorlunda - väl att märka i den stat, som är grundad på gemensamma uppgifter och icke på privatintressen! I den kan ingen nöja sig med en mindre bråkdelen av de gemensamma värdena än grannen. Måhända kunde man för att förtydliga detta skilja emellan gemensamma värden och andelsvärden. Med de förra skulle jag vilja förstå sådana, vilka i sin helhet äro i lika hög grad tillgängliga för alla dem, som när som helst önska använda sig av dem eller måste använda sig av dem; sådana, som icke kunna skiljas isär och fördelas i småstycken utan som måste verka i hela sin utsträckning för att överhuvud taget verka. Andelsvärden äro däremot sådana, som kunna styckas och fördelas till de enskilda i olika stora mängder och vilkas nyttighetsverkan icke beror på sammanhanget med det hela.

Nu är det uppenbart att i en rättsstat kan det endast vara värden av det förra slaget som staten har att förvalta. Ty blott till dem är det rättfärdigt att använda den gemensamma förmögenheten. Vad de mera materiella värdena angår, så måste statens roll i fråga om dem vara av reglerande natur (med avseende på egendomens fördelning), men däremot icke av producerande natur. Det kan icke tillhöra dess naturliga verksamhet att själv driva affärer och icke heller att samla värden endast för att åter fördela dem. Antaga vi att det är en av statens viktigaste uppgifter att ha rättsväsendet om hand, så är det tydligt att här kan ingen låta sig nöja med en bråkdelen. Rättsskipningen kan verka endast såsom en samlad makt, en enhetlig organisation - även om det blott är en enda individ, vars säkerhet det vid ett visst tillfälle är frågan om - eller också verkar den alls icke. Om 1000

poliskonstaplar äro en lämplig styrka till upprätthållandet av säkerheten i en stad, så kan det icke vara till någon nytta att uppdelade denna kår i oavhängiga smärre avdelningar eller att t.ex. fördela dem så att det bleve en på vart 50-tal invånare; ja, även om var och en erhöill tre poliser till sitt privata bruk, så skulle det skydd, som dessa kunde ge, dock vara ytterst otillfredsställande, därest dessa trenne polisers verksamhet icke utgjorde ett led i en enhetlig organisation.

Då de gemensamma värdena äro av den beskaffenheten, att den ena individen omöjligt kan antagas få någon förmånsrätt framför den andra vid användandet av dem, så skulle det vara obilligt, om den ene medborgaren lämnade mera till dem än den andre, och den nödvändiga etiska följderna härav är, att den enes röst icke kan väga tyngre än den andres vid de avgöranden som skola träffas. I ett aktiebolag äro de avgörande faktorerna icke individerna utan materiella värdeinsatser av en viss storlek (ägarna blott representera dessa); och syftet med bolaget är icke att medlemmarna skola bliva delaktiga av ett gemensamt värde, utan det att de skola erhålla en viss del av ett delbart värde i förhållande till sina insatser; att avgörandena skola träffas i enlighet med de i sammanslutningen engagerade intressernas storlek, är därför, när det är frågan om affärer, helt naturligt.

Men i staten, där den enes rättighet att använda sig av de gemensamma värdena omöjligt kan vara större eller mindre än den andres och där var och en, då han har lika stor del i de gemensamma värdena, antages bidra i lika hög grad som varje annan medborgare till deras vidmakthållande, finnes det icke ett enda giltigt etiskt skäl till att den enes röst skulle betyda mera än den andres.

Härav framgår indirekt att de tvenne andra sätten att avgöra statens angelägenheter icke kunna etiskt försvaras. Varken kravet på enstämmighet - ty om blott en enda röst skulle kunna uttala sitt veto vid alla omröstningar, så skulle denna röst få ett alldeles otillbörligt stort inflytande - eller kravet på förefintligheten av vissa särskilda egenskaper hos den som röstar kan etiskt motiveras. De synpunkter, som man sökt göra gällande vid försvaret av ett fåtals övervägande inflytande, nämligen förefintligheten av större skatter, större intellektuell mognad o. dyl., kunna icke vinna erkännande i jämförelse med den etiska egenskapen att utgöra en fullmålig individ, vilken egenskap varje myndig medborgare har inom det gemenskapsområde, som vi ovan förutsatt.

Här komma majoriteterna till sin fulla rätt. Ingen majoritet har, såsom vi förut sett, obegränsad rätt att bestämma över individernas personliga angelägenheter, och ingen majoritet kan i kraft av sin blotta majoritet avgöra vad som är ett rättsenligt personligt område eller icke; men är denna fråga en gång för alla principiellt uppklarad, och rör det sig nu endast om det rätta förvaltandet av de verkligt gemensamma uppgifterna, så kunna icke några etiskt berättigade invändningar göras mot att flertalet får bestämma; ja, majoritetsbeslutet blir inom dessa gränser det enda sätt att fatta avgöranden, mot vilket man icke kan komma med några etiska invändningar.

Det spörsmål, som vi nu skola undersöka, är av rent teknisk art. Huru skall man kunna vid varje avgörande erhålla det mest noggranna uttrycket för flertalets vilja?

Att företaga en allmän folkomröstning varje gång ett beslut skall fattas skulle i nutidens stater vara praktiskt omöjligt; nationen skulle då bli fullt upptagen av att rösta om offentliga angelägenheter. Även de nationer, som icke velat helt och hållet upphöra med direkt folkomröstning, ha måst inskränka sig till att använda densamma blott i särskilt viktiga fall och under speciella betingelser. I Schweiz begagnar man sig av referendum först när 3000 valmän fordra det, vilket i genomsnitt endast sker i 1/10 % av alla fall. Icke heller sådana stater kunna alltså undvara representationssystemet såsom det normala organet för tillkännagivandet av medborgarnas vilja; men nästan alla äro överens om att det har stora skuggsidor. Frågan är om dessa äro oskiljaktigt förenade med systemet eller om de väsentligen bero på de tekniska ofullkomligheter, varmed det blivit behäftat vid utformandet.

En av de största olägenheterna är att valmännen icke rösta om särskilda föreliggande spörsmål utan om personer, som endast kunna i grova drag skissera sin ställning till olika huvudpunkter och kanske alls icke få tillfälle att taga ställning till frågor, vilka oväntat kunna dyka upp mellan tvenne val. Om man förutsätter valmän, vilka mera intressera sig för sak än för person - och dessa äro säkerligen icke de sämsta valmännen - kan det lätt hända att en valman ansluter sig till A:s uppfattning om en sak men till B:s om en annan; men att bereda denna ståndpunkt inflytande på valsedeln låter sig icke göra; där kan endast väljas mellan A och B och måhända även e, av vilka kanske ingen har valmännens fulla förtroende. Följaktligen kan under nuvarande förhållanden i flertalet demokratiska stater valmannen 1) alls icke få sina individuella åskådningar representerade; och även om han 2)

händelsevis skulle kunna få en kandidat vald, vilken delar de flesta av hans meningar, så har han icke någon kontroll över dennes ställning till eventuellt uppdykande nya spörsmål eller till dem, som representanten icke funnit värda eller ansett det lämpligt att taga ställning till. Men härtill kommer 3) att icke ens representantens förhållande till de frågor, som han tagit en bestämd ställning till på valmötena, kan omedelbart kontrolleras av väljarkåren. Även om man bortser från de fall, då kandidaten för att förekomma alla eventualiteter uttalar sig så svävande, att man svårigen senare kan förebrå honom för löftesbrott, så visar dock erfarenheten, att även klart angivna ståndpunkter kunna svikas och att bestämda och oförbehållsamma löften till valmännen kunna brytas, utan att dessa ha någon möjlighet att inskrida och hindra detta eller att, förrän valperioden är slut, ersätta riksdagsmannen med en annan, som bättre förtjänar deras förtroende.

Den tre- eller sexåriga perioden, varunder riksdagsmannen överlämnas åt sig själv, medför således en stor fara för att den valde icke längre skall känna sig som representant för sina valmäns tillkännagivna vilja, vilket är hans naturliga funktion, utan såsom i viss mån suverän, en man, den där tillåter sig att handla på eget bevåg och som så godtyckligt och jesuitiskt som möjligt söker finna sig till rätta med de avgivna löfena.

Intet av de hittills kända representationssystemen lämnar valmannen någon garanti för att hans stämma kommer att göra sig gällande med den kraft, som han, den fullmålige och likaberättigade samhällsmedlemmen, kan göra anspråk på, när det är frågan om avgörandet av vad de gemensamma intressena kräva. Och detta i trots av att en hel del av de mest klarsynta förmågor på detta område sökt utspekulera tekniska metoder i avsikt att göra representationen till en så noggrann avbild som möjligt av väljarkåren. Redan politikern abbé Sieyes, som levde på den franska revolutionens tid, skall hava tillbragt största delen av sitt liv med att konstruera valmetoder.

Såväl de enkla majoritetsvalen som omvalen och de proportionella valen ha den gemensamma olägenheten, att de långt ifrån ge de små minoriteterna - och naturligtvis ännu mindre varje särskild valman - det inflytande som de böra ha. Tendensen går i Danmark som på andra håll ut på att tillförsäkra de bestående partierna och deras ledare hela den politiska makten; och varje ny vallag syftar till att befästa detta klassregemente och att på det mest hårdhänta sätt hålla nya partibildningar och individuella riktningar nere.

En lösning av valproblemet, vilken förtjänar att från rättsmoralens ståndpunkt uppmärksammas, har i *Dansk Tidsskrifts* aprilhäfte 1905 framställts av Johan Pedersen. Vi skola här beröra några av huvuddragen i densamma.

Hans framställning inledes med en kritik av det proportionella valsättet. Beteckningen proportionella val beror på, säger han, att förhållandet mellan valmännen och antalet representanter angiver det antal valmän som erfordras, för att de vid detta slag av val skola kunna få sin egen representant. Alla de åskådningar, vilka i hela landet icke räkna så många anhängare som detta förhållande angiver, få alltså icke någon representant. Det proportionella valsystemet kan därför lika litet som majoritetsvalet lösa problemet om alla ståndpunkters representerande och alla minoriteters rätt. "Vad som måste krävas är att varje åskådning, som har anhängare, vare sig dessa äro få eller många, skall bliva representerad och göra sig gällande, men är den icke i stånd att slå igenom, så har den naturligtvis icke heller någon rätt att utgå med segern. Varje åskådning bör erhålla en proportionell representation, men någon sådan får man icke på det proportionella valsättets väg."

Däremot kommer en sådan till stånd genom att varje röstberättigad medborgare endast röstar på en enda representant och genom att vikten av varje representants röst i riksdagen beräknas efter just det antal röster, varmed han blivit vald.

I riksdagen kommer då varje åskådning att genom sammanräknandet av rösterna på alla de representanter, som anslutit sig till densamma, få just det inflytande, som den har rätt att erhålla i förhållande till andra åskådningar, och ingen åsikt, icke ens den som har blott en enda anhängare, blir då utestängd.

Detta valsystem går, som synes, tillbaka till den ursprungliga formen för verklig folkstyrelse, möjligheten för varje myndig medborgare att direkt deltaga i ordnandet av statens angelägenheter. Då emellertid i nutidens folkrika stater detta direkta deltagande icke kan genomföras på samma primitiva sätt som i forntidens små kommuner, så anvisar det föreslagna systemet en annan lösning av problemet, nämligen en representationsform, som låter även den minsta möjliga minoriteten, ja, till och med varje särskild röst göra sig gällande med den styrka som just tillkommer densamma. En valrätt kan överhuvud icke ersätta rätten att personligen deltaga i det aktiva statslivet.

Indelningen i valkretsar skall i enlighet med detta system upphöra och hela landet utgöra en enda valkrets, så att de röstberättigade skola kunna till representanter utse de bästa männen i landet, och valen torde kunna liksom nu försiggå överallt i landet på samma dag och hemligt. I fall de personer, som man röstat på, skulle vara förhindrade att mottaga uppdraget, så skulle dock icke rösterna på dem vara bortkastade, ty de utsedda personerna skulle vara berättigade att överlåta uppdraget på en meningsfrände, som kunde åtaga sig detsamma. Detta skulle dock säkerligen snart ske endast undantagsvis. Valperioderna skulle enligt förslaget vara blott ett år.

Om man medger att det är en rättfärdig princip, att varje röst skall inom de gränser, som de gemensamma ärendena utstaka, få göra sig gällande med samma styrka som varje annan, så torde man knappast kunna betvivla, att det här föreslagna systemet erbjuder större garantier mot godtycke från drivna partiiniskares sida, mot undanträngandet av smärre, självständiga åskådningar och mot röstförluster än något annat system. Tvivlar man på representantens pålitlighet, så kan man vid nästa val - redan efter 1 år - fråntaga honom sin röst och överflytta den på en annan. Men nu? Har en person blivit vald med stor majoritet, så kunna hundratals, ja, kanske tusentals personer i valkretsen känna sig förtörnade över hans uppträdande och fråntaga honom sina röster, utan att detta i minsta mån rubbar hans inflytande vid omröstningarna i riksdagen.

Några etiska invändningar mot detta förslag till ett nytt valsätt har man därför icke kunnat komma med. Däremot har man mot det gjort invändningar av praktisk art. Man har fruktat att riksdagen skulle bliva allt för stor. Häremot talar dock att representationen naturligtvis måste bliva förenad med utgifter; och då enligt förslaget dessa endast borde täckas proportionellt (med ett visst belopp per röst), så torde representanter med blott ett fåtal röster bakom sig näppeligen komma att finnas i riksdagen, såvida de icke äro särskilt intresserade av att hävda en speciell åskådning. Därtill kommer att man icke skulle kunna ha något att invända emot att en representant överflyttade sina röster på en annan representant, vilken delade hans åsikter och kanske ännu bättre kunde förfäktas dessa, som ju därigenom icke skulle förlora sitt inflytande i riksdagen. Skulle det emellertid likväl visa sig att riksdagen bleve praktiskt omöjlig på grund av sin storlek, så skulle man kunna fastställa en maximigräns för dess storlek. Den skulle t.ex. kunna utgöras av 150 representanter, utsedda genom tvenne val, vilka skulle kunna tillgå på så sätt att varje valman första valdagen föreslog en viss person såsom sin representant; de 150 som då

erhållit de flesta rösterna betraktas såsom valda; andra valdagen kunde sedan de valmän, vilka första valdagen icke fått någon representant vald, överflytta sina röster på vem de villa av de 150.⁶⁰ Dessutom skulle när som helst under valperioden varje valman kunna få överflytta sin röst från en riksdagsman till en annan.

Vidare har man undrat om det icke skulle kunna vara farligt att lägga så stor makt i vissa representanters händer som man enligt detta valsätt skulle kunna göra. Ty det skulle ju kunna tänkas att en representant finge över hälften av rösterna. Farligt? Skulle väl denna makt kunna bliva farligare än den makt, som under nuvarande förhållanden i långt större omfattning och på ett vida ofrånkomligare sätt lägges i den store partiledarens händer? Måne icke den väsentliga skillnaden skulle bliva den, att medan den store partiledaren under nuvarande förhållanden sitter inne med denna makt utan några direkta mandat från ett flertal av de röstberättigades sida, så skulle det här omtalade systemet icke ge någon representant ett ensamt inflytande än det, som direkt och uttryckligen givits honom av väljarkåren själv? Om det skulle inträffa att en framstående man samlade pluraliteten av rösterna, så kunde detta ju endast bero på att folket på det mest otvetydiga sätt sagt ifrån att det vill ha det så.

Metodens huvudsakliga betydelse ligger däri att den förenar principen för självstyrelse, allas lika rätt att direkt och självständigt deltaga i statslivet, med de fördelar i riktning av koncentration, vilka en representation erbjuder. "Den fria valrättens system" har den med rätta kallats i motsats till det nuvarande bundna valrättssystemet, vilket icke medger att man röstar på vem man vill. "Det individuella, proportionella valsättet" har man även kallat densamma i motsats till det gängse proportionella valsättet, vilket rätteligen borde kallas det partiproportionella valsättet, på grund av att det endast ger uttryck åt förhållandet mellan de stabiliserade politiska partierna.

Det har upprepade gånger framhållits, att avgörandet av alla de spörsmål, vilka beröra den etiska äganderätten, varje gång måste vara ett logiskt avgörande på grundvalen av vetenskapligt fastslagna, allmängiltiga förutsättningar, varför det måste vara till sitt väsen skilt från sådana beslut, som kunna och böra fattas genom omröstningar och på grundvalen av

⁶⁰ Se härom artiklar av Axel Gyldion och August Schwan i tidskriften *Retsstaten*, 4:de bandet.

personliga meningar eller intressen. Därav följer att bestämmandet av vilka uppgifter som tillhöra det offentliga livets och vilka det privata livets område, av vad som är statens och vad som är individens måste träffas med stöd av vetenskapliga hjälpmedel, medan det däremot blir folkmajoritetens sak att träffa avgöranden inom de områden, där den, i enlighet med vad som en gång principiellt fastslagits, har rätt att bestämma.

För avgörandet av vad som är rätt har majoriteten icke några särskilda förutsättningar.

Denna begränsning i flertalets befogenhet har naturligtvis endast svagt kommit till uttryck i de demokratiska staternas författningar. Så pröva t.ex. i Förenta Staterna domstolarna huruvida ett lagförslag står i överensstämmelse med de grundsatser, som vunnit erkännande i och genom staternas författning.

Det är emellertid icke någon given sak att domstolarna äro rätt forum för dessa naturrättsliga, social-etiska avgöranden. Dessa kräva nämligen alldeles särskilda förutsättningar, som juristerna i varje fall icke hittills haft tillräckligt intresse för nämligen studiet av det som bör anses vara rätt. Och om man ville uppbygga en rättsstat utan att äga säkerhet för att de på detta område verkligt sakkunniga krafterna erhöle det huvudsakliga inflytandet vid avgränsandet av de offentliga och de privata angelägenheterna, så skulle man bygga på lösan sand, ja, man skulle motsäga sig själv och förneka rättsstatsiden i samma ögonblick som man sökte föra den ut i livet. För rättsstatens praktiska förverkligande kräves nämligen icke endast att man erkänner vissa grundsatser utan även att man i statens författning, lagstiftning och administration skapar tillräckliga garantier för att dessa skola få sin fulla tillämpning. "Det är blott i rättens eviga idé, som kontrollen finnes", säger Starcke, "och grundsatsen 'folkets röst är guds röst' kränker fundamentalt denna idé ... Det berättigade i nutidens demokratiska utveckling hän emot att befria folket från en fåtalig, härskande samhällsklass' övermakt har lett till uppställandet av en ny avgudabild, som man kallar folket. Men det är aldrig folket som skapar rättfärdighet, utan det är tvärtom omvänt rättfärdigheten som förvandlar en flock människor till ett folk."

Man måste därför inom statsorganismen skapa en auktoritet, som har tillräcklig sakkunskap och myndighet för lösandet av uppgiften att avgöra om ett lagförslag eller en regeringshandling strider mot eller står i överensstämmelse med den princip, varpå rättsstaten vilar och som bör vara uttalad i dess grundlagar, nämligen skyddandet av individernas etiska

äganderätt både vid deras ömsesidiga förhållande till varandra och vid deras förhållande till staten.

Medlemmarna av en sådan "högsta domstol" eller ett sådant "Retsværneting"⁶¹, vilka alltså måste äga objektiv auktoritet för avgörandet av vad som är den enskildes okränkbara område och vad som är det gemensamma området, måste väljas uteslutande med hänsyn till vetenskapliga kvalifikationer på det etisk-juridiska området. Om de nuvarande juristerna har prof. V. Bentzon sagt: "De auktoriserade juridiska och ekonomiska vetenskapsmännen ha så mycket att göra med den rätt och det samhälle, som äga bestånd, med att utforska dem i alla deras enskildheter, med att förklara deras uppkomst och med att sätta rättsreglerna och rättslivets företeelser i system - att de blott kunna offra en betydligt mindre del av sina krafter på den rätt och det rättsliv, som borde finnas." För att jurister skulle kunna taga säte i denna "högsta domstol" måste därför deras utbildning suppleras i fråga om det allra viktigaste området; de måste behärska den vetenskapliga, sociala etiken. Medlemmarna i denna högsta domstol (eller detta "Retsværneting") böra vara oavsättliga, och deras uppgift är att på varje medborgares begäran pröva huruvida de av regeringen kungjorda lagarna och förordningarna stå i överensstämmelse med det i rättsstatens grundlagar angivna statsändamålet. Strida de mot detta, så förlora de sin laga kraft. Naturligtvis kan folket tänkas komma att kullkasta dessa beslut - men någon säkrare garanti för en rättsstats upprätthållande än folkets egen aktning för sakliga avgöranden av vad som är rätt och orätt kan nu en gång icke skapas.

Politik och kultur.

Det finnes väl knappast något politiskt eller nationalekonomiskt verk från nyare tid, vilket icke ägnar avsevärt utrymme åt "den sociala frågan". Även om författarna äro mycket litet på det klara med detta problems räckvidd och osäkra på vad det i grund och botten innebär, så dryfta de dock alla detsamma såsom ett slags medgivande åt vad tidsandan kräver. Och icke ens de mest konservativa författarna utgöra i detta avseende något undantag.

Vad är det då tidsandan kräver? Den fordrar att den sociala frågan skall betraktas som ett problem, som omspannar hela tillvaron. Och för dess

⁶¹ Detta namn har föreslagits av C. Lambek, som bl. a. i tidskriften *Retsstaten* 1918 framställt tanken på en sådan institution.

lösande kräves intet mindre än att det skall lämnas anvisningar om huru de offentliga institutionerna skola ingripa mot varje olägenhet i människolivet och avhjälpa densamma; anvisningar icke endast om vad staten skall göra, när medborgarna blivit överfallna eller bestulna eller utsatta för andra rättskränkningar, utan också om vad den skall företaga gent emot sådana olägenheter som äro förenade med ålderdom, sjukdom och arbetslöshet. Ja, man räknar till det sociala problemets lösande offentlig hjälp till personer, vilka lida under följderna av lättja, oduglighet och slöseri!

Efter att hava antagit dessa dimensioner är det som "det sociala problemet" blivit det egendomliga monstret, vilket det förbehållits vår tid att på alla sätt omhulda och göda och vilket därför torde förtjäna en särskild undersökning.

Man måste då först och främst fästa uppmärksamheten på att begreppet i denna hypermoderna form icke är särdeles klart, ty där det finns ett socialt problem, där måste det också med nödvändighet finnas ett individuellt problem, som icke utan vidare kan skjutas åt sidan - och som kanske rent av är det viktigaste. Det är ologiskt att betrakta den ena sidan av ett komplementförhållande såsom hela saken. Och om man länge stirrat på ett grönt plakat och därpå fäster blicken på ett vitt, så inställer sig den röda komplementfärgen av sig själv. Därför måste man väl nu söka finna sig i att det individuella problemet ånyo börjar framträda och kräva plats eller att åtminstone kräva, att man skall ha godheten säga var gränslinjen går. Framför allt på denna punkt är det som den moderna tidsandan är i behov av revision. Och har man funnit gräns-linjen mellan det sociala och det individuella, så blir det nästa fråga att skilja mellan de sociala uppgifter, vilka äro egentliga statsangelägenheter, och de som måste lösas genom privata sam-manslutningar.

Låt oss till förtydligande härav skärskåda fattigdomsproblemet! - Men detta är ju avgjort ett socialt problem, om något skall vara det! torde de utropa, som äro uppfödda med den moderna politiska lärdomen. - Nej, långt ifrån! Fattigdomen är överhuvud alls icke ett begrepp, som politik och socialekonomi omedelbart kunna arbeta med; fattigdom och olycka äro endast motiv till att på ett eller annat sätt ingripa; i övrigt ha de icke något bestämt att säga. Att en person icke äger någonting är ett högeligen mångtydigt symptom, ofta resultatet av många olika faktorer, vilka delvis äro rent individuella (bristande begåvning, lättja, slöseri o.dyl.) och delvis av social natur. Av de senare kunna några vara oförrätter av det slag, som blott staten kan tänkas avhjälpa (genom avskaffandet av vissa privilegier

eller genom att mera omsorg ägnas åt barnens vård och uppfostran), medan åter andra kunna avlägsnas genom vissa privata sammanslutningar (sjukdomsförsäkringar, försäkringar mot arbetslöshet och andra dylika). Och det är ett lika oförlåtligt kvacksalveri att behandla fattigdomen efter en enda schablon och såsom en enkel och osammansatt företeelse, som det skulle vara att inom läkekonsten behandla symptomet feber på ett och samma sätt i alla olika fall utan att fråga efter orsakerna. Man kan visserligen ofta få febern att sjunka genom användandet av feberstillande medel, liksom man också kan lindra smärtan genom användandet av morfin, men var och en vet vad en sådan behandling betyder: den minskar endast symptomet men avlägsnar ej orsaken till sjukdomen. Av alldeles samma slag är emellertid den behandling, som söker minska fattigdomen, lindra och maskera den genom universalmedlet "hjälp", denna bekväma, tafatta och populära kvacksalvarmetod, enligt vilken man med penningssedlar lägger plåster på det onda i stället för att uppsöka orsakerna till detsamma och de många punkter, där man kan ingripa mot det.

Vi ha ovan berört hurusom man också i "näringslivets upphjälpande" sett en väsentlig, social uppgift, ja, till och med ett lämpligt ändamål för statens verksamhet. På samma sätt är kulturen för många en verksamhet, vilken blott kan trivas i skydd av ett kraftigt understöd från statens sida, medan det däremot för varje invigd framstår såsom ett banalt faktum att kulturen till hela sitt ursprung och sitt väsen är ett alltigenom individuell fenomen, som icke blott icke är i behov av officiell hjälp utan som helt enkelt icke tål någon inblandning, varför staten endast kan förfuska saken genom att antingen själv söka frambringa kultur eller genom att "upphjälpa" den kultur som finnes - bortsett ifrån att staten alls icke råder över några medel för en sådan uppgift.

I och med att vi i de föregående kapitlen nämnde och skisserade de gemensamma uppgifter, som måste anses ligga inom rättsstatens rätta område, så gävo vi därmed också indirekt till känna, att till allt, som ligger utanför detta område, har statsmakten absolut icke någon etisk befogenhet att använda de gemensamma medlen.

Detta gäller således om allt direkt avhjälpande av fattigdom, sjukdom, skador genom olycksfall, arbetslöshet, med ålderdomen förenade olägenheter o. dyl.

Det vare långt ifrån oss att påstå, att alla dessa förhållanden äro staten ovidkommande; tvärt om bör statsmakten ha så att säga ett öga på varje finger för att kunna efterse om icke några av dessa olyckor bero på

rättmätiga missförhållanden, som det är det offentligas uppgift att avlägsna. Statsmakten skall just icke låta allt vara som det är, förgätande skillnaden mellan rätt och orätt och förbiseende de övergrepp, som århundraden givit hävd genom lagarna och varigenom tusenden och åter tusenden berövats sin rätt till meddelaktighet i naturtillgångarna och därmed på förhand stämplats till en pariakast, vilken ofta gått miste om de mest elementära lyckobetingelserna; nej, den får icke ett ögonblick lämna allt detta ur sikte och lita på att den blinda världsutvecklingen skall avhjälpa missförhållandena - oberoende av mänsklig vilja. Men den måste å andra sidan med lika stor fasthet och klarhet skilja emellan vad som kan vara statens uppgift i fråga om dessa missförhållanden och vad den måste överlämna åt andra makter att rätta.

Förhållandet kan i korthet skisseras på följande sätt. Det är statens uppgift att avlägsna alla av lagstiftningen stödda hinder för att den enskilde skall kunna få det rättmätiga vederlaget för sitt arbete, alla företrädesrättigheter, som hindra den individuella fliten att erhålla det rätta utbytet. Det är dess uppgift att skapa en lagstiftning och administration, som skyddar vars och ens rätt förvärvade privata ägodelar och hans medfödda andel i de ting, vilka aldrig med rätta kunna bli privat egendom. Och där statsmakten till fullo fyller denna uppgift, kan ingen med fog beklaga sig över densamma och kräva mera. Staten skall skapa grundvalen, varpå var och en som vill kan basera en självständig och trygg existens; och detta krav uppfyller den genom att först och främst hävda att ingen människa födes besittningslös, utan att alla och envar tvärtom ha rätt till meddelaktighet i naturtillgångarna. Därigenom beredes varje individ existensmöjligheter, möjligheten att undgå fattigdom och olycka och möjligheten att genom egen kraft och genom frivilliga sammanslutningar med andra avvärja de olyckor, som kunna åtfölja sjukdom, ålderdomen o. dyl. Frågan är nu blott om han vill. Men just detta, om han vill, vägra vi att betrakta såsom ett socialt problem.

I och med att staten inskränker sig till att väsentligen hävda denna rättsgrundval, tvingar den visserligen varje enskild människa att stå på egna ben och att lita på sig själv, men den gör det också möjligt för henne att verkligen intaga denna självmedvetna, upprätta hållning. Det moderna idealet att stå bugande med hatten i handen och sneglande åt statskassan efter en skärv är icke någon normal hållning och icke någon värdig ställning för en statsmedborgare. Men vi äro också övertygade om att de fattiga i samhället, som för övrigt icke äro ensamma om att intaga denna

ställning, förmått vänja sig vid densamma, endast emedan ingen med eftertryck upplyst dem om att det finns en rätt, som de kunna kräva.

Men kan det då betraktas såsom bevisat att man verkligen genom det föreslagna enkla medlet, jordvärdenas nationaliserande och deras användande uteslutande för gemensamma uppgifter, skall kunna uppnå det, som man här påstås skola uppnå, nämligen skapandet av möjligheter för en sorglös existens, möjligheter, som det sedan blir den enskildes sak att använda sig av eller icke?

Jag tror att man måste medgiva att den orsaksförbindelse, som, enligt vad en del nationalekonomer påvisat, måste finnas mellan ifrågavarande reform och vissa sociala verkningar, framför allt dennas inverkan på arbetslönen, är så ovedersäglig som endast få nationalekonomiska sanningar. Man har visserligen på en del håll betvivlat densamma, men man har aldrig kunnat direkt motbevisa den.

Vi kunna här endast inlåta oss på en helt kort utredning av spørsmålet.

Medan alla egentliga skatter leda till fördyrandet av de ting, på vilka man lagt skatt, har däremot jordvärdesavgiften en rakt motsatt inverkan, ty den kommer att sänka salupriset på jorden (med avgiftens kapitalvärde). Då en jordvärdesavgift skulle omintetgöra alla de spekulationsförhoppningar, som nu äro knutna till jorden, och då det icke längre skulle löna sig att hålla obrukad eller dåligt brukad jord borta från marknaden, alldenstund samma avgift skulle erläggas för sådan jord som för motsvarande väl använd areal, så skulle jorden bliva lättare tillgänglig för alla dem, som skulle vilja köpa ett stycke jord.

Det framsteg, som denna reform skulle medföra, skall man emellertid icke söka i själva prissänkningen i och för sig, då elenna ju väsentligen är av nominell art, utan i de förbättrade villkor för arbetet, vilka skulle skapas genom denna nya ordning. För att man riktigt skall förstå dess sociala verkan, måste man uppmärksamma det sakförhållandet, att arbetet genom elenna nya ordning kommer att befrias från den dubbelbeskattning, som finns under nuvarande förhållanden, då förutom elet köppris på jorden, vilket tillfaller de privata monopolinnehavarna, skatt lägges på arbetsprodukter och livsförmödenheter. Avgiften för förvärvandet av ett jordstycke, fastighetsskulden, kommer den nya ordningen icke att avskaffa, ty den är en avgift, vilken står i ett rättfärdigt förhållande till den särskilda fördel, som besittandet av detta bestämda jordstycke, denna bestämda plats på jordytan, representerar i förhållande till andra jordarealer - men den väsentliga skillnaden är den, att medan denna avgift nu erlägges till privata

monopolinnehavare, som använda densamma för sina speciella intressen, så skall den enligt den nya ordningen erläggas till staten, vilken endast får använda den för gemensamma uppgifter; och samtidigt komma alla andra former av skatter och avgifter att bortfalla. Att detta kommer att högst avsevärt förbättra arbetsbetingelserna för dem, som vilja på egen hand odla jorden, är alldeles självklart.

Men, invänder man kanske, det kan ju endast vara jämförelsevis få människor som kunna lämna storstäderna och återvända till jordbruket. - Det viktigaste i den nya ordningen, fastighetsavgiftens stora sociala betydelse, ligger emellertid i den återverkan, som den kommer att ha på hela arbetsmarknaden. Ty när jorden blir tillgänglig för arbetsvilliga händer på gynnsamma villkor, så behöver ingen vara arbetslös eller åtaga sig arbete under sämre betingelser i städerna än han själv skulle kunna få genom att arbeta på egen grund. Denna möjlighet, vilken städse kommer att förefinnas, är det som gör att även städernas arbetare komma att få ett ord med i laget. När arbetarna i de stora industriföretagen anse, att de endast genom sina organisationers tryck kunna hålla lönerna uppe, så beror detta på att de icke se detta sammanhang. Orsaken till att lönerna äro så ovanligt höga på de nya kontinenterna är just den, att billig jord där konkurrerar med de industriella företagen.

När jordprivilegiet upphört, kan arbetslönen icke råka in i det fullständiga avhängighetsförhållande till det egentliga kapitalet, vari den nu står till den blandningsprodukt, som av de flesta alltjämt benämnes kapital, ehuru den utgör en blandning av egentligt kapital (genom arbete skapade värden) och lagstadgade jordprivilegier. Det egentliga kapitalet skulle aldrig i och för sig äga tillräcklig makt att försätta arbetaren i ett fullständigt avhängighetsförhållande; båda parterna äro lika nödvändiga för produktionen, lika starka och lika berättigade; den ena skulle aldrig kunna egenmäktigt föreskriva den andra sina tvångsvillkor. Detta förbise bland andra socialdemokraterna. Det är först när kapitalet förenar sig med privilegierna, med den orättfärdiga lagstiftningen, som det blir allsmäktigt; när arbetaren avspärras från de naturliga hjälpkällorna direkt eller indirekt, måste han underkasta sig varje villkor som föreskrives honom.

Annorlunda blir det, sedan privilegierna avlägsnats. Då intager arbetaren en fri ställning till kapitalet, ty varför skulle han låta anställa sig på sämre villkor än sådana, som han själv skulle vara i stånd att bereda sig genom eget arbete på egen jord? Det finns då betingelser för en verklig överenskommelse mellan kapital och arbete av samma slag som

överenskommelsen mellan köpare och säljare. Ordet "arbetsköpare" skulle icke längre ha någon föraktlig innebörd, när det icke som nu väsentligen skulle kunna bli tal om tvångsköp. Marknaden skulle vara fri, och erhållandet av arbetskraft skulle kunna försiggå på samma sätt som varje annan fri affär - mot lämnandet av full ersättning.

Kapitalet måste under sådana förhållanden låta arbetaren deltaga i bestämmandet av hurudant förhållandet mellan ränteutbytet och lönen skall vara; det kan icke längre i kraft av sina privilegier ställa arbetaren inför tvångsvalet mellan att svälta eller att arbeta för en lön, som icke är stort mera än en svältlön; varken kapital eller arbete kommer på så sätt att ensamt bestämma om den inbördes fördelningen, vilket också icke är mer än billigt. När kapitalet icke längre är förenat med jordmonopolet, är det urständssatt att utöva ett oproportionerligt tryck på arbetet. Det är därför ett nationalekonomiskt missgrepp av socialdemokraterna att rikta vapnen mot "kapitalet" utan att närmare analysera denna faktor. De rikta dem åt orätt håll; de strida om förrådet med sina förbundna i den belägrade staden i stället för att tillsammans med dem företaga ett utfall mot den verkliga fienden utanför murarna.

Har man emellertid därmed avskaffat all nöd och allt elände i samhället? Nej, ingalunda! Vem skulle väl våga påstå det? Här ha vi endast berört statens uppgifter. Och det är, såsom redan framhållits, icke den minsta delen av mänsklig olycka, som är rent individuell. Vad staten kan göra är endast att skapa möjligheterna för att de privata människorna en och en eller i förening skola komma till rätta med även denna del av uppgiften.

Otvivelaktigt skola många tycka att det, som i denna skrift framställts såsom grunddragen av det offentliga livets etik, är en utpräglat torr och kall lära. Att uppfylla förpliktelser, att ge var och en vad honom rätteligen tillkommer – låter icke detta isande kallt, hårt och avmätt? Onekligen, men just dessa egenskaper måste det material ha, som skall utgöra fundamentet för en byggnad. Först när denna grund av granit är lagd, kunna arbetarna börja med den finare strukturen och med den vackrare, mera konstnärligt individuella utsmyckningen. Huru befängt skulle det icke vara att låta byggnaden vila på de svagare partierna!

I samhällslivet är det rättfärdighetsprinciperna som utgöra de stora grova grundstenarna, vilka individuell sympati, hjälpsamhet och individuell kultur behöva såsom underlag för en utveckling i full frihet.

Den som av statsmakten kräver att denna, förutom vidmakthållandet av en rättfärdighetens grundval för självhjälp, även skall åtaga sig att direkt

avhjälpa alla olyckor, all sjukdom, all nöd och fattigdom och alla ålderdomens olägenheter, han arbetar - om också omedvetet - på att utrota alla de individuella, hjälpsamma och sympatiska känslor, vilka hittills bidragit till att göra människolivet värdefullt. Ty statens hjälp kan ju icke ersätta dessa; den försiggår genom tvång, men känslor låta icke framtrolla sig genom tvång; ingen regeringsmakt kan med synnerlig framgång föreskriva att undersåtarna, när de betala skatten till uppbördsmannen, skola vara besjälade av människokärlekens känslor.

Varför kan då staten överhuvud icke hjälpa? För det första emedan den saknar motiv för hjälpsamhet. Dessa tillhöra nämligen det individuella själslivet, och staten kan aldrig bliva någon generell nämnare för samtliga personligheter. För det andra emedan den icke har några medel till hjälpverksamhet, eftersom medlen äro gemensam egendom och "hjälp" enligt sakens natur aldrig kan vara en för alla gemensam uppgift. Ty så snart hjälp lämnas, måste åtminstone några vara de hjälpende. Och slutligen emedan den icke har förmågan att utföra välgörande handlingar; den kan nämligen icke beräkna verkningarna. Erfarenheten har visat, att all gåvologstiftning är förfelad, bl. a. för att hjälpen nödvändigt måste lämnas till grupper av människor, vilka i normala fall ha gemensam ekonomi (en eller flera familjer) i stället för till den bestämda person, vilken man tillämnat gåvan. Det finns således icke några garantier för att den råkar i rätta händer.

Den statsmakt, som lägger an på direkt hjälppolitik, tar själva verket ett positivt steg hän emot hjälpsamhetens fullständiga utrotande; ty den skapar endast en slummerkudde för de privata ansträngningarna; den tillhandahåller de privata medborgarna den bästa möjliga ursäkten för att de eventuellt undandraga sig de hjälpsamhetens plikter, vilka hittills varit gängse inom den naturliga familjekretsen.

Därför borde staten, i stället för att endast lindra symptomet fattigdom, analysera detsamma och uppsöka dess orsaker. Den borde undersöka om fattigdomen beror på orättfärdiga, lagstadgade privilegier, på medfödd eller förvärvad invaliditet, akuta eller kroniska sjukdomar, ålderdomssvaghet, bristande flit och oduglighet, lättsinne eller olycka (änkor med många barn t.ex.). Dessa skilda orsaker borde sedan bekämpas var och en på sitt särskilda sätt; de, som äro av offentligt ursprung, skola icke bekämpas på privat väg, och de, som äro av privat ursprung, icke på offentlig väg. Låt staten ingripa där den har någon skuld, men fordra icke att den skall plikta för alla möjliga privata synder! Låt staten avlägsna alla de orättfärdiga

hindren för allas lika rätt, vilka den hittills har upprätthållit, och låt den därigenom upprätta ett arbetsfundament för var och en, som vill något, så att icke någon enda medborgare i framtiden skall kunna säga: Jag ville gärna arbeta men kunde icke få tillfälle till något arbete. Låt den vidare sörja för att varje omyndig får en uppfostran, som gör honom lämpad för samhällslivet - då har staten gjort vad den kan göra.

Frågorna om förvärvad invaliditet och sjukdom få otvivelaktigt sin bästa lösning genom ömsesidig försäkring och frivilliga sammanslutningar. När tillfälle till arbete tillförsäkrats envar, torde man tryggt kunna appellera till frivilligheten, och det är även svårt att inse med vilken rätt man skulle kunna öva tvång⁶². Vad de med medfödd invaliditet behäftade angår (icke endast de psykiskt utan även de kroppsligt vanföra), så torde det icke kunna invändas något emot att dessa omhändertagas av de myndigheter, som på sin lott fått omsorgen om de omyndiga.⁶³

Vad vidare ålderdomsunderstöden angår, så torde den moderna lagstiftningen om dessa kunna betraktas såsom det mest klassiska exemplet på vilket kolossalt missgrepp det är, när staten tror sig vara i stånd att övertaga funktioner och plikter, som tillhöra privatlivet, samt vilken vanmakt den därmed röjer och vilken demoralisation den åstadkommer. Denna karikatyr av en lagstiftning kan icke ofta nog framdragas till allmänt beskådande. Medan det måste vara en naturlig uppgift för en regering att befästa och betrygga familjelivet runt om i hemmen, därigenom att var och en tillförsäkras sin del av naturens tillgångar - grundbetingelsen för ett hem - så att hemmen kunde bli härdar för naturliga känslor och förpliktelser mellan det gamla och det unga släktet, så gör man tvärtom genom denna lagstiftning allt för att upplösa hemmen. Hastigt och lustigt bortskänker

⁶² I England anser man, att när arbetarna endast ha rätt att sammansluta sig, är lönen i övrigt hög nog, för att de skola kunna lämna det nödvändiga bidraget. I Danmark däremot, där man i enlighet med lagen av 1898 om arbetarförsäkring mot följderna av olycksfall lämnar "hjälp till självhjälp", har man, som det sagts, "fått ögonen öppnade för de föga förutseende medlämmarna av arbetarklassen". (!) Regeringen i Danmark är nu som i Frederik VI:s dagar en "man", som huser faderlig omsorg om sina undersåtar.

⁶³ Medan alla de personer med bristande försörjningsförmåga vilka icke kunna hjälpas på försäkringsvägen, torde böra omhändertagas genom statens försorg, kräva de arbetsovilliga fattiga ett särskilt omnämnande. Ehuru de naturligtvis icke kunna göra någon som helst rätt gällande gent emot staten, så kan denna dock icke betrakta deras tillvaro eller existensförhållanden såsom likgiltiga. Att låta dem förgås i smuts och sjukdom skulle vara en hygienisk fara, som ett rättsskydd måste avvärja. De böra därför hänvisas till arbete under offentlig kontroll och under mer eller mindre frivilliga former.

man medborgarnas gemensamma egendom till alla och envar "som behöva den". Och vem behöver den? Det göra icke minst de lättsinnigaste, de lataste, de som ljuga bäst och bäst dölja sina levnadsförhållanden för myndigheterna eller också de yngre familjemedlemmarna, vilka trots välstånd vilja slippa undan familjeplikterna mot de gamla (ty man tar fel, om man tror sig kunna garantera att det är just de, som man bestämt penningarna för, som verkligen få dem). Man rättar sig endast efter behovet utan att betänka hur lätt det är att på konstlad väg lägga sig till med ett sådant. Aldrig kan man vara säker på att penningarna komma i rätta händer. Ett tillvägagångssätt, som den dagliga erfarenheten ger exempel på, är följande: ålderdomsunderstödet går, i stället för till de gamla själva, till deras barn såsom lön för att de på ett eller annat sätt hjälpa föräldrarna - eller också insättes det i sparbanken och kan sedan, efter de gamlas död, ärvas av de efterlevande. Denna lagstiftning, som är lika förgälselväckande med hänsyn till den källa, varifrån medlen härflyta (ty det är ju andras penningar som man använder sig av), som med hänsyn till sina sociala följder, hotar i själva verket att fullständigt ödelägga folkets moral dels genom att direkt motverka flit och sparsamhet, dels genom att avtrubba de naturliga känslor, som skulle bjuda det yngre släktet att - som en självfallen sak - stödja det äldre. I stället för att de yngre skulle betrakta det som en kärkommen plikt att ha sina föräldrar hos sig i sitt hem såsom föremål för sin ständiga omvårdnad och såsom meddelaktiga i de gemensamma inkomsterna, går nu den allmänna tendensen ut på att giva de gamla prägeln av ett slags finare fattighjon.

Det enda berättigade sättet att ordna ålderdomsförsörjningen på är - såvida man icke litat på egna krafter, på sin egen känslas och viljas styrka - den frivilliga sammanslutningens väg. Någon offentlig angelägenhet kan den i varje fall aldrig bli. Om en person under de förhållanden, som rättsstaten torde komma att skapa, lägger undan 50 kr. av sin överskottsandel i jordräntan från sitt 18:e till sitt 65:e år, så kan han försäkra sig om en årlig livränta på 800 kr. från och med detta år.

Från samma synpunkt måste arbetslöshetsproblemet betraktas. Även här kvacksalvar man med direkt statshjälp i stället för att gå till roten av det onda. Staten erbjuder (i lagar eller förordningar om arbetslöshetsunderstöd) och arbetarna taga emot en årlig allmosa, i stället för att de helt enkelt skulle gå till staten och kräva sin rätt, den rätt till en arbetsbasis, som varje medborgare kan kräva såsom en följd av att han är delägare i landets totala jordvärde. Men detta är en allt för invecklad tankegång för våra politiker;

varje gång arbetslöshetsproblemet dyker upp, får man regelbundet i alla länders parlament höra följande resonemang: "Det kan vara mycket bra med teorier, men de mätta ingen; låt oss hellre slänga ut några slantar till de arbetslösa, så få vi väl fred igen för ett ögonblick." För politikerna betyder liksom för scenens barn stundens succé mest.

Men kan det vara ett tecken på ett naturligt samhällstillstånd att friska, starka, arbetsdugliga människor i tusental tåga i procession till riksdagen för att bedja om allmosor? "Huru välgörenheten än organiseras", säger Henry George (i *Zukunft* 1894), "så komma dock män, som icke kunna få arbete, att fortfara att svälta och män, som icke vilja arbeta, att bli bespisade; arbetsvilliga män komma att förvandlas till arbetsskygga man... och de komma att blygas och förbittras och degraderas, när man tvingar dem att såsom fattiga emottaga vad de gärna skulle vilja förtjäna genom arbete. Vad de fordra är icke välgörenhet utan att själva få göra bruk av sin arbetsförmåga för att kunna tillfredsställa sina egna behov."

Försöken från statens sida att motarbeta arbetslösheten genom att sätta offentliga arbeten i gång, vilka icke i och för sig äro av behovet påkallade, äro blott maskerad välgörenhet, som till ingen nytta ökar de offentliga utgifterna. Om det endast gäller att till varje pris skaffa arbete, d.v.s. att förvandla staten och kommunerna till arbetsgivare i stor stil, så behöver man förvisso aldrig vara i förlägenhet, men en sådan politik är oerhört gottköpsartad, ty onyttigt arbete finns det redan nog av.

Men lyckligtvis behöva inga offentliga myndigheter vara oroliga över att icke finna lämpliga arbetsfält. Av nyttigt arbete finns det tillräckligt överallt, och den enskilde skulle säkerligen veta att själv förskaffa sig sådant, om man blott gjorde en enda sak för honom - avlägsnade hindren. Tag bort jordspekulanten, som står i vägen för dem som vilja förvärva ett stycke jord, och sluta upp med att beskatta arbetet under dess fria utveckling och i dess resultat, så behöva inga arbetsvilliga händer vara sysslolösa!

Undersöker man lagstiftningens resultat, så måste man i hög grad förvånas över huru långt statsmakten vågar sig in på ett annat av de stora områden, där den avgjort icke har något att göra, nämligen kulturens.

Ingenstädes är staten mera oförmögen att göra något gott än här; och ingenstädes kan den som här missbruka sitt inflytande till att göra skada. Vi skola underlåta att tala om det stöd, som statsmakten hos oss ger en bestämd religiös trosbekännelse; de människor, som icke äro i stånd att inse det oanständiga i att folk tvingas att betala skatter för sådana ändamål,

kunna överhuvud icke heller vara mottagliga för några rättsargument. Vi skola däremot närmare betrakta de till de många andra kulturändamålen utgående stora anslagen, som man finner statsverkspropositionen så översvallande full av; ty det krävs i hög grad upplysning om dessa anslags sanna natur; vad jag här syftar på är alla de bidrag som lämnas till högre och lägre skolor, seminarier, tekniska skolor, högskolor, vetenskapliga lärdomsskolor, konsthögskolan, museer, bibliotek och teatrar; och även alla understöden till konstnärer, vetenskapsmän, tidskrifter, kongresser, föredragsföreningar m.m.m.m.

Flera av dessa anslag torde en hel del folk anse vara alldeles i sin ordning, ty man är ännu rätt främmande för tanken att uppfostran, facklig-teknisk och vetenskaplig utbildning skulle vara något staten ovidkommande. Och likväl förhåller det sig så. Med undantag av det mått av kunskaper, vilket i det föregående fastställts såsom något, varpå barnen ha ett bestämt krav till staten, äro alla undervisningsfrågor privatlivets sak. Ty vad som bestämmer den enskilde att förvärva en mera omfattande utbildning i en viss riktning, vare sig teknisk, konstnärlig eller vetenskaplig, är eller bör åtminstone vara individuella anlag.

Vetenskapliga studier måste anses vara en fullständigt privat angelägenhet. Kunskapsbegäret utvecklar sig renast, där det icke vårdas som en drivhusplanta och där det i gengäld är fritt från all avhängighet av staten. En offentlig angelägenhet utgöra blott de vetenskapliga studier, vilka krävas för befordrandet av rättsväsendets utveckling.

Ju mera man närmar sig den estetiske litteraturens och konstens speciella områden, desto orimligare bliva alla statsanslag, ty desto mera avlägsnar man sig från det allmänna. Budgeten innehåller på dessa områden poster, vilka, sedda från det allmänna intressets synpunkt, förefalla rent av parodiska.

Litteraturen och konsten skola lika litet som någon annan individuell verksamhet stödjas med hjälp av statens medel. De skola låta sig nöja med det erkännande och den lön, sam man frivilligt ger dem. Folket skall icke i regeringen ha en förmyndare eller uppfostrare som dikterar: För det eller det konstverket skola vi alla betala så och så mycket (av de gemensamma medlen), for att några av er (nämligen de som händelsevis äro intresserade av detsamma) skola kunna gå och se det. Ty staten kan lika litet som någon annan prestera ett objektivt omdöme om konsten, och även om den ansåg sig vara i stånd härtill skulle den icke ha någon rätt att påtvinga människor värden, som de icke bry sig om. Var och en torde kunna inse att man begär

en stor oförrätt mot folket genom att utpressa penningar för ändamål, vilka några äro alldeles avgjorda motståndare till, ett flertal icke ens har något intresse av och blott några enskilda kunna ha gagn av i ganska olika utsträckning.

Men dessutom kränkes även konsten därigenom, ty systemet leder till att vissa konstnärer eller konstriktingar föredragas, medan åter andra åsidosättas; en alldeles opartisk hållning från statens sida skulle nämligen vara en övermänsklig prestation. De konstnärer, som kommit i åtnjutande av statens ynnest, måste i sitt arbete känna sig förpliktade till erkänsla, och de som ännu stå frysande utanför måste frestas till att skapa iögonfallande men okonstnärliga verk för att fästa de maktägandes uppmärksamhet på sig. Och de få självständiga naturer, som naivt gå sin egen väg, ledda endast av sin konstdrift, ha icke blott gynnade konkurrenser bland de levande att tävla med, utan de måste också uthärda en ofin konkurrens från de dödas sida. Många goda författare, vilka förvärvat titeln klassiker och som för länge sedan äro döda både på det ena och på det andra sättet, förlänar man ett konstlat liv genom protektionen från statens sida. Men icke ens de yppersta verken - intet nämnt och intet glömt - kunna göra anspråk på ett större erkännande än det, som fullt naturligt härleder sig ur det inflytande de utöva den dag i dag är. Pietet är en privat känsla, icke någon offentlig; och ingen har minsta rätt att uppträda såsom fullmyndiga medborgares självkorade förmyndare eller att påtvinga dem konstverk, som de icke frivilligt skulle välja. Konsten skall överhuvud icke "framälskas" eller släpas fram vid håret! Ett samhälle, rikt nog att producera värden utöver de materiella behovens tillfredsställande, alstrar av sig själv konst och precis så mycket som det behöver. Drivhuskultur, konstlade medel och ett partiskt gunstlingssystem kunna endast leda till förfuskandet av gryende konstnärliga anlag och framkallandet av förkonstling och inställsamhet.

Alla dessa klagomål över bristen på tillräcklig ekonomisk ersättning för konstens värden och det därmed följande vädjandet till staten kan, logiskt sett, endast utmyнна i det farliga kravet på en eller annan domstol, som skall skilja fåren från getterna, göda de förra och jaga de senare på porten. Just i konstens eget intresse borde konstnärerna vara de bittraste motståndarna till denna idé; just de borde hysa det mest obegränsade misstroende mot allt officiellt bedömande och utväljande. Den konstnär eller vetenskapsman, som icke vill utöva sin verksamhet med risk att aldrig få sin produktion tillbörligt uppskattad, i honom bor icke någon sann skaparförmåga.

Den bild av rättsstaten, som vi i det föregående framställt, åsyftar icke att framkalla föreställningen om något eldorado. Rättsstaten inskränker sig till att lova dem, som vilja och kunna arbeta, sådana villkor att de till fullo kunna skörda frukterna av sitt arbete; varken mer eller mindre. Den utgår ifrån att den människa, som icke kämpar sin egen kamp på rättfärdighetens grund, lär icke känna sin egen lycka. Om någonstades ordstäv "var och en sin egen lyckas smed" kan finna sin tillämpning, så måste det vara i rättsstaten; där skola icke trollen kunna stjäla arbetsflitens gyllene klenoder.

Låt oss nu ge en kort överblick över arbetets betingelser i rättsstaten! Sin grundsats att staten är till endast och allenast för att skydda den enskildes personliga frihet och utbytet av hans verksamhet hävdar den först och främst genom att avstå från all "beskattningsrätt" och därmed följande rätt att sätta sig i skuld. Den erkänner att den icke har mera rätt än vilken som helst privat person att minska medborgarnas rättmätiga egendom.

Genom ersättandet av direkta och indirekta skatter med en jordränta, som icke är någon avgift för arbete utan ersättning för åtnjutandet av en särskild fördel och som skall täcka alla nödvändiga statsutgifter, inträder en oerhörd förändring till förmån för den arbetande delen av samhället. Arbetet befrias från sin hittills tyngsta börda, inträdesavgiften till arbetsfältet, vilken stoppats i privata fickor i stället för att tillfalla alla samhällets medlemmar. Vidare komma arbetarnas levnadsomkostnader att minskas, i och med att varupriserna sjunka. Med jordvärdesspekulationen är det slut, och jordägarna söka få den mesta möjliga avkastningen av sin jord. Hyrorna sjunka, och "bostadsbrist" kommer att bli en omöjlighet. Arbetarna upphöra att vara besittningslösa och bli oavhängiga av kapitalet; ty den, som har rätt att bruka ett stycke jord, kan lätt skaffa sig kapital.

"Först när arbetarna själva sluta sig samman och grundlägga andelsföretag med av dem själva valda arbetsledare, uppstår den måttstock för lönens rättmätiga storlek, som skapar trygghet i förhållandet mellan arbetare och arbetsgivare... Om arbetet endast i t.ex. en enda kolgruva bedreves på detta sätt, skulle det nuvarande förhållandet snart väsentligen ändras. Mindre än vad arbetarna där kunde tjäna skulle icke någon arbetsgivare kunna undgå att betala för arbete av samma slag, och mera skulle ingen aldrig så stark arbetarorganisation kunna fordra i hopp om att kunna genomdriva sina krav. På så sätt skulle då våra dagars förtvivalde

lönestrider - under vilka krigskassans storlek är den avgörande faktorn - av sig själva försvinna." (J.E. Lange i *Den lige Vej*, 2:a årg.)

Genom upphävandet av tullarnas indirekta och alla direkta skatter komma de allmänna levnadsvillkoren att bli avsevärt lättare. Alla skatter tynga oerhört konsumtionen, och detta gäller såväl om tullskatter som om direkta skatter, ty båda vältas med lätthet över på förbrukarna.

Då den nya ekonomiska ordningen bland annat har till ändamål att avskaffa den ofrivilliga arbetslösheten genom att skapa ett sunt och blomstrande näringsliv, så kommer den att göra den olämpliga hjälpverksamheten överflödig, vilken helt och hållet förvanskat statens karaktär och förvandlat den moderna staten från ett rättsväsen, objektivt och opartiskt mot alla medborgare till en institution, med vars hjälp enstaka klasser och partier kunna förskaffa sig fördelar på de andras bekostnad. Härefter kommer "hjälpen" oftast att i själva verket bestå. När det kan se ut som om överklassen frivilligt lämnade "understöd" åt underklassen, så innebär detta ingenting annat än ett indirekt medgivande att staten icke förmått skapa ett tillstånd, där arbetsvederlaget är rättfärdigt och tillräckligt. Sålunda blir understödet till de gamla och arbetslösa helt enkelt ett uttryck för att man anser sig hava förorättat vissa klasser av folket; man föredrar då att förära dem gåvor, för att de icke skola upptäcka att de blivit bedragna på sin rätt, kanske också för att lugna sitt eget samvete en smula. Rättsstaten skall däremot skapa ett tillstånd, som sätter varje arbetsvillig i stånd att skydda sig mot de ekonomiska följderna av sjukdom, invaliditet och ålderdom.

Då allt detta understödande av de fria yrken och varje inblandning i deras rättmätiga verksamhet bortfaller och då hela denna allmoselagstiftning kommer att försvinna⁶⁴, så kommer statens uppgift att, såsom ovan visats, kunna förenklas till den grad, att medan t.ex. i Danmark statens och kommunernas utgifter nu utgöra c:a 1 miljard kr. om året, så kommer rättsstaten knappast att kräva mera än 100 miljoner. Politikerna komma icke att som hittills i statens utplundringsmonopol, beskattningen, finna en utväg att låta andra plikta för sina dåliga, oekonomiska dispositioner utan komma att närma sig hederliga affärsmäns moraliska ståndpunkt.

⁶⁴ Med undantag av omsorgen om alla kroppsligt och själsligt hjälplösa och avsigkomna individer, vilken näppeligen torde kunna hänföras under någon allmoselagstiftning utan kan försvaras av bl. a. hygieniska skäl.

Genom att inskränka statens funktioner, avskaffa alla skatter och kräva en avgift för alla företrädesrättigheter frigör man det värdeskapande arbetet och lägger den ekonomiska grundvalen för ett samhälle, som verkligen kan erkänna den personliga friheten. Staten förvandlas från en filantropisk eller "kulturbefrämjande" högste förmyndare till en rättskyddande institution mot övergrepp. Den erkänner nämligen att det gives övergrepp, icke endast av individ mot individ, utan också från statens sida mot individen. Den inhägnar ett fridlyst område, ett privatliv, där individen får utöva sin självbestämmanderätt och härska suveränt - under ansvar. Rättsstaten är måhända det enda utkastet till en stat för vuxna människor.

Frågan om huru övergången från maktstat till rättsstat skall kunna tänkas försiggå har varit föremål för rätt mycket diskuterande. Detta har rört sig dels om de olika politiska tillvägagångssätt som föreslagits, dels om de ekonomiska förskjutningar, som anses nödvändiga, för att övergången skall kunna möjliggöras utan kriser och katastrofer. Det måste då genast betonas, att det är omöjligt att anlägga en moralisk måttstock på de åtgärder, vilka kunna befinnas nödvändiga i och för omstörtandet av maktens herravälde och förvandlandet av detsamma till en rättsordning. Inom maktstatens gränser ha de som känna sig manade att reformera, att i stort sett välja emellan att använda sig av maktmedlen till fortsättandet av det nuvarande tillståndet eller till att ändra det till ett rättstillstånd. Och detta ofrånkomliga antingen - eller gör sig gällande, vare sig det är frågan om de politiska medel (riksdagsbeslut, folkomröstningar eller revolutionära kupper) eller de ekonomiska reformer, som man kan ha att räkna med. Om man kan tänka sig att man börjar rättsstatens upprättande med att "göra rent hus", d.v.s. befria staten från alla offentliga skulder t.ex., så har man att med nödvändighet välja emellan att använda sig av de i maktstaten disponibla medlen antingen till att avveckla dessa skulder - eller också till att fortsätta i de gamla hjulspåren med gävpolitik till de härskande partiernas favör. Man står med andra ord inför tvångsvalet emellan att använda sig av de orättfärdiga skatterna för att med hjälp av dem söka komma över i ett rättstillstånd - eller också att stanna kvar i det orättfärdiga tillståndet under användandet av samma slags medel. Under det tillstånd, då det råder "ett allas krig mot alla", är rätten maktlös, men man kan föra krig för fredens skull. Det nuvarande politiska tillståndet torde näppeligen kunna betecknas som något bättre än ett sådant allas krig mot alla, vilket visserligen icke är något blodigt krig men dock ett krig i syfte att med makt (röstmajoritetens makt) tillskans sig fördelar på motståndarnas bekostnad.

För att man skall komma ut ur detta tillstånd, har man blott en sak att taga hänsyn till: vad som bäst och snabbast leder till målet. Från rättsmoralisk synpunkt måste de medel, som kunna stå till förfogande, nödvändigt få en godtycklig karaktär, men man står ju icke fri i valet av medel; man kan icke anlägga någon rättsmoralisk måttstock på de medel, som skola föra över i rättstillståndet. För att det skall bli någon ordning där oreda rått, måste mången resignera och mycken gammal orättvisa glömmas; men mången torde också mena att inträdandet i rättstillståndet är värt att man offerar något.⁶⁵ Ingen kan ha fog för klagomål, i varje fall icke etiskt fog, ty han får just möjlighet att lämna ett tillstånd, där etiska argument överhuvud icke komma i betraktande. Att maktmedel för en gångs skull användas för att tvinga makten att underkasta sig rättsprincipen kan icke anses förkastligt från denna principens ståndpunkt.

Om det taktiska tillvägagångssättet kan icke mycket på förhand bestämmas. Måhända blir det den nuvarande flertalsdiktaturen som åtager sig denna sin sista roll till att inskränka sin egen maktbefogenhet. Men det är också möjligt att denna roll tillfaller ett fåtal intelligenta och modiga män, som veta vad de vilja. Skillnaden är icke heller så stor som man skulle tro, ty det är alltid ett resolut fåtal som bestämmer den politiska utvecklingen även i stater med de mest demokratiska författningar. Och etiskt sett är det likgiltigt om det är många rösters eller få viljors makt som fullbordar övergången. Så mycket torde dock kunna fastslås som att av alla de vägar, av vilka iden om en rättsstat kan använda sig för att vinna insteg och inflytande, är den att bearbeta politikerna den längsta och besvärligaste. En saklig omvändelse av politiker till en aldeles ny revolutionerande uppfattning har man ännu aldrig någonsin upplevat.

Man kan vidare fråga om övergångstiden bör vara lång eller kort. Avgörandet härav beror också på förhållanden, vilka i endast mycket ringa utsträckning kunna förutses. Medan man tidigare närmast tänkte sig en längre övergångsperiod med en så småningom försiggående omläggning av statens ekonomi från skatt till skuld i enlighet med en på förhand noggrant uppgjord plan, så ha nu många under trycket av den ekonomiska krisen efter världskriget och all den sociala oro som uppstått blivit mera böjda för att anse, att det kan bli nödvändigt att med ett slag fullborda övergången. Och man har då framför allt sökt efter en utväg att befria sig från hela

⁶⁵ Se en mycket klar artikel härom av Viggo Bredsdorff i *Det fria Blad*, 1:a årgången n:r 44.

statsskulden och att få jordavgiften införd i hela dess omfattning och på en gång. Man har (i "Det frie Blad", n:r 13 1923) framställt förslag om att på följande sätt möjliggöra detta. I och för täckandet av hela den offentliga skulden avhändas 1) alla de offentliga aktiva tillgångar, som man icke kan få användning för i rättsstaten. Och för utbetalandet av det kapital, som fastighetsägarna ha bundet i jorden, utkräves 2) av alla privata förmögenheter en gång för alla en viss summa. Vad Danmark beträffar har man beräknat kunna med en förmögenhetsavgift av i genomsnitt 30%, som ger 6 miljarder (då förmögenheten anslås till 20 miljarder), bli i stånd att utbetala hela jordvärdet till de nuvarande jordägarna, så att de, vilka i förlitande på de nu gällande lagarna placerat sina sparade medel i jorden, icke skola komma att genom jordavgiftens inkrävande bli sämre ställda än de, som placerat dem annorlunda, såsom t.ex. i skepp, bankaktier o.dyl. Dessutom torde det bliva möjligt att genom användandet av förmögenhetsavgiften bilda en fond för utbetalandet av de pensioner och understöd, vilka äro en följd av det nuvarande systemet. Förmögenhetsavgiften borde då erläggas enligt en stigande skala, börjande exempelvis med 15 % av förmögenheter under 20 000 kr.

Det måste emellertid uttryckligen betonas att de tal och beräkningar, som man under nuvarande förhållanden kan komma med, äro osäkra och ungefärliga samt att även andra övergångsformer äro tänkbara; denna sak är rent praktisk och har ingenting att göra med själva rättsstatens principer. Övergången till det nya tillståndet är maktstatens sista handling, och man är här, vid avvecklandet av dess affärer, ställd inför tvångsvalet mellan att antingen på ett eller annat sätt upprätthålla det gamla orättfärdiga systemet eller att söka sig väg till ett nytt under undvikande av så många olägenheter och obilligheter som möjligt.

Invändningarna mot denna plan, vilken äsyftar en skonsam fördelning av de bördor, som maktstaten lagt på detta släktleds skuldror, kunna icke rimligen rikta sig mot förmögenhetsavgiften som om denna skulle vara av mera eller lika ondartad natur som maktstatens skatter. Ty det är dock en väsentlig skillnad emellan att principiellt ge erkännande åt godtycket och att använda sig av det minst godtyckliga medel, som man har till sitt förfogande, för att komma över i ett tillstånd, där godtycket för all framtid skall vara bannlyst. Från motsatta sidan har man invänt att folkets rätt till naturvärdena icke borde återköpas av staten, och man har hänvisat till att Henry George ivrade emot att ge de nuvarande jordägarna någon som helst ersättning. Även om denna ståndpunkt under vissa förhållanden kan

försvaras, så kan det dock sättas i fråga om den nya staten skulle kunna uthärda de kriser, som skulle uppstå vid ett plötsligt genomförande av kravet på full jordavgift utan ersättning; om förändringen med andra ord skulle ha utsikter att lyckas. Man får icke glömma att George tänkte sig ett successivt införande av jordavgiften; men mellan de särskilda fördelarna härav för jordägarna och det föreslagna tillvägagångssättet vid en plötslig övergång är det omöjligt att se någon principiell skillnad.

Det kan icke förnekas att det är något nobelt i den tanken, att all offentlig skuld bör betalas vid övergången till rättsstaten. Men icke heller här kan den etiska syllpunkten vara den avgörande, ty såsom ovan visats är offentlig skuld, gjord under förhållandena i maktstaten, icke av kontraktsevenlig karaktär och därför icke heller bindande för omyndiggjorda samtida och än mindre för efterkommande, som alls icke sanktionerat skulden eller intresserat sig för de ändamål, för vars skull den gjorts. Också här måste man förmodligen anlägga en rent praktisk synpunkt. En del beror på huru långt rättsstaten kan åsidosätta varje hänsyn till den utländska kapitalmakten och huru pass solidariska de omgivande staternas regeringar och militärväsenden ställa sig till denna. De ryska kommunisternas försök att trotsa dessa makter synas redan hava strandat. Men det är dock riktigtast att fästa vederbörandes uppmärksamhet på att den rättsmoraliska synpunkten icke kan föras i marknaden till förmån för statsskuldens kreditorer. Och även om politiska författare beräknat att den nuvarande offentliga skulden ännu kan täckas, så är det likväl icke säkert att det under alla förhållanden är tillrådligt, att man gör detta, alldeles oavsett om den fortfar att växa på ett så lavinartat sätt som under den senaste tidens föga solida ledning av finanserna. Det kan emellertid icke skada statens kreditorer att de lägga märke till, att erkännandet av deras fordringar kan stöta på betänkligheter av principiell art. Man kan med fog hävda den uppfattningen, att rättsstaten skall vid övertagandet av boet efter sina företrädare betala så mycket som motsvarar de aktiva, som den mottager, varken mera eller mindre. Och vad det beträffar att man kan hysa betänkligheter mot att försvaga rättsstatens framtida kredit, så kan man invända, att rättsstaten icke torde få användning för någon avsevärd kredit, då den icke själv skall driva några affärer eller understödja någon affärsverksamhet. Frågan om skuldens inlösande hör med andra ord till de problem, som måste lösas genom ett praktiskt hänsynstagande till de politiska möjligheter, vilka i varje särskilt fall förefinnas. Dit höra för övrigt alla de förhållningsregler, som kunna uppställas för övergångstiden.

Alla övergångsbestämmelser äro konjunkturbestämmelser; de höra icke till själva rättsstatens byggnad eller program och måste därför också söka en motivering av annat slag.

Förhållandet människorna emellan kan grunda sig antingen på begäret att leda andra eller också på respekten för nästens självständighet. Det förra förhållandet har hittills varit det vida övervägande, och det kan variera i det oändliga, allt ifrån det despotiska förtrycket, som brutalt tvingar människornas väl och ve in under härskarens vilja, ända till det milda påtvingandet av "välgärningar", vilka synas befördra nästens intressen men i själva verket åsyfta att tvinga hennes personlighet in under välgörarens planer - en kärlek som varar precis så länge som det visar sig, att hennes vilja går i samma riktning som välgörarens. Allt detta är maktlystnad; och måhända är den farligaste maktutövningen den, som grundar sig på en inbillad kännedom om nästens behov och som kärleksfullt påtvingar henne en välvilja, som gör henne avhängig och skyldig att vara tacksam, foglig och lydig. Härsklystnad är det och förnämnes också omedelbart såsom sådan, där den stöter på en utpräglad egenvilja. Då slutar det milda förmynderskapet i strid.

Annorlunda är det, när till grund för det ömsesidiga förhållandet ligger ett erkännande av andra personers självständighet och deras lika stora rätt till självutveckling. Här kan samlivet genomföras utan påtryckningar av något slag; fria individer kunna utveckla initiativ inom orubbade personliga gränser; samlivet kan här baseras på utbytet av värden, emedan värden här skapas och ingen inriktar sig på att leve av andras allmosor. Möjligheten till fred förefinnes, emedan icke några motiv till aggressivitet existera; och man behöver icke oavbrutet hålla sig i försvarsställning, ty gränsfrågan är definitivt ordnad. Ofredselementet är avlägsnat ur det sociala livet, när icke längre någon myndighet har förmånenheten att på förhand vilja inskränka individens livs- och utvecklingsmöjligheter.

Rättsstaten innebär att individen har ett privatliv, där han är fullständigt allenarådande och inom vars gränser han kan följa sin egen skapardrift och sina intressen. Från detta område är det offentliga bannlyst, och skall det där råda gemenskap i vissa angelägenheter, så är individen med om att bestämma om och huru långt han skall deltaga. Och gränsen för detta fridlysta privatområde uppdrages icke genom godtyckliga avgöranden utan i enlighet med grundsatser, som basera sig på de sociala naturlagarna. Var och en skall ha sitt, och det övriga skall vara gemensamt - så lyder i största korthet rättsstatens valspråk.

I de stora folkreligionerna, som delat jorden mellan sig, finnes såsom förutsättningen för alla lärobyggnader tron på en andlig makt, vars väsen är kärleken, samt förlitandet på att det är människans högsta ändamål att låta denna makt bliva rådande och allenahärskande vid avgörandet av alla jordiska angelägenheter.

Denna lära har under ett par tusen år förkunnats för människorna - och det skulle vara oförsynt att påstå, att den icke burit några frukter. Otvivelaktigt har den mildrat folkens sinnen och seder och utövat stort inflytande på människornas ömsesidiga privata förhållanden. Senast under världskriget har man sett otaliga rörande exempel på huru människor ilat vilt främmande bröder i fjärran land till hjälp och därigenom lindrat omätliga olyckor. Och inom de olika små samfundet ser man mångfaldiga strävanden, vilka åsyfta att på liknande sätt stödja samhällets styvbarn och att hjälpa dem som äro utan ägodelar och inkomster.

Men varpå beror det då att ingen energi sättes in på att förhindra själva olyckorna, kriget och de sociala sammanstötningarna? Varför tillåtes det alltjämt att människor födas besittningslösa och att de icke bli i stånd att förskaffa sig något verksamhetsfält? Är då icke det just brist på kärlek?

Detta utgör emellertid icke hela förklaringen; jag vill i varje fall hellre tro, att när det i samhällen, som kalla sig kristna och som verkligen kunna utvisa stor offervillighet på många områden, likväl ingenting grundligt göres för skapandet av ett varaktigt fredstillstånd mellan folken samt inre jämvikt och arbetsfred, så beror detta till en del på en viss intellektuell brist, eller det har, rättare sagt, sin grund i att den rent intellektuella och den personliga kulturen, livskonstens kultur, icke hållit jämna steg med varandra utan gått var och en sin egen väg. I bjärt motsats till det tankearbete, som utförts på så många andra områden, naturvetenskapens, teknikens o.s.v., står det sakförhållandet, att människans inre liv, hennes drifter, hennes känslor och förutsättningarna för hennes högsta utveckling ha lämnats i sticket av tänkandet; så gott som ingen har intresserat sig för att bringa ordning och sammanhang till stånd inom själslivet.

Det är sålunda tydligt att mänsklighetens uppfostrare icke tagit befattning med en så viktig betingelse för att kärleken mellan människorna skall kunna utveckla sig till full blomning och bära frukt som den mänskliga personlighetens självständighet och frihet utgöra. Den kärlek, som här åsyftas, får icke vara blind, ty famntag kunna bliva så våldsamma att de kväva till döds.

Och dock ligger denna förutsättning så snubblande nära. När det heter: du skall älska - vem kan man då älska utom en fri personlighet, och huru kan det vara möjligt att visa kärlek, att med kärleksfullt sinne ge något värdefullt, om man icke själv är en personlighet? Hur kan man giva utan att vara något eller ha något att giva? Medan denna förutsättning, individens självständiga betydelse, uppenbart utgör grundvalen för Jesu egen förkunnelse, har kyrkan hållit den i skymundan, och intet av de moralsystem, vilka grundats i västerlandet, har till fullo velat erkänna densamma; de flesta ställa sig direkt avvisande till den.

Vad som just nu är av nöden är således icke att predika kärlek utan i stället att söka förstå kärlekens väsen och roll i den värld, vari vi leva, samt att giva den en rätt riktning. På ett bud om att älska varandra kunna samhällena icke för närvarande omskapas till fredligt sammanlevande organismer. Det kan blott bliva missförstått. Vem tors t.ex. förneka att en författare som Bernhardi menar sig uppfylla ett kärlekens bud, när han i hela mänsklighetens intresse vill påföra världen den tyska kulturen? Men är icke det ett missförstånd? Eller när socialisterna och andra politiker praktisera Jesu lära om offervilligheten så att den kommer att gå ut på att taga från några för att giva åt andra? Kunna de icke sedan åberopa sig på bifall från "kristna" prästers sida? Det missförståndet måste avlägsnas, att det är möjligt att älska sin nästa utan att hysa aktning för henne såsom fri personlighet. Den, som i det privata livet ger allmosor i blindo åt höger och vänster, försummar ofta att lägga märke till den kränkning, som han tillfogar mottagarens människovärde; han känner sig kanske vida höjd över detsamma! Man kan giva så att man nedsätter sin nästa, men detta är icke att älska henne.

Vår kärlek till barnen tar sig uttryck i att vi vägleda dem, söka anbringa några ledstänger och vägvisare, som kunna göra de första stegen någorlunda trygga. Och den tar utan betänkande makten i sin tjänst, emedan den vet, att allt detta är endast ett tills vidare och att det ännu icke kan bli tal om mogenhet eller likställdhet; just därigenom vårdar den sig om den vardande personligheten. Tillsamman med den fullmyndige, som undanber sig sådana "kärleksbevis", vilka man nödgar honom att mottaga, ja, som kanske alls icke önskar komma i beröring med vår personlighet, måste vi likväl söka leva i frid och sämja. Möjligheten härtill ligger i det ömsesidiga erkännandet av det fridlysta område, där självbestämmningsrätten är suverän - blott den och ingen annan! Håller du av mig, så måste du först och främst

visa det genom att respektera denna; håller du icke av mig, så kunna vi likväl samarbeta om du erkänner gränsen mellan våra områden.

Det är av avgörande betydelse att det människor emellan kan råda ett fredligt och fruktbart samliv, som endast vilar på den förutsättningen att de hysa ömsesidig aktning för varandra såsom likaberättigade sociala väsen. Detta lägger grunden till den personliga erfarenhet, varigenom kärleken kan utveckla sig utan att skada eller försvaga. Det har i det föregående visat sig, att det är möjligt att uppställa sådana objektivt formulerade regler för samlivet, att ett åsidosättande av dem omöjliggör allt samarbete. De utgöra minimimåttet av d.v.s. krav, som människorna på förhand måste ställa på varandra, för att de skola kunna inlåta sig i en fredlig och fruktbar samverkan och för att de skola kunna vidmakthålla den därtill drivande känslan, förtroendet. Dessa regler gå just ut på att avgränsa en sfär, vilken måste betraktas som individens rättmätiga och okränkbara område, såtillvida som dess gränser icke få utan tillåtelse överskridas och varje kränkning så väl som varje begärd prestation kan göra anspråk på vederlag.

Varför var det då av sådan utomordentlig betydelse att finna den objektiva regeln för människornas inbördes förhållande? Emedan det visade sig att alla subjektivt, personligt präglade bud eller råd med nödvändighet låta missbruka sig för maktlystnadens syften. Och detta ligger i sakens natur, ty varje förhållande till min nästa, vilket skall grunda sig på mina personliga meningar, måste oundgängligen bli ett förmyndar-förhållande. Icke ens så ädla känslor som sympatin och kärleken kunna motstå denna frestelse att göra sig till herre över nästens person, när de vilja vara ett uttryck för vad hon högst uppskattar.

Huruledes vi önska att våra medmänniskor skola vara beskaffade får icke vara den avgörande synpunkten i vårt förhållande till dem. Rättsmoralens högsta ändamål är att tillförsäkra dem ett eget område, där de kunna utveckla alla möjligheter som finnas i deras natur. Det är så rättsmoralen förstår sin kulturruppgift: den undanröjer hindren och inhägnar det område, där en självständig personlighet kan utveckla sig i trygghet. Själv är den icke kulturskapande, men den övar icke våld eller ens tryck av något slag på den skapande personlighet, som icke träder andra för när. Vår tid är trålbunden och vårdar sig icke om det andliga livets betingelser. Andligt liv trivs endast under förutsättning att individen äger självbestämmningsrätt och egen existensbasis, att han verkar under eget ansvar och på egen risk - även i fråga om ekonomiska förhållanden.

Ett objektiva moralbegrepp såsom fundament för den individuella kulturen är därför vad vår tid behöver mera än något annat. Alla moralbegrepp ha hittills varit subjektiva och måste därför leda till katastrofer. Så länge världen icke erkänner sådana skiljelinjer mellan individerna inbördes och mellan individ och stat som kunna härledas ur samlivets eget väsen, komma maktstater att avlösa varandra i en oavbruten följd och i alla möjliga gestalter. Men vare sig de kalla sig demokratiska, socialistiska eller bolsjevikiska - det för dem alla gemensamma kommer att vara deras fullständiga oförmåga att skapa betingelser för inre och yttre fred.